

**STRATEGIA WSPÓŁPRACY TRANSGRANICZNEJ
WOJEWÓDZTWA LUBELSKIEGO, OBWODU LWOWSKIEGO,
OBWODU WOŁYŃSKIEGO I OBWODU BRZESKIEGO
NA LATA 2014-2020
(PROJEKT)**

Lublin, listopad 2013

„Budowanie partnerstwa na rzecz wypracowania
Strategii Transgranicznej na lata 2014-2020”

Rzeczpospolita Polska
Ministerstwo
Spraw Zagranicznych

Projekt współfinansowany ze środków Ministerstwa Spraw Zagranicznych

Spis treści

1. Wprowadzenie	1
1.1. Przesłanki i uwarunkowania opracowania <i>Strategii</i>	1
1.2. Metodologia prac nad <i>Strategią</i>	3
1.3. Rozwój regionów i współpracy transgranicznej – doświadczenia europejskie ..	6
2. Potencjały współpracy transgranicznej	11
2.1. Potencjał gospodarczy	11
2.2. Potencjał ekologiczny	25
2.3. Potencjał społeczno-demograficzny	33
2.4. Potencjał infrastrukturalny	48
2.5. Potencjał turystyczny	60
2.6. Podsumowanie – analiza SWOT regionu transgranicznego	66
3. Cele i kierunki współpracy transgranicznej	68
3.1. Cel generalny <i>Strategii</i>	68
3.2. Cele i kierunki współpracy w dziedzinach działań strategicznych	68
3.2.1. Współpraca gospodarcza	68
3.2.2. Środowisko naturalne, kultura i turystyka	70
3.2.3. Infrastruktura komunikacyjna i graniczna	72
3.2.4. Nauka i szkolnictwo wyższe	73
4. System realizacji	76
5. Źródła finansowania	77
6. System monitoringu	77
Aneks 1 Lista zgłoszonych projektów rekomendowanych	79
Aneks statystyczny	81
Stan gospodarki	81
Stan i ochrona środowiska	85
Ludność i zasoby pracy	86
Infrastruktura komunikacyjna i graniczna	100
Szkolnictwo wyższe, turystyka i kultura	100

1. Wprowadzenie

1.1. Przesłanki i uwarunkowania opracowania *Strategii*

Strategia współpracy transgranicznej Województwa Lubelskiego, Obwodu Wołyńskiego, Obwodu Lwowskiego i Obwodu Brzeskiego na lata 2014-2020, stanowi kolejny ważny krok pogłębienia współpracy transgranicznej – zapoczątkowanej w połowie lat 90-tych XX wieku - pomiędzy województwem lubelskim a sąsiadującymi z nim obwodami na Ukrainie i Białorusi. Zważywszy na fakt, że analizowany obszar leży po obu stronach zewnętrznej granicy UE, przygotowywany dokument ukazujący możliwości realizacji wspólnych transgranicznych przedsięwzięć strategicznych nabiera charakteru unikalnego czy wręcz modelowego z punktu widzenia prowadzenia Europejskiej Polityki Sąsiedztwa.

Słabością dotychczas opracowywanych dokumentów dotyczących współpracy transgranicznej województwa lubelskiego było to, że powstawały one z inicjatywy polskiej, przy braku rzeczywistego (a nie tylko formalnego) zaangażowania strony białoruskiej i ukraińskiej, formułowały dość ogólnikowe kierunki działania, nie zawierając jednocześnie jakichkolwiek elementów systemu realizacji (podmioty realizacji, system monitoringu itp.)¹. Obecny dokument powstaje przy akceptacji władz obwodów: brzeskiego, lwowskiego i wołyńskiego oraz samorządu województwa lubelskiego, a także Związku Transgranicznego „Euroregion Bug”. Stanowi on wypełnienie umów partnerskich, zawartych między Województwem Lubelskim a:

- Obwodem Brzeskim o współpracy przygranicznej z dnia 31 marca 2000 roku,
- Obwodem Wołyńskim o współpracy gospodarczej, handlowej, naukowo-technicznej i kulturalnej z dnia 1 października 2002 roku,
- Obwodem Lwowskim o współpracy gospodarczej, handlowej, naukowo-technicznej i kulturalnej z dnia 16 czerwca 2004 roku.

Jednocześnie jest rozwinięciem i uszczegółowieniem *Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2014 (z perspektywą do 2030 r.)*, przyjętej przez Sejmik Województwa Lubelskiego w dniu 24 czerwca 2013 roku.

Sukces Strategii współpracy transgranicznej Województwa Lubelskiego, Obwodu Wołyńskiego, Obwodu Lwowskiego i Obwodu Brzeskiego na lata 2014-2020 zależy w dużym stopniu od rzeczywistej woli politycznej władz obwodów: brzeskiego, lwowskiego i wołyńskiego, wdrożenia tego dokumentu. Jej przejawem był efektywny udział w uzgadnianiu i opracowywaniu zarówno części diagnostycznej jak i kierunkowej – ekspertów białoruskich, ukraińskich i polskich, w ramach spotkań roboczych oraz konsultacji społecznych. W stosunku do poprzednich dokumentów strategicznych dotyczących współpracy transgranicznej, rygorystycznie była przestrzegana zasada koncentracji, co oznacza wybór tylko kilku najważniejszych dziedzin działań strategicznych, rozwiniętych w niewielką liczbę kierunków działań.

¹ Przykładem takich działań jest m.in. *Strategia rozwoju Euroregionu Bug*, Wydawnictwo Norbertinum, Lublin 1997, ss. 295, przygotowana w ramach projektu badawczego zamawianego PBZ -059-01

Wykorzystanie szansy wynikającej z sąsiedztwa, stwarza duże możliwości aktywizacji polskich i sąsiednich regionów przygranicznych, głównie poprzez rozwój różnych form współpracy transgranicznej i jest wyzwaniem ciągle aktualnym. Współpraca transgraniczna regionów Polski, Ukrainy i Białorusi powinna być skoncentrowana głównie na realizacji wyłonionych wspólnych inicjatyw służących całemu obszarowi rozdzielonemu granicą, umacniając i budując rozwój kontaktów pomiędzy społecznościami zamieszkującymi po obu stronach granicy.

Działania takie w dużym zakresie mogą uzyskać istotne wsparcie ze strony Unii Europejskiej m.in. poprzez fundusze i inicjatywy Komisji Europejskiej nakierowane na te cele. Poprzez specjalnie skonstruowane programy Unia Europejska wspiera działania zmierzające, z jednej strony, do poprawy bezpieczeństwa i uszczelniania granicy, usprawnienia jej przekraczania, a z drugiej – do społeczno-ekonomicznego rozwoju obszarów przygranicznych.

Mając na względzie strategiczne partnerstwo Polski i Ukrainy oraz ważną rolę we współpracy transgranicznej z Białorusią istnieje potrzeba stworzenia wspólnych długofalowych ram i podstaw współpracy województwa lubelskiego z trzema regionami przygranicznymi. Dotychczas przygraniczne położenie w większym stopniu stanowiło przyczynę peryferyjności tych regionów i było jednym ze źródeł dywergencji ich rozwoju w stosunku do pozostałych regionów poszczególnych krajów. Przygotowanie strategicznego programu współpracy transgranicznej stwarza możliwość potraktowania położenia przygranicznego jako szansy rozwojowej.

Głównymi przesłankami opracowania Strategii współpracy transgranicznej Województwa Lubelskiego, Obwodu Wołyńskiego, Obwodu Lwowskiego i Obwodu Brzeskiego na lata 2014-2020 są zatem:

- budowanie podstaw i sprzyjanie europejskim procesom integracyjnym;
- włączenie się do Programu Partnerstwa Wschodniego, które jest ważnym priorytetem Polski oraz jednym z priorytetów Unii Europejskiej;
- wypracowanie modelu współpracy i przygotowanie regionów do nowej Europejskiej Polityki Sąsiedztwa w perspektywie 2014-2020,

co w efekcie powinno się przyczynić do lepszego wykorzystania transgranicznych potencjałów rozwojowych sąsiadujących regionów.

Warto podkreślić, że współpraca transgraniczna województwa lubelskiego ma ponad 20-letnią tradycję. Od 1992 roku w polsko-ukraińsko-białoruskim obszarze transgranicznym wykształciły się różnorodne formy współpracy. Formalnie można wyodrębnić dwa jej główne nurty wynikające z uwarunkowań prawno-ustrojowych, tj. współpracę rządową i (rządowo)-samorządową. Pierwszy z nich związany jest z funkcjonowaniem administracji rządowej i reprezentowany jest przez:

- Polsko – Białoruską Międzyrządową Komisję Koordynacyjną do spraw Współpracy Transgranicznej, utworzoną w 1992 roku,
- Polsko – Ukraińską Międzyrządową Radę Koordynacyjną do spraw Współpracy Międzyregionalnej, utworzoną w 1993 roku,

Nurt drugi wiąże się z działalnością jednostek samorządu terytorialnego, wspieranych – zwłaszcza w początkowych etapach - przez administrację rządową, czego wyrazem było utworzenie w 1995 roku Związku Transgranicznego „Euroregion

Bug”. Reforma administracji publicznej i powołanie do życia samorządu województwa w 1999 roku, spowodowała że ten nowy podmiot zaczął odgrywać znaczącą rolę we współpracy transgranicznej. Z inicjatywy Samorządu Województwa Lubelskiego powołano do życia Stowarzyszenie Samorządów „Euroregion Bug”, grupujące samorządy zaangażowane we współpracę transgraniczną z obszaru województwa lubelskiego.

Podjęcie się opracowania Strategii współpracy transgranicznej Województwa Lubelskiego, Obwodu Wołyńskiego, Obwodu Lwowskiego i Obwodu Brzeskiego na lata 2014-2020 jest nowym jakościowo etapem współpracy transgranicznej i wyzwaniem zarówno dla Samorządu Województwa Lubelskiego oraz władz obwodów: Brzeskiego, Lwowskiego i Wołyńskiego, jak też Związku Transgranicznego „Euroregion Bug”, w tym Stowarzyszenia o tej samej nazwie, zmierzającym do zmiany charakteru zewnętrznej granicy UE oraz podnoszenia konkurencyjności obszaru transgranicznego.

1.2. Metodologia prac nad *Strategią*

Strategia współpracy transgranicznej Województwa Lubelskiego, Obwodu Wołyńskiego, Obwodu Lwowskiego i Obwodu Brzeskiego na lata 2014-2020 jest programem wykorzystania potencjałów rozwojowych obszaru transgranicznego dla budowania jego konkurencyjności oraz przełamania dotychczasowego, negatywnego oddziaływania bariery granicznej. W związku z tym nie może przybierać formy klasycznego dokumentu stworzonego na potrzeby planowania dla zwartego i jednolitego układu administracyjnego, a posiadać charakter funkcjonalny i stanowić przede wszystkim próbę spójnego zestawienia możliwych idei i propozycji rozwoju dla zainteresowanych regionów trzech państw.

W związku z powyższymi zasadniczymi zadaniami związanymi z opracowaniem i realizacją dokumentu są:

- wypracowanie i uzgodnienie strategicznych celów współpracy regionów transgranicznych;
- wypracowanie priorytetów rozwojowych i katalogu przedsięwzięć prowadzących do zmiany funkcji regionów transgranicznych dla szerszego ich otwarcia na współpracę oraz wzajemne korzyści;
- stymulowanie procesów rozwojowych obszarów przygranicznych;
- promowanie dobrosąsiedzkich stosunków w regionach przygranicznych;
- poprawa skuteczności promocji regionu i zdolności do przyciągania inwestycji zewnętrznych;
- przygotowanie zadań i priorytetów dla nowej Europejskiej Polityki Sąsiedztwa oraz nowego Programu Współpracy Transgranicznej Polska-Białoruś-Ukraina.

Proces tworzenia dokumentu *Strategii* opiera się na pięciu głównych zasadach. Są to:

- zasada partnerstwa, oznaczająca wspólne i równoprawne zaangażowanie partnerów polskich, białoruskich i ukraińskich,
- zasada spójności z innymi dokumentami strategicznymi opracowanymi na poziomie regionalnym, krajowym i europejskim,

- zasada elastyczności, polegająca na dostosowywaniu się do zmieniających się uwarunkowań zewnętrznych oraz potencjałów endogenicznych, co oznacza konieczność monitorowania realizacji dokumentu oraz w zależności od potrzeb - dokonywania jego aktualizacji,
- zasada koncentracji tematycznej, oznaczająca wybór kilku dziedzin najważniejszych dla funkcjonowania obszaru transgranicznego, oraz koncentracji przestrzennej poprzez wskazanie transgranicznych obszarów strategicznej interwencji (TOSI), w ramach których będzie podejmowana realizacja kierunków działań strategicznych,
- zasada wiarygodności danych wykorzystywanych w procesie tworzenia dokumentu, pochodzących zarówno ze źródeł statystycznych jak i pozostałych.

Strategia współpracy transgranicznej Województwa Lubelskiego, Obwodu Wołyńskiego, Obwodu Lwowskiego i Obwodu Brzeskiego na lata 2014-2020 opracowywana jest przy użyciu – rekomendowanej przez instytucje krajowe i europejskie oraz powszechnie wykorzystywanej i sprawdzonej przy tworzeniu lokalnych, regionalnych, krajowych i europejskich dokumentów strategicznych - metody ekspercko-partycypacyjnej. Jej zaletą jest łączenie wiedzy ekspertów z priorytetami i ocenami sformułowanymi przez podmioty realizacyjne oraz społeczności lokalne i regionalne. Oznacza to, że projekt dokumentu przygotowują eksperci, jednak w kluczowych kwestiach opierają się na decyzjach podmiotów publicznych i opiniach podmiotów społecznych, które będą odpowiedzialne za jego realizację.

Horyzont czasowy *Strategii* obejmuje 7-letni okres programowania, zgodny z najbliższą perspektywą finansową UE na lata 2014-2020, zaś na zasięg przestrzenny składa się (ryc. 1.1.): województwo lubelskie, obwód brzeski, obwód wołyński oraz obwód lwowski. Są to regiony sąsiadujące ze sobą, a jednocześnie wchodzące w skład Związku Transgranicznego Euroregion Bug². Warto jednak podkreślić, że *Strategia współpracy transgranicznej Województwa Lubelskiego, Obwodu Wołyńskiego, Obwodu Lwowskiego i Obwodu Brzeskiego na lata 2014-2020* nie jest dokumentem przygotowywanym w układzie czterech regionalnych jednostek administracyjnych, gdyż są one traktowane wspólnie jako jeden obszar (region) transgraniczny. Tak zdefiniowany region współpracy transgranicznej zajmuje powierzchnię 99,9 tys. km², z czego na stronę polską przypada 25,1 tys. km² (tj. 25,2% analizowanego obszaru i 8,0% terytorium Polski), stronę białoruską – 32,8 tys. km² (tj. 32,8% analizowanego obszaru i 15,8% terytorium Białorusi), natomiast na stronę ukraińską – 42,0 tys. km² (tj. 42,0% analizowanego obszaru i 15,8% terytorium Ukrainy). Jest on zamieszkiwany przez 7 142,8 tys. osób, z czego na obwód lwowski przypada 35,6%, na województwo lubelskie – 30,4%, obwód brzeski – 19,5% oraz na obwód wołyński – 14,5%. Średnia gęstość zaludnienia w obszarze transgranicznym wynosi 72 osoby na 1 km².

Pomimo, że na obszarze transgranicznym objętym *Strategią* funkcjonują trzy granice, tj. polsko-białoruska, polsko-ukraińska i białorusko-ukraińska przedmiotem rozważań są tylko dwie z nich, tj. polsko-białoruska i polsko-ukraińska, gdyż one

² Do Związku Transgranicznego Euroregion Bug nie należy cały obwód lwowski, a jedynie dwa jego przygraniczne rejony: sokalski i żółkiewski, jednak ze względu na potencjał Lwowa i jego obwodu oraz siłę oddziaływania na województwo lubelskie uznano za celowe uwzględnienie obwodu lwowskiego w całości.

stanowią odcinki zewnętrznej granicy UE. Do tych dwóch odcinków granic zawężono również pojęcie współpracy transgranicznej.

Ryc. 1.1. Podział administracyjny regionu transgranicznego

Źródło: opracowanie własne

Dokument Strategii współpracy transgranicznej Województwa Lubelskiego, Obwodu Wołyńskiego, Obwodu Lwowskiego i Obwodu Brzeskiego na lata 2014-2020 jest spójny z innymi dokumentami strategicznymi przygotowywanymi na poziomie europejskim i krajowym na potrzeby perspektywy 2014-2020. Najważniejszym dokumentem europejskim w tym względzie jest Europa 2020. Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu, z której wynikają m.in. założenia nowej Europejskiej Polityki Sąsiedztwa. Z kolei z dokumentów polskich istotne znaczenie mają m.in.: Średniookresowa Strategia Rozwoju Kraju 2020, Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2020 oraz Koncepcja Przestrzennego

Zagospodarowania Kraju 2030. W nawiązaniu do wspomnianych dokumentów opracowano Strategię Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2014 (z perspektywą do 2030 r.) oraz dokonano aktualizacji Strategii Rozwoju Polski Wschodniej 2020. Uwzględniono także dokumenty strategiczne dotyczących rozwoju obwodów: Brzeskiego, Lwowskiego i Wołyńskiego. Wykorzystano również uzgodnienia, dokonane w ramach: Polsko – Białoruskiej Międzyrządowej Komisji Koordynacyjnej do spraw Współpracy Transgranicznej oraz Polsko – Ukraińskiej Międzyrządowej Rady Koordynacyjnej do spraw Współpracy Międzyregionalnej.

Strategia współpracy transgranicznej Województwa Lubelskiego, Obwodu Wołyńskiego, Obwodu Lwowskiego i Obwodu Brzeskiego na lata 2014-2020 składa się z dwóch zasadniczych części, tj. diagnostycznej i kierunkowej. W części diagnostycznej została zawarta: analiza potencjałów i barier współpracy w ramach regionu transgranicznego, której istotnym elementem dokumentacyjnym jest aneks statystyczny. Jej syntetycznym podsumowaniem jest analiza strategiczna SWOT dla tego obszaru oraz identyfikacja dziedzin działań strategicznych. Podstawowym źródłem danych wykorzystanym dla celów diagnostycznych były zasoby statystyki publicznej Polski, Białorusi oraz Ukrainy, tj. Urzędu Statystycznego w Lublinie, Głównego Urzędu Statystycznego Obwodu Brzeskiego, Głównego Urzędu Statystycznego w Obwodzie Lwowskim oraz Głównego Urzędu Statystycznego w Obwodzie Wołyńskim. W przypadku braku porównywalnych danych statystycznych lub ich niepełnej porównywalności, będącej wynikiem różnych metod badawczych stosowanych w statystyce publicznej w Polsce oraz na Białorusi i Ukrainie, wykorzystane dane zostały opatrzone odpowiednimi metadanymi, wskazującymi na charakter i zakres różnic metodologicznych.

W części drugiej (kierunkowej) – sformułowano cel generalny *Strategii*, poddano analizie strategicznej poszczególne dziedziny, co pozwoliło na określenie szczegółowych celów, kierunków i efektów działań. Zidentyfikowano także system wskaźników, który posłuży do monitoringu realizacji *Strategii*, oraz przedstawiono zarys systemu realizacji dokumentu oraz jej źródła finansowania. W formie załącznika został opracowany zestaw zgłoszonych projektów rekomendowanych.

1.3. Rozwój regionów i współpracy transgranicznej – doświadczenia europejskie

Region transgraniczny jest obszarem stanowiącym część przestrzeni geograficznej, której wyznacznikiem jest położenie wzdłuż granicy państwowej, po obu jej stronach. Składa się on z regionów (obszarów) przygranicznych należących do sąsiadujących państw. Jego specyficznymi atrybutami są³:

- położenie geograficzne (geopolityczne),
- charakter granicy państwowej,

³ Z.Chojnicki, 1998, Uwarunkowania rozwoju regionu nadgranicznego – koncepcje i założenia teoretyczne [w:] B.Gruchman, J.Parysek (red.), Studia rozwoju i zagospodarowania przestrzennego, Wydawnictwo AE, Poznań, s. 11-48, A.Miszczuk, 2013, Uwarunkowania peryferyjności regionu przygranicznego, Norbertinum, Lublin, s. 59-63.

- różnice w poziomie rozwoju oraz sposobie funkcjonowania gospodarki regionów sąsiadujących przez granicę (dystans ekonomiczny),
- dystans instytucjonalny, związany z nieadekwatnością kompetencyjną sąsiadujących ze sobą regionów administracyjnych oraz jednostek subregionalnych,
- różnice w stanie zagospodarowania w stosunku regionów przygranicznych sąsiadujących państw,
- uwarunkowania społeczno-kulturowe, związane z funkcjonowaniem mniejszości narodowych i etnicznych oraz stereotypów dotyczących ludności sąsiadujących regionów przygranicznych.

Najważniejsze dla funkcjonowania regionu transgranicznego są uwarunkowania geopolityczne, determinujące charakter i funkcje granicy państwowej. Zakłada się, że stanem docelowym jest granica otwarta, niezauważalna. Dochodzenie do tego stanu obejmuje - zdaniem O.Martineza⁴ – następujące etapy:

- etap granicy wrogości,
- etap granicy koegzystencji,
- etap granicy współpracy,
- etap granicy współzależności.

Etap wrogości jest na ogół następstwem gwałtownych wydarzeń politycznych, związanych z zagrożeniem bytu państwa, nienaruszalności jego terytorium oraz granic. Granica państwowa pełni wówczas funkcję dzielącą czy też dezintegracyjną, co oznacza zamykanie się na wszelkie kontakty międzypaństwowe, w tym transgraniczne. Taki stan rzeczy może być też następstwem sankcji międzynarodowych nałożonych na dane państwo⁵.

Przejście z etapu wrogości do etapu koegzystencji wymaga czasu. Jest ono łatwiejsze w sytuacji, gdy jednym z impulsów do podjęcia współpracy między regionami przygranicznymi jest wykraczanie przestrzeni funkcjonalnej (ekonomicznej, społeczno-kulturowej itp.) poza granice państw, a etap granicy wrogości nie trwał na tyle długo, by wywołać nieodwracalne lub trudno odwracalne skutki np. w zakresie zjawisk demograficznych na obszarach przygranicznych. .

Fazę granicy koegzystencji można określić też mianem fazy wymiany informacji. Dokonuje się ona na różnych płaszczyznach i pomiędzy różnymi podmiotami. Służy poznaniu partnerów z drugiej strony granicy, sposobu zorganizowania administracji publicznej, przepisów celnych, podatkowych i innych związanych z działalnością gospodarczą, walorów przyrodniczo-turystycznych, kultury materialnej i niematerialnej.

Faza granicy współpracy pogłębia intensywność kontaktów transgranicznych.. Ich płaszczyznami są przede wszystkim: bezpieczeństwo publiczne, zwłaszcza działania związane z przeciwdziałaniem skutkom klęsk żywiołowych, a także przestępczości, edukacja, badania naukowe, kultura oraz sport. Rozwijają się także handel, w tym także

⁴ O. Martinez, 1994, The dynamics of border interaction: new approaches to border analysis [in:] C.H.Schofield (ed.): Global Boundaries, World Boundaries, vol. I, Routledge, London, p. 1-15

⁵ A.Moraczewska, 2008, Transformacja funkcji granic Polski, Wydawnictwo UMCS, Lublin, s. 28.

żywiolowy, nie ewidencjonowany, dla którego impulsem są różnice cen towarów po obu stronach granicy.

Funkcję jaką pełni granica w fazach koegzystencji i współpracy można określić - w nawiązaniu do rozważań J.Rosenau'a - mianem frągmengracyjnej, co oznacza otwieranie się na niektóre czynniki, bądź różnicowanie otwartości wobec poszczególnych państw⁶. Etap granicy współzależności, to dalsze zacieśnienie więzi w ramach regionu transgranicznego, poprzez powiązania technologiczne, kapitałowe, przepływy pracowników, podejmowanie wspólnych przedsięwzięć na zasadach partnerskich. Granica pełniąc funkcję integracyjną, nabiera charakteru niezauważalnego, co należy potraktować jako pewien pożądany stan docelowy. Jego osiągnięcie jest możliwe w warunkach zaawansowanej integracji gospodarczej państw, znajdującej się na etapie unii ekonomicznej lub unii celnej oraz wspólnego rynku.

Proces przechodzenia od granicy dzielącej (zamkniętej), poprzez filtrującą do granicy łączącej (otwartej) ma charakter długotrwały oraz niekonieczne jednokierunkowy. Odnosząc powyższe rozważania do granicy polsko-białoruskiej i polsko-ukraińskiej, można stwierdzić, że od czasu uzyskania niepodległości przez Białoruś i Ukrainę obie granice nie mogą wykroczyć poza etap koegzystencji (tabela 1.1.).

Pozytywnym przykładem przełamywania bariery granicznej jest inicjatywa jaka narodziła się w roku 1958 na pograniczu niemiecko-holenderskim, utworzenia struktury współpracy między regionami przygranicznymi obu państw, nazwana *Euregio*. Podjęciu współpracy ponad granicą niemiecką-holenderską sprzyjało: podobieństwo struktury gospodarczej i konieczność jej zmiany (tradycyjny okręg włókienniczy), wspólne uwarunkowania kulturowe (brak bariery językowej, małżeństwa mieszane itp.), brak znaczącego dystansu instytucjonalnego, zwłaszcza na poziomie jednostek subregionalnych, natomiast główną barierą była niechęć społeczeństwa holenderskiego do Niemców, co było następstwem II wojny światowej.

Tabela 1.1. Ewolucja faz i funkcji polskiej granicy polsko-białoruskiej i polsko-ukraińskiej

Granica polsko-sowiecka:		
okres	faza	funkcja
od 1945 do 1950	koegzystencji	frągmengracyjna
od 1951 do 1990/1991	wrogości	dezintegracyjna
Granica polsko-białoruska		
okres	faza	funkcja
od 1991 do 2004	koegzystencji z elementami współpracy	frągmengracyjna
od 2004 do 2007	koegzystencji z elementami współpracy	frągmengracyjna
od 2007	koegzystencji z elementami współpracy?	frągmengracyjna?

⁶ A.Moraczewska, 2008, Transformacja funkcji granic Polski, Wydawnictwo UMCS, Lublin, s. 28.

Granica polsko-ukraińska		
okres	faza	funkcja
od 1991 do 2004	koegzystencji z elementami współpracy	fragmengracyjna
od 2004 do 2007	koegzystencji z elementami współpracy	fragmengracyjna
od 2007	koegzystencji z elementami współpracy?	fragmengracyjna?

Źródło: opracowanie własne

Region europejski czyli *Euregio*⁷ stał się wzorcem dla wielu innych powstających później struktur transgranicznych. Jest przykładem przełamywania niechęci między narodami i społecznościami regionalnymi oraz lokalnymi, swoją działalnością przyczynił się też do stymulowania procesów restrukturyzacji społeczno-gospodarczej. Obecnie *Euregio* obejmuje 140 gmin, miast i powiatów niemieckich i holenderskich o łącznej powierzchni 13,0 tys. km², zamieszkałych przez blisko 3,37 mln osób (53% stanowią Holendrzy, a 47% - Niemcy). Najwyższym organem władzy *Euregio* jest Rada składająca się z: 41 członków holenderskich i 41 niemieckich - wybranych pośrednio, proporcjonalnie do liczby mieszkańców z rad gminnych, miast i powiatów. Organami wykonawczymi są: Prezydium i Sekretariat. Oprócz tego działają grupy robocze (codziennych problemów granicznych, ochrony zdrowia, ochrony przed katastrofami) oraz komisje (gospodarki, transportu, socjalna, technologii, rolnictwa, ładu przestrzennego, edukacji, sportu i kultury, turystyki).

Zjawisko powstawania regionów transgranicznych wyraźnie przybierało na sile. W roku 1980 tego typu regionów było 40, w 2000 – 120, a obecnie ok. 200 w różnym stadium instytucjonalizacji. Niewątpliwie ich funkcjonowaniu wzdłuż wewnętrznych granic UE sprzyja znoszenie reżimów granicznych w ramach Strefy Schengen. Problemem pozostaje współpraca wzdłuż granic zewnętrznych UE. Nadal aktualne w przypadku obu typu granic pozostają cele współpracy transgranicznej, zawarte w *Europejskiej Karcie Regionów Granicznych i Transgranicznych* (2004), którymi są:

- nowa jakość granic, które powinny stać miejscem spotkań,
- wygładzenie „szwów” europejskiej polityki przestrzennej,
- pokonywanie deficytów położenia i wykorzystanie szans, poprzez: poprawę infrastruktury transportowej oraz wspieranie atrakcyjności regionów i wspólnego rozwoju gospodarczego,
- wzmacnianie transgranicznej ochrony środowiska i przyrody,
- wspieranie transgranicznej współpracy kulturalnej,
- partnerstwo i pomocniczość (subsidiarność), rozumiane jako podstawowe zasady funkcjonowania regionów przygranicznych i tworzących je jednostek subregionalnych, ale także instytucji państwowych i europejskich.

Na podstawie wieloletnich doświadczeń poszczególnych euroregionów oraz Stowarzyszenia Europejskich Regionów Granicznych, ujęto w Karcie także korzyści jakie płyną dla regionów przygranicznych ze współpracy transgranicznej, określane także mianem wartości dodanej lub efektu synergetycznego tej współpracy (tabela 1.2.).

⁷ Stąd też pochodzi termin, będący obecnie w powszechnym użyciu jakim jest *euroregion*.

Tabela 1.2 Wartość dodana (efekt synergetyczny) współpracy transgranicznej terytorialnych jednostek przygranicznych

Wyszczególnienie	Przejawy
Wartość europejska	współpraca mieszkańców regionów przygranicznych przyczynia się do wspierania pokoju, wolności, bezpieczeństwa i przestrzegania praw człowieka
Wartość polityczna	wkład w budowę i integrację Europy, poznanie, zrozumienie i budowę zaufania, w urzeczywistnienie zasad pomocniczości i partnerstwa, we wzmacnienie ekonomicznej i społecznej spójności i kooperacji, w przygotowanie do przystąpienia nowych członków UE,
Wartość instytucjonalna	aktywny udział społeczności, instytucji rządowych i samorządowych, ugrupowań politycznych i społecznych po obu stronach granicy, wiedza na temat sąsiada, trwała współpraca transgraniczna w efektywnych strukturach, wspólne opracowywanie, finansowanie i realizacja transgranicznych programów i projektów,
Wartość społeczno-ekonomiczna	Mobilizacja miejscowego potencjału w wyniku wzmocnienia szczebla lokalnego i regionalnego w roli partnerów stymulujących współpracę transgraniczną, współdziałanie podmiotów ze sfery gospodarczej i społecznej, otwarcie rynków pracy i stymulowanie wzrostu kwalifikacji zawodowych, dodatkowe efekty rozwojowe m.in. w dziedzinie infrastruktury, transportu, turystyki, środowiska, edukacji, badań naukowych, przedsiębiorczości i powstanie dodatkowych miejsc pracy w tych dziedzinach,
Wartość społeczno-kulturowa	upowszechnianie w sposób trwały i powtarzalny informacji o uwarunkowaniach geograficznych, strukturalnych, gospodarczych, społeczno-kulturalnych i historycznych regionów przygranicznych i transgranicznych (również za pośrednictwem mediów), całościowe ich przedstawianie w wydawnictwach kartograficznych, na łamach publikacji i w podręcznikach szkolnych, wykształcanie się kręgu zainteresowanych współpracą specjalistów ze sfery edukacji, kultury itp., równouprawnienie i upowszechnianie znajomości języka kraju sąsiada, względnie dialektów jako części składowych transgranicznego rozwoju regionalnego przesłanki umożliwiającej wzajemne komunikowanie się.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Karty Europejskich Regionów Granicznych i Transgranicznych (2004).

Opracowanie Strategii współpracy transgranicznej Województwa Lubelskiego, Obwodu Wołyńskiego, Obwodu Lwowskiego i Obwodu Brzeskiego na lata 2014-2020 ma przyczyniać się do osiągania przynajmniej części tego typu korzyści na pograniczu polsko-białoruskim i polsko-ukraińskim.

2. Potencjały współpracy transgranicznej

2.1. Potencjał gospodarczy

Podstawowym wskaźnikiem potencjału gospodarczego jest wielkość produktu krajowego brutto (PKB). Wielkość PKB wytworzona na analizowanym obszarze transgranicznym w 2010 r. wyniosła 23125,6 mln euro (tabela 2.1), przy czym ponad połowa tej wartości została wytworzona na terenie województwa lubelskiego (58,2%). Znacznie mniejszy był udział pozostałych regionów wchodzących w skład analizowanego obszaru transgranicznego, który wyniósł 18,8% w przypadku obwodu brzeskiego, 17,1% w przypadku obwodu lwowskiego oraz zaledwie 5,9% w przypadku obwodu wołyńskiego.

Tabela 2.1. Produkt krajowy brutto w 2010 r. (w cenach bieżących).

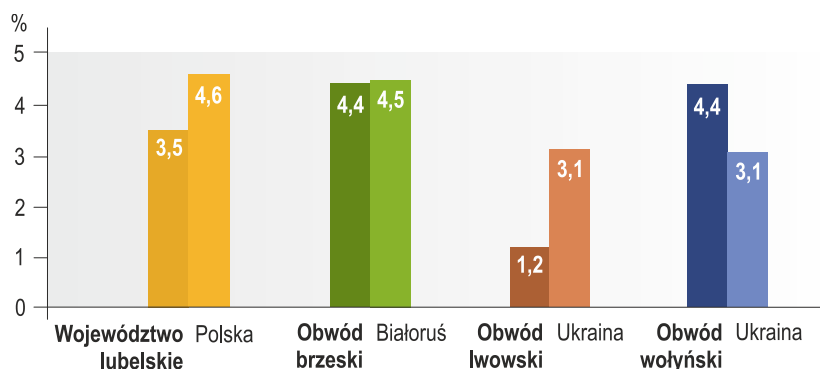
Wyszczególnienie	Produkt krajowy brutto	
	ogółem (w mln euro)	na 1 mieszkańca (w euro)
Polska	352 881,0	9 240,9
województwo lubelskie	13 462,2	6 247,4
Białoruś	41 613,5	4 384,6
obwód brzeski	4 346,3	3 111,4
Ukraina	102 616,3	2 237,1
obwód lwowski	3 949,1	1 550,4
obwód wołyński	1 368,0	1 319,3

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Statystycznego w Lublinie, Głównego Urzędu Statystycznego Obwodu Brzeskiego, Głównego Urzędu Statystycznego w Obwodzie Lwowskim oraz Głównego Urzędu Statystycznego w Obwodzie Wołyńskim. Oficjalny kurs walut narodowych w stosunku euro według Komisji Europejskiej, (http://ec.europa.eu/budget/contracts_grants/info_contracts/infoeuro/infoeuro_en.cfm) (dostęp: 22 sierpnia 2013 r.).

Udział województwa lubelskiego w PKB Polski w 2010 r. wyniósł 3,8%, obwodu brzeskiego w PKB Białorusi – 10,5%, natomiast obwodu lwowskiego i obwodu wołyńskiego – odpowiednio 3,8% i 1,3% PKB Ukrainy. Wyniki te należy uznać za względnie niskie, biorąc pod uwagę fakt, że potencjał ludnościowy ww. regionów kształtuje się na poziomie 5,6% ludności kraju w przypadku województwa lubelskiego, 14,7% – obwodu brzeskiego, 5,6% – obwodu lwowskiego oraz 2,3% – obwodu wołyńskiego. Analizowane regiony charakteryzowały się **zróżnicowaną dynamiką rozwojową** na tle krajów odniesienia (ryc. 2.1.). W wielkościach realnych średnioroczny szacunkowy wzrost PKB województwa lubelskiego w okresie 2004-2010 wyniósł 3,5% wobec 4,6% w Polsce, zaś obwodu lwowskiego – 1,2% wobec 3,1% na Ukrainie. Oba regiony wykazują więc względnie stałą tendencję do dywergencji, tj. pogłębiania się

dysproporcji rozwojowych w stosunku do krajów odniesienia. Zbliżone do krajowego średnioroczne tempo wzrostu gospodarczego w latach 2009-2011⁸ odnotowywał obwód brzeski (4,4% wobec 4,5% na Białorusi), natomiast jedynym regionem wchodzącym w skład analizowanego obszaru transgranicznego, w którym tempo wzrostu gospodarczego utrzymywało się generalnie powyżej średniej krajowej, był obwód wołyński (4,4% wobec 3,1% na Ukrainie).

Ryc. 2.1. Średnioroczny wzrost produktu krajowego brutto w latach 2004-2010 r. (w cenach bieżących).

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Głównego Urzędu Statystycznego Obwodu Brzeskiego, Głównego Urzędu Statystycznego w Obwodzie Lwowskim, Głównego Urzędu Statystycznego w Obwodzie Wołyńskim oraz Urzędu Statystycznego w Lublinie.

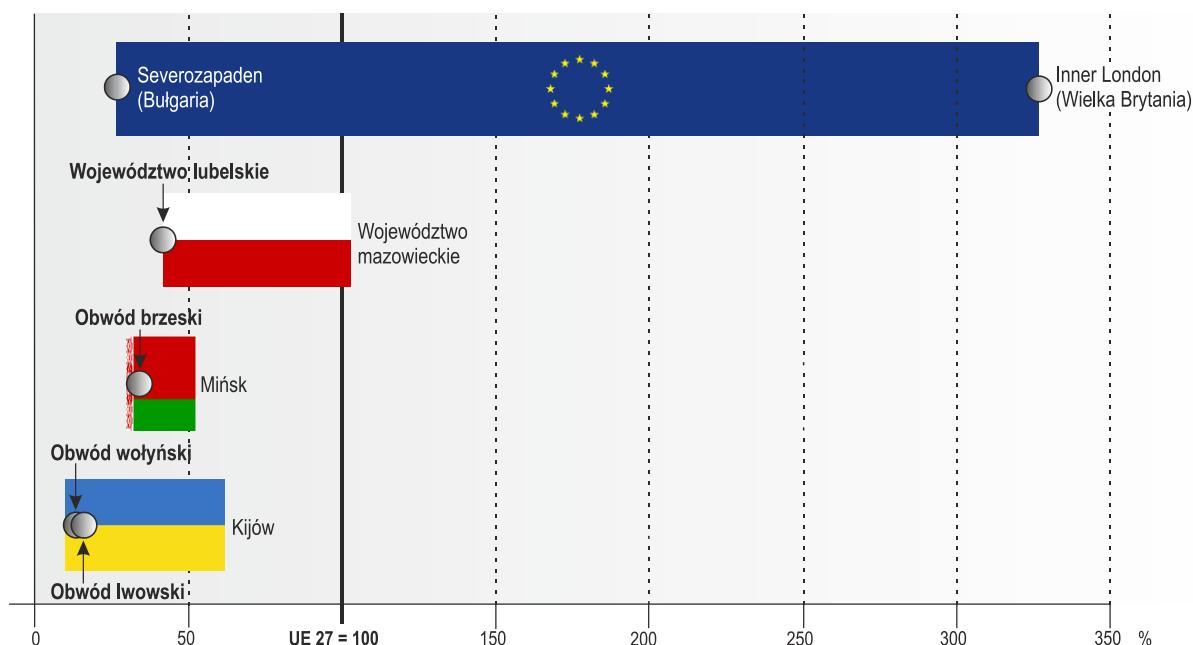
Syntetyczny miernik siły gospodarki, jakim jest wartość produktu krajowego brutto na jednego mieszkańca, kształtuje się na poziomie wyraźnie niższym od średnich wartości dla poszczególnych krajów w przypadku każdej z analizowanych jednostek administracyjnych. W 2010 r. w województwie lubelskim wskaźnik ten kształtował się na poziomie 6247 euro i sięgał 67,6% średniej krajowej Polski (przedostatnie miejsce na 16 województw), w obwodzie brzeskim – 3111 euro, co stanowiło 71,0% średniej krajowej Białorusi (5 miejsce na 7 jednostek administracyjnych), w obwodzie lwowskim – 1550 euro, natomiast w obwodzie wołyńskim – 1319 euro, co stanowiło odpowiednio 69,3% i 59,0% średniej krajowej Ukrainy (plasując je na 14 oraz 22 pozycji na ogólną liczbę 27 regionów). Relatywnie słaby poziom rozwoju gospodarek regionów wchodzących w skład analizowanego obszaru transgranicznego staje się jeszcze bardziej widoczny, gdy przedstawione powyżej wartości zostaną zestawione ze średnią wysokością PKB *per capita* w Unii Europejskiej⁹. W województwie lubelskim, będącym jednym z najbiedniejszych regionów UE, wartość tego wskaźnika wyniosła 25,5% średniej unijnej. W przypadku pozostałych regionów wchodzących w skład analizowanego obszaru transgranicznego relacja wartości PKB na jednego mieszkańca w stosunku do średniej UE była jeszcze niższa i kształtowała się na poziomie 12,7% w przypadku

⁸ Pierwsze dane dotyczące PKB dla poszczególnych obwodów Białorusi pochodzą z 2009 roku.

⁹ Dla 27 państw członkowskich. Dane za 2010 r.

obwodu brzeskiego, 6,3% w przypadku obwodu lwowskiego i zaledwie 5,4% w przypadku obwodu wołyńskiego.

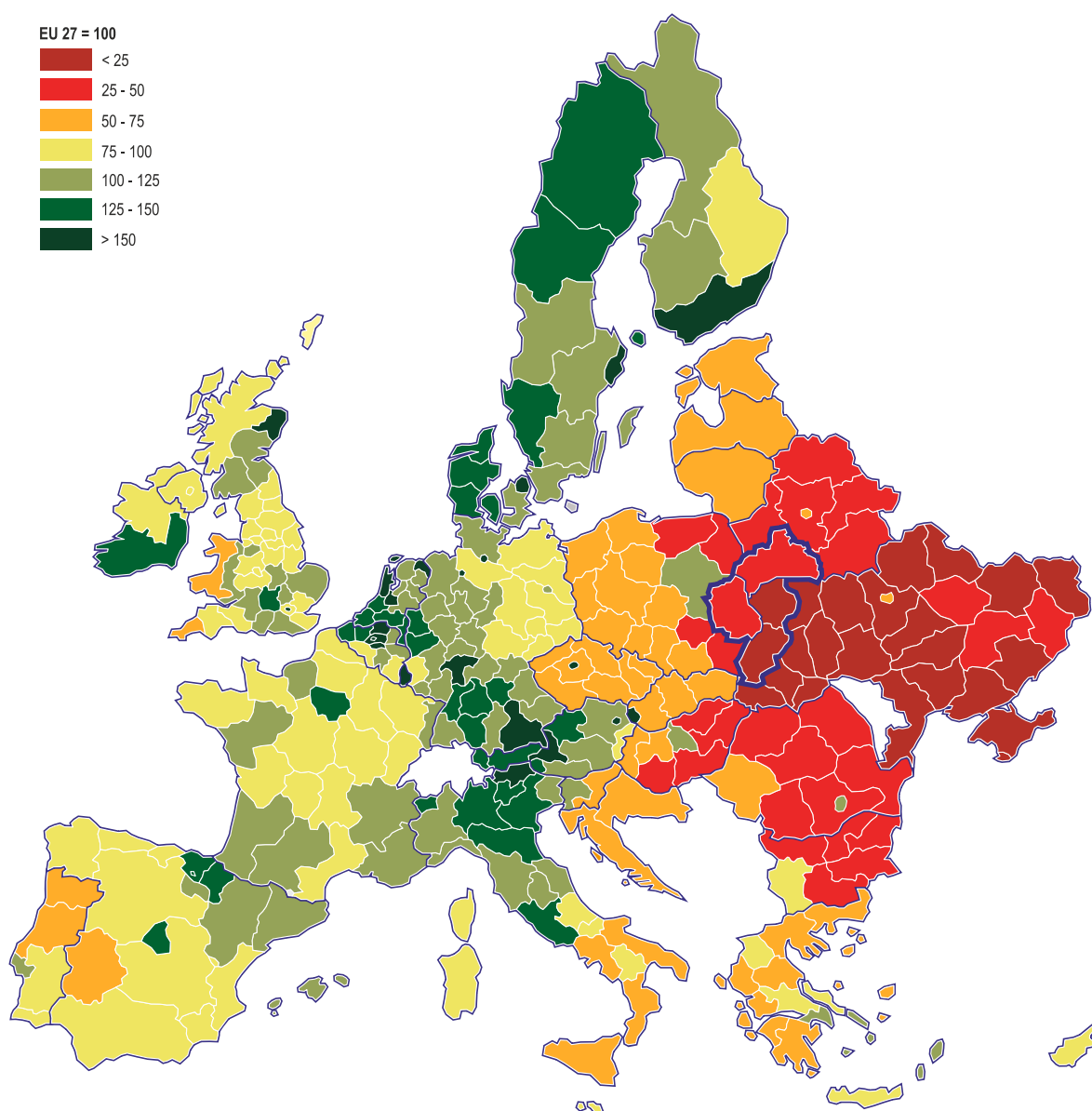
Ryc. 2.2. Produkt krajowy brutto na mieszkańca (według parytetu siły nabywczej) w stosunku do średniej Unii Europejskiej w 2010 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu, Głównego Urzędu Statystycznego, Państwowego Komitetu Statystyki Ukrainy oraz Państwowego Komitetu Statystyki Republiki Białoruś. W celu zapewnienia porównywalności danych wykorzystane zostały przeliczniki parytetu siły nabywczej według Banku Światowego.

Dysproporcja w poziomie rozwoju gospodarczego pomiędzy średnią dla Unii Europejskiej a poszczególnymi regionami wchodzącymi w skład analizowanego obszaru transgranicznego staje się nieco mniejsza, jeżeli za podstawę porównań przyjmiemy **wartość PKB wyrażoną w euro według parytetu siły nabywczej** (ryc. 2.2). Uwzględniając siłę nabywczą ludności, produkt krajowy na 1 mieszkańca w województwie lubelskim w 2010 roku wynosił 42% średniej UE (Polska – 63%), w obwodzie brzeskim – 31% (Białoruś – 44%), w obwodzie lwowskim – 15%, natomiast w obwodzie wołyńskim – 12% (Ukraina – 21%). **W ogólnej klasyfikacji obejmującej 348 jednostek statycznych poziomu regionalnego Unii Europejskiej (NUTS2) oraz wszystkie obwody Ukrainy i Białorusi, województwo lubelskie plasuje się na odległej 302 pozycji pod względem wysokości PKB według parytetu siły nabywczej na mieszkańca, obwód brzeski – na 315, obwód lwowski – 335, natomiast obwód wołyński – 343. Niezależnie od tego, jaka metoda porównań zostanie przyjęta, analizowane jednostki administracyjne należą do najslabiej rozwiniętych regionów w Europie, jak też w poszczególnych krajach odniesienia** (ryc. 2.3).

Ryc. 2.3. Produkt krajowy brutto na mieszkańca w 2010 r. (według parytetu siły nabywczej).

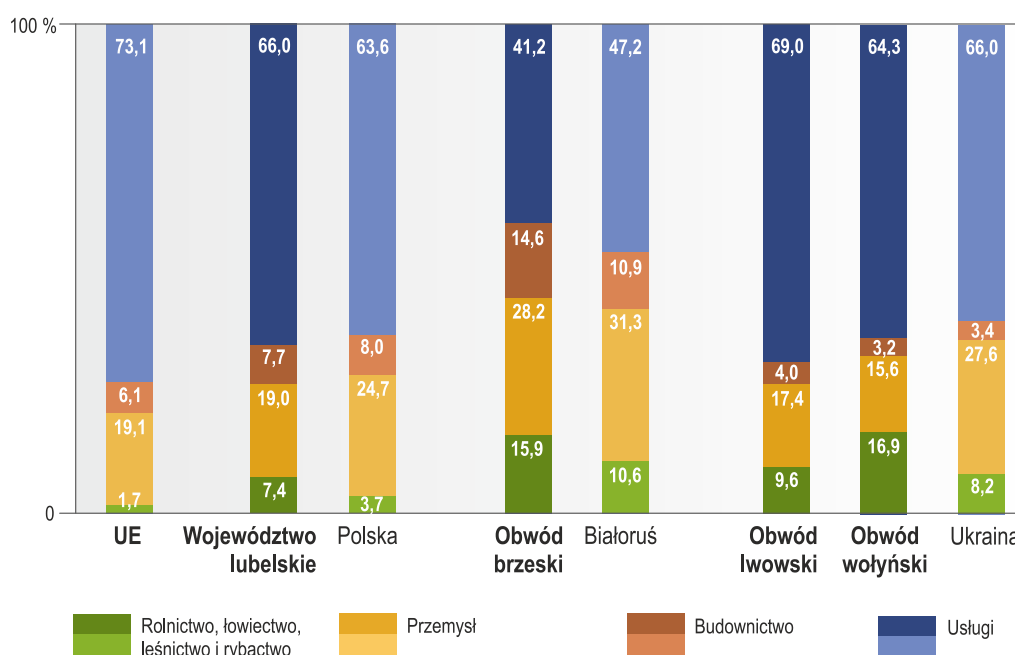

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu, Głównego Urzędu Statystycznego, Państwowego Komitetu Statystyki Ukrainy oraz Państwowego Komitetu Statystyki Republiki Białoruś. W celu zapewnienia porównywalności danych wykorzystane zostały przeliczniki parytetu siły nabywczej według Banku Światowego.

Na analizowanym obszarze transgranicznym zdecydowanie **największe znaczenie w generowaniu wartości dodanej brutto miały usługi**, których udział w strukturze wartości brutto według rodzajów działalności wyniósł w 2010 r. 61,4%. Udział usług w tworzeniu wartości dodanej brutto kształtował się na poziomie wyraźnie przekraczającym 60% w przypadku polskiej i ukraińskiej części analizowanego obszaru, znacznie niższy był on natomiast w przypadku obwodu brzeskiego, w którym w sektorze tym wytwarzano jedynie ok. 40% wartości dodanej brutto regionu. Udział przemysłu w tworzeniu wartości dodanej brutto analizowanego obszaru transgranicznego wyniósł 20,4%, przy czym jego znaczenie było zdecydowanie największe w przypadku obwodu brzeskiego – w sektorze

tym wytwarzano 34,0% wartości dodanej brutto regionu. Wyraźnie niższy był natomiast udział przemysłu w strukturze wartości dodanej brutto w pozostałych jednostkach terytorialnych, kształtując się na poziomie od 15,6% w obwodzie wołyńskim do 19,0 % w województwie lubelskim. Pomimo tego, że **udział rolnictwa, leśnictwa, łowiectwa i rybactwa w generowaniu wartości dodanej brutto** analizowanego obszaru transgranicznego systematycznie maleje, w 2010 r. wciąż **utrzymywał się na dość wysokim poziomie** (10,1%). Sektor ten posiadał największe znaczenie w gospodarce obwodu wołyńskiego (16,9%) oraz obwodu brzeskiego (15,4%), znacznie mniejszy jest natomiast udział rolnictwa, leśnictwa, łowiectwa i rybactwa w tworzeniu wartości dodanej brutto województwa lubelskiego (7,4%) oraz obwodu lwowskiego (9,6%).

Ryc. 2.4. Struktura tworzenia wartości dodanej brutto w 2010 r. (w %).

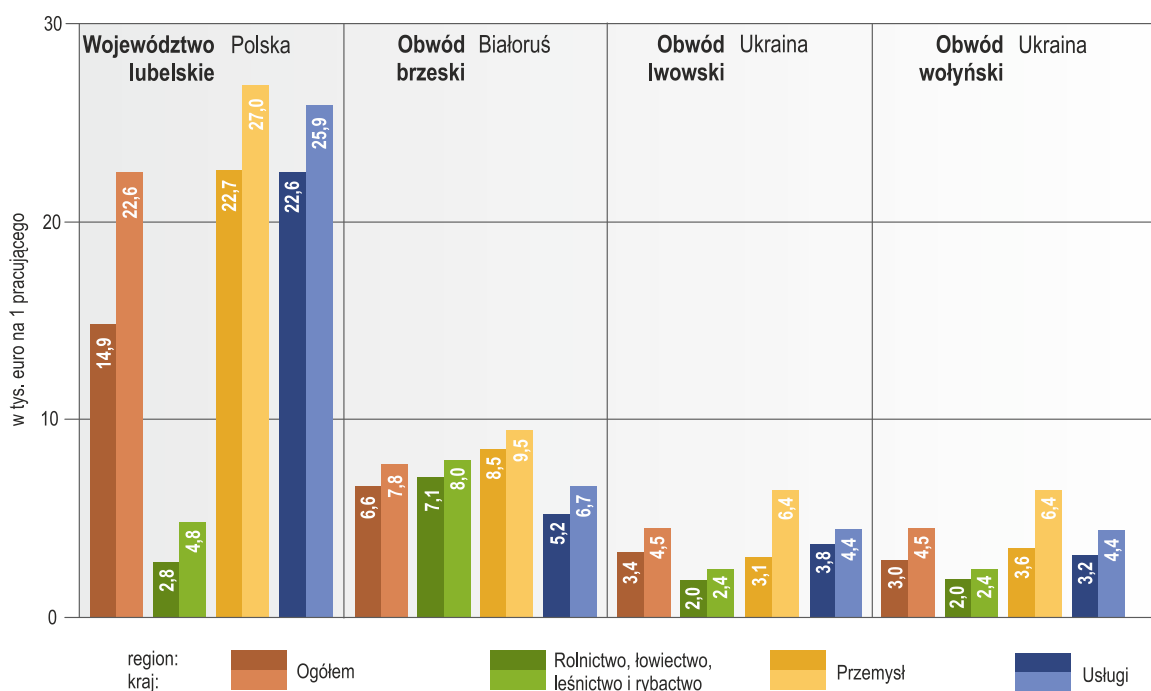
Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Głównego Urzędu Statystycznego Obwodu Brzeskiego, Głównego Urzędu Statystycznego w Obwodzie Lwowskim, Głównego Urzędu Statystycznego w Obwodzie Wołyńskim oraz Urzędu Statystycznego w Lublinie.

Struktura tworzenia wartości dodanej brutto w analizowanych regionach kształtowała się przy tym nieco odmiennie niż w krajach odniesienia (ryc. 2.4). W przypadku każdej z omawianych jednostek administracyjnych wyraźnie większe znaczenie posiadał sektor rolny: jego udział w tworzeniu wartości dodanej brutto obwodu wołyńskiego był ponad dwukrotnie wyższy niż na Ukrainie, województwa lubelskiego był dwukrotnie wyższy niż w Polsce, natomiast w obwodzie brzeskim przewyższał o 5,3 p. proc. udział rolnictwa w generowaniu wartości dodanej brutto na Białorusi. Jednocześnie każda z badanych jednostek terytorialnych charakteryzowała się znacznie mniejszym znaczeniem przemysłu niż w kraju odniesienia. Dysproporcja ta jest szczególnie wyraźna w przypadku obwodu wołyńskiego oraz obwodu lwowskiego, w przypadku których udział przemysłu w tworzeniu wartości dodanej brutto regionu był niższy odpowiednio o 12,0 oraz 10,2 p. proc. niż na poziomie krajowym.

Na niekorzystną strukturę tworzenia wartości dodanej brutto nakłada się **niższa wydajność pracy** w stosunku do wartości krajowych, notowana w każdym spośród analizowanych regionów oraz w każdym rodzaju działalności (ryc. 2.5). W przeliczeniu na 1 pracującego wartość dodana brutto w województwie lubelskim w 2010 r. wyniosła 14,9 tys. euro, co stanowiło niecałe 70% średniej krajowej i plasowało je na ostatnim miejscu wśród wszystkich województw w Polsce. Szczególnie niekorzystny wpływ na taki stan rzeczy miała sytuacja w rolnictwie. Biorąc pod uwagę jego niskotowarowy charakter oraz znaczny udział w strukturze pracujących województwa (38,3%), wartość dodana brutto na 1 pracującego w tym sektorze była w niemal dwukrotnie niższa niż średnio w kraju. Wydajność pracy odbiegała również znacząco od średniej krajowej w pozostałych jednostkach administracyjnych objętych diagnozą. W przypadku obwodu brzeskiego wynosiła ona 84,8% poziomu krajowego, obwodu lwowskiego – 74,1%, natomiast obwodu wołyńskiego – 65,7%. Relatywnie wysoki poziom wartości dodanej brutto na 1 mieszkańca w obwodzie brzeskim generowany był w szeroko pojętej działalności rolniczej. Choć w tym przypadku również był on niższy od średniej krajowej, wyraźnie przekraczał on wartość analizowanego wskaźnika wytwarzanego w sektorze usług. Wynika to ze specyfiki białoruskiego rolnictwa, którego podstawę stanowią duże zbiorowe gospodarstwa rolne, działające na zasadach rynkowych, ale wspierane przez państwo. O niższym od średniej krajowej poziomie wydajności pracy w obu obwodach znajdujących się w ukraińskiej części analizowanego obszaru transgranicznego w dużej mierze przesądzała wartość dodana brutto na 1 pracującego generowana w przemyśle, która stanowiła około połowy wartości wskaźnika krajowego.

Ważnym przejawem aktywności gospodarczej jest handel zagraniczny. Wymiana międzynarodowa może w tym kontekście służyć zarówno jako stosunkowo łatwo mierzalny przejaw potencjału endogenicznego analizowanych jednostek terytorialnych, jak również miernik ich powiązań funkcjonalnych z innymi państwami. Międzynarodowy obrót towarów na pograniczu polsko-białorusko-ukraińskim charakteryzowała w latach 2003-2011 wyraźna tendencja wzrostowa. W handlu zagranicznym województwa lubelskiego odnotowano w tym okresie niemal dwuipółkrotny wzrost obrotów – z 1577,5 do 3787,3 mln euro, ponad dwukrotny w obwodzie brzeskim – z 1202,5 do 2784,0 mln euro, dwukrotny w obwodzie wołyńskim (z 606,5 do 1217,8 mln euro) oraz nieznaczny wzrost w obwodzie lwowskim (z 3075,4 do 3143,9 mln euro), będący wynikiem efektu wysokiej bazy importu w 2003 roku.

Ryc. 2.5. Wydajność pracy według sektorów ekonomicznych w 2010 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Głównego Urzędu Statystycznego Obwodu Brzeskiego, Głównego Urzędu Statystycznego w Obwodzie Lwowskim, Głównego Urzędu Statystycznego w Obwodzie Wołyńskim oraz Urzędu Statystycznego w Lublinie. Oficjalny kurs walut narodowych w stosunku euro według Komisji Europejskiej, (http://ec.europa.eu/budget/contracts_grants/info_contracts/inforeuro/inforeuro_en.cfm (dostęp: 22 sierpnia 2013 r.).

Pomimo tego, że wartość obrotów w handlu zagranicznym analizowanych jednostek terytorialnych w ostatnich latach systematycznie wzrasta, ich **udział w strukturze regionalnej handlu zagranicznego pozostaje nieznacznym** i niewspółmierny nie tylko do potencjału demograficznego, ale również do potencjału gospodarczego, mierzonego udziałem analizowanych regionów w PKB poszczególnych krajów odniesienia. W 2011 r. z województwa lubelskiego pochodziło zaledwie 1,6% polskiego eksportu oraz 1,1% importu. Udział obwodu brzeskiego w eksporcie Białorusi wyniósł 6,3%, natomiast w imporcie – 4,6%. Niewielki był również udział obwodów lwowskiego i wołyńskiego w handlu zagranicznym Ukrainy – ukształtował się on na poziomie odpowiednio 1,8% i 0,9% w przypadku eksportu oraz 3,9% i 1,3% w przypadku importu. Świadczy to o relatywnie niskim stopniu międzynarodowych powiązań gospodarczych analizowanego regionu transgranicznego, będącym przejawem jego **peryferyjności oraz małej konkurencyjności**.

Tabela. 2.2. Handel zagraniczny (w mln euro).

Wyszczególnienie	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Województwo lubelskie:									
eksport	974,2	1026,0	b.d.	1406,4	1614,3	1812,5	1403,0	1726,0	2141,7
import	603,3	596,0	b.d.	871,3	1133,2	1488,0	1011,0	1290,5	1645,6
saldo	370,9	430,0	b.d.	535,1	481,1	324,5	392,0	435,5	496,1
Obwód brzeski:									
eksport	603,5	729,0	786,3	905,0	960,1	1105,9	883,3	1193,8	1396,6
import	598,5	671,0	671,0	841,2	856,1	1130,2	924,7	1214,8	1387,3
saldo	5,0	58,0	115,3	63,8	104,0	-24,3	-41,5	-21,0	9,3
Obwód lwowski:									
eksport	440,7	512,3	496,3	645,1	759,3	673,4	570,4	732,9	858,0
import	2634,7	911,5	744,8	896,8	1079,3	1734,9	1165,6	1525,8	2285,9
saldo	-2194,1	-399,2	-248,5	-251,7	-320,0	-1061,5	-595,2	-792,9	-1428,0
Obwód wołyński:									
eksport	183,2	220,9	224,0	269,6	309,4	313,6	229,2	327,1	461,4
import	423,3	536,5	531,4	523,7	773,1	881,9	307,3	429,9	756,4
saldo	-240,0	-315,6	-307,3	-254,1	-463,7	-568,3	-78,1	-102,8	-295,0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Głównego Urzędu Statystycznego Obwodu Brzeskiego, Głównego Urzędu Statystycznego w Obwodzie Lwowskim oraz Głównego Urzędu Statystycznego w Obwodzie Wołyńskim. Dane dla województwa lubelskiego za: K. Gawlikowska-Hueckel, S. Umiński, *Handel zagraniczny województwa lubelskiego*, [w:] P. Ciżkowicz, P. Opala (red.), *Uwarunkowania krajowej i międzynarodowej konkurencyjności województwa lubelskiego*, Warszawa 2011; *Handel zagraniczny w Polsce i Małopolsce w 2011 r.*, Małopolskie Obserwatorium Gospodarki, Kraków 2012.

W ciągu ostatnich dwóch dziesięcioleci nastąpiła wyraźna reorientacja gospodarki polskiej w zakresie powiązań handlowych. W jej wyniku najważniejszym partnerem handlowym Polski stały się Niemcy oraz inne kraje Unii Europejskiej, osłabieniu uległy natomiast więzi eksportowe ze wschodnimi sąsiadami. Pomimo tego w strukturze handlowej województwa lubelskiego wymiana towarowa z Ukrainą i Białorusią wciąż odgrywa istotną rolę. Lubelszczyzna jest przede wszystkim miejscem relatywnie silnej koncentracji eksportu na Ukrainę, choć znaczenie tego kierunku systematycznie spada¹⁰. W 2008 r. udział Ukrainy w strukturze geograficznej eksportu z województwa lubelskiego wyniósł 10,3% (wobec 2,5% w strukturze eksportu dla Polski ogółem), co stawiało ją na 2 miejscu wśród najważniejszych odbiorców. Z kolei udział Białorusi w eksporcie towarów z województwa lubelskiego wyniósł 3,0%, co stawiało ten kraj na 11 pozycji wśród najważniejszych kierunków eksportowych. Wymiana handlowa z Polską posiada szczególnie duże znaczenie w strukturze handlu zagranicznego obwodu lwowskiego. W 2011 r. udział Polski w imporcie do tego regionu wyniósł 20,2%,

¹⁰ T. Komornicki, *Handel*, [w:] W. Janicki (red.), *Województwo lubelskie. Środowisko – społeczeństwo – gospodarka*, Lublin 2011, s. 153.

natomiast udział eksportu – 19,1%. Znaczny był również udział Polski w strukturze geograficznej importu obwodu brzeskiego (15,7%) oraz udział Polski i Białorusi w strukturze geograficznej importu obwodu wołyńskiego (odpowiednio 12,6% i 10,1%). W całym analizowanym okresie w województwie lubelskim rejestrowane było znaczne dodatnie saldo wymiany handlowej z zagranicą. Dotyczyło to również bilansu handlowego województwa lubelskiego z Ukrainą i Białorusią. W przypadku obwodu brzeskiego wymiana handlowa miała charakter względnie zrównoważony, natomiast obwód lwowski i obwód wołyński cechował znaczny deficyt w handlu zagranicznym.

Duży wpływ na kondycję gospodarki analizowanego obszaru transgranicznego posiada **handel przygraniczny** (tabela 2.3). Pełni on szczególnie istotną rolę w przypadku województwa lubelskiego, na które przypada niemal połowa ogólnej kwoty wydatków poniesionych przez cudzoziemców na terenie Polski wschodniej (44,5% w 2012 r.). Zakupy towarów stanowiły główny motyw przyjazdu dla 79,8% osób przekraczających wschodnią granicę województwa lubelskiego. Wydatki cudzoziemców na terenie Lubelszczyzny w latach 2009-2012 systematycznie wzrastały, osiągając wartość 2,9 mld złotych. Sprzyjało temu wprowadzenie małego ruchu granicznego, obejmującego mieszkańców polsko-ukraińskiej strefy przygranicznej (do 30 km). Wynikające z niego ułatwienia w przekraczaniu granicy polsko-ukraińskiej wpłynęły na znaczące ożywienie ruchu w pasie przygranicznym oraz wielkość ponoszonych przez cudzoziemców wydatków.

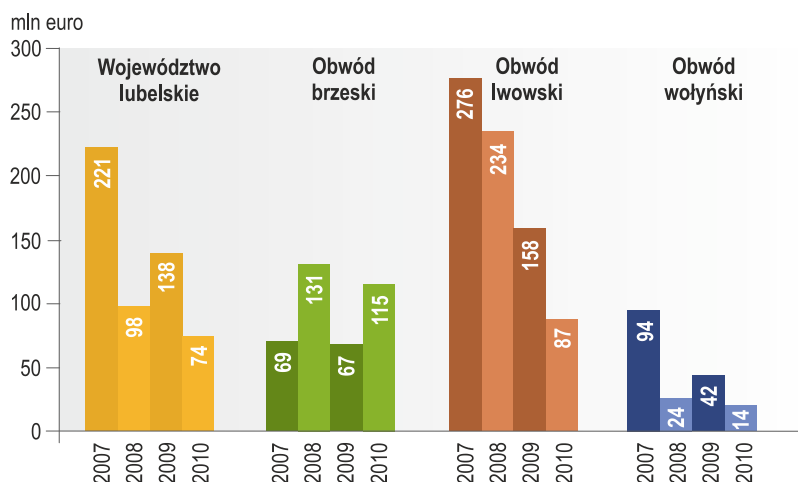
Tabela 2.3. Wydatki poniesione przez cudzoziemców w Polsce oraz Polaków za granicą na zewnętrznej granicy województwa lubelskiego (w mln zł).

Wyszczególnienie	Cudzoziemcy				Polacy			
	2009	2010	2011	2012	2009	2010	2011	2012
Wydatki ogółem	1 008,0	1 867,0	2 107,9	2 879,3	202,4	237,9	211,0	205,1
Zakupy towarów ogółem	991,3	1 843,4	2 076,1	2 827,8	195,5	228,1	204,8	197,4
w tym:								
żywnościowych	160,1	248,0	242,0	336,9	38,4	32,2	25,1	20,7
nieżywnościowych	831,2	1 595,4	1 834,1	2 490,9	122,9	160,3	149,3	147,7
Pozostałe wydatki	16,7	23,6	31,8	51,5	7,0	9,8	6,2	7,7

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Głównego Urzędu Statystycznego.

Zakup towarów był również najważniejszym motywem wyjazdu dla 81,4% Polaków przekraczających granicę województwa lubelskiego z Białorusią i Ukrainą. Kwota wydatków poniesionych przez Polaków za granicą była jednak kilkunastokrotnie niższa od kwoty wydatków cudzoziemców na terytorium Polski. W związku z tym w 2012 r. bilans handlu przygranicznego w województwie lubelskim był bardzo korzystny dla strony polskiej i wyniósł prawie 2,7 mld zł.

Ryc. 2.6. Bezpośrednie inwestycje zagraniczne (w mln euro).

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Głównego Urzędu Statystycznego Obwodu Brzeskiego, Głównego Urzędu Statystycznego w Obwodzie Lwowskim oraz Głównego Urzędu Statystycznego w Obwodzie Wołyńskim. Dane dla województwa lubelskiego za: *Szacunek PKB per capita i bezpośrednich inwestycji zagranicznych w województwach oraz wskaźniki wyprzedzające koniunktury. Ekspertyza wykonana na zlecenie Ministerstwa Rozwoju Regionalnego, BIEC, Warszawa 2011. Oficjalny kurs walut narodowych w stosunku euro według Komisji Europejskiej, (http://ec.europa.eu/budget/contracts_grants/infocontracts/infoeuro/infoeuro_en.cfm (dostęp: 22 sierpnia 2013 r.).*

Jedną z głównych barier rozwoju gospodarczego na analizowanym obszarze transgranicznym jest brak kapitału, dlatego też bardzo duże znaczenie ma napływ inwestycji zagranicznych (ryc. 2.6). Średnioroczny **napływ bezpośrednich inwestycji zagranicznych** na analizowanym obszarze transgranicznym wyniósł 188,8 mln euro w przypadku obwodu lwowskiego, 132,8 mln euro w przypadku województwa lubelskiego, 46,1 mln euro w przypadku obwodu brzeskiego oraz 43,6 mln euro w przypadku obwodu wołyńskiego. Skumulowany napływ bezpośrednich inwestycji do analizowanego obszaru transgranicznego w latach 2007-2010 wyniósł 1 644,7 mln euro, przy czym największym beneficjentem napływu BIZ był obwód lwowski. Jego udział w całości napływu bezpośrednich inwestycji zagranicznych do analizowanego obszaru wyniósł 45,9%. Udział drugiego w kolejności województwa lubelskiego wyniósł 32,3%, natomiast udział obwodu brzeskiego i obwodu wołyńskiego – odpowiednio 11,2% oraz 10,6%. Należy jednak podkreślić, że napływ bezpośrednich inwestycji zagranicznych do wyżej wymienionych jednostek terytorialnych w odniesieniu do wartości ogólnokrajowych był nieznaczny, co świadczy przede wszystkim o **niskiej atrakcyjności inwestycyjnej pogranicza polsko-białorusko-ukraińskiego**. Udział obwodu lwowskiego w napływie BIZ na Ukrainę w latach 2007-2010 wyniósł 3,4%, obwodu brzeskiego w napływie bezpośrednich BIZ na Białoruś – 1,8%, województwa lubelskiego w napływie BIZ do Polski – 1,2%, natomiast udział obwodu wołyńskiego w napływie BIZ na Ukrainę osiągnął wartość zaledwie 0,8%.

W celu przyciągnięcia kapitału zagranicznego na analizowanym obszarze **utworzono kilka Specjalnych Stref Ekonomicznych (SSE)**. Podstawowym celem ich działalności jest przyciągnięcie inwestycji oraz przyspieszenie rozwoju gospodarczego

poprzez rozwój określonych dziedzin działalności gospodarczej, tworzenie nowych miejsc pracy, zagospodarowanie majątku przemysłowego oraz zwiększenie konkurencyjności wyrobów i usług. W przypadku SSE utworzonych w Polsce inwestorzy otrzymali możliwość zwolnienia z podatku dochodowego z tytułu poniesionych nakładów inwestycyjnych oraz tworzenia nowych miejsc pracy. Oferowane preferencyjne warunki prowadzenia działalności gospodarczej obejmują również zwolnienia z podatku od nieruchomości oraz profesjonalną pomoc prawną przy załatwianiu niezbędnych formalności związanych z rozpoczęciem działalności w SSE. Maksymalna wysokość udzielonej pomocy regionalnej została uzależniona od takich czynników, jak: lokalizacja inwestycji, wysokość ponoszonych nakładów lub kosztów zatrudnienia nowych pracowników oraz wielkość przedsiębiorstwa ubiegającego się o zwolnienie podatkowe. Ponadto, dopuszczalną wysokość pomocy regionalnej wyznaczyła Mapa Pomocy Regionalnej, która określa procentowy udział pomocy w kosztach kwalifikujących się do objęcia tą pomocą. Specjalne Strefy Ekonomiczne w Polsce będą funkcjonować do 2026 r. Na obszarze województwa lubelskiego nie jest bezpośrednio zlokalizowana żadna z 14 SSE istniejących w Polsce, funkcjonują jednak podstrefy trzech spośród nich: SSE EURO-PARK Mielec, SSE „Starachowice” oraz Tarnobrzesckiej SSE EURO-PARK WISŁOSAN. Podstrefy SSE Euro-Park Mielec w województwie lubelskim zlokalizowane są w Lublinie (118 ha), Lubartowie (20 ha), Zamościu (54 ha) i Radzynie Podlaskim (powierzchnia ok. 2 ha w całości zagospodarowana). W Tarnobrzesckiej SSE funkcjonują podstrefy Janów Lubelski (18,51 ha), Łuków (27,29 ha), Tomaszów Lubelski (10,56 ha), Kraśnik (23,48 ha), Horodło (5,30 ha), Ryki (4,45 ha), oraz w Poniatowej (2 ha) w ramach Podstrefy Radom, natomiast w ramach SSE Starachowice funkcjonuje Podstrefa Puławy (99,63 ha). W przypadku największej spośród podstref zlokalizowanych na terenie województwa lubelskiego – Podstrefy Lublin SSE EURO-PARK Mielec, pozwolenie na prowadzenie działalności uzyskały 23 podmioty, które zadeklarowały nakłady inwestycyjne na poziomie ok. 160 mln euro oraz utworzenie 1,2 tys. nowych miejsc pracy¹¹. Łączna powierzchnia wszystkich obszarów SSE w województwie lubelskim zajmuje niewiele ponad 2% obszarów SSE w Polsce. Oznacza to, że ten czynnik wpływający na atrakcyjność województwa lubelskiego jest w znacznym stopniu niewykorzystywany¹².

Na obszarze obwodu brzeskiego zlokalizowana jest Wolna Strefa Ekonomiczna Brześć, będąca jedną z sześciu Wolnych Stref Ekonomicznych (WSE) działających na terytorium Białorusi (obok WSE Mińsk, WSE Homel-Raton, WSE Witebsk, WSE Mohylew oraz WSE Grodnoinvest). Zgodnie z prawem białoruskim, Wolna Strefa Ekonomiczna to część terytorium Republiki Białorusi, posiadająca ściśle określone granice i specjalny status prawny, ustanawiający korzystniejsze niż ogólnie obowiązujące warunki dla prowadzenia działalności gospodarczej. Rezydentami WSE są osoby prawne lub osoby fizyczne, prowadzące działalność gospodarczą objętą przepisami prawnymi obowiązującymi w WSE. Ich atrakcyjność wynika przede wszystkim z ulgowego opodatkowania tj. zwolnienia z podatku dochodowego, zwolnienia

¹¹ Dane za: http://lublin.eu/Specjalna_Strefa_Ekonomiczna-1-298-3-347.html (dostęp: 26 sierpnia 2013 r.).

¹² P. Opala, B. Osieka, *Atrakcyjność inwestycyjna województwa lubelskiego*, [w:] P. Ciżkowicz, P. Opala (red.), *op. cit.*, Warszawa 2011, s. 133-134.

z ceł i VAT oraz stabilności przepisów prawnych. Jednocześnie funkcjonujące na Białorusi WSE posiadają własne szczegółowe cele i zadania, mogą one również zaproponować dodatkowe, korzystne warunki inwestowania zarówno inwestorom zagranicznym jak i krajowym. Wolne Strefy Ekonomiczne na Białorusi będą funkcjonować do 2017 r. WSE Brześć oferuje uprzywilejowane warunki ramowe dla spółek, obejmujące 5 letnią, 100% ulgę na podatek od zysku, bezcłowy import urządzeń i surowców, brak kwitacji i licencjonowania od towarów eksportowych produkcji własnej oraz niższe o 40% obciążenie podatkowe w porównaniu do spółek – nierezydentów. W 2013 r. na obszarze WSE Brześć działało 88 przedsiębiorstw z 20 krajów (głównie Niemiec, Polski oraz Rosji), łączna wartość bezpośrednich inwestycji zagranicznych wyniosła 660 mln euro, natomiast liczba utworzonych miejsc pracy przekroczyła 26 tys.¹³.

W latach 1996-2000 na Ukrainie utworzono 12 Specjalnych Stref Ekonomicznych, spośród których trzy zlokalizowane były na analizowanym obszarze transgranicznym: „Jaworów” i „Kurortopolis Truskawiec” w obwodzie lwowskim oraz „Interport Kowel” w obwodzie wołyńskim. Ponadto utworzonych zostało 9 tzw. Terenów Priorytetowego Rozwoju, spośród których jedno ulokowano na terytorium obwodu wołyńskiego (miasto Nowowołyńsk oraz osiedle typu miejskiego Żowtnewe). Przyznawane ulgi dotyczyły przede wszystkim zwolnień i obniżenia stawek podatku dochodowego, ulg w opłatach gruntowych na okres zagospodarowania działek ziemi, zwolnień z ceł i VAT towarów (poza akcyzowymi, rolnymi i spożywczymi) importowanych do wykorzystania w produkcji na terenie strefy, a także wyłączenia importu towarów do strefy na potrzeby produkcji z kwotowania i licencjonowania (z wyjątkami przewidzianymi w umowach międzynarodowych). Szczególnie dynamicznie rozwijała się SSE „Jaworów”, będąca liderem w przyciąganiu inwestycji zagranicznych, w tym licznych inwestycji polskich. W znacznie gorszej sytuacji znajdowała się SSE „Interport Kowel”, która w rzeczywistości nie rozpoczęła działalności. SSE na Ukrainie zostały zlikwidowane z dniem 31 marca 2005 r. W 2012 r. Rada Najwyższa Ukrainy przyjęła ustawę o parkach przemysłowych, mającą na celu stymulowanie rozwoju gospodarczego poprzez przyciąganie inwestycji, w tym inwestycji zagranicznych. Ustawa przewiduje określone ulgi i preferencje dla inwestorów, obejmujące m.in. możliwość udzielenia wsparcia finansowego dla inicjatora utworzenia danego parku przemysłowego w postaci nieoprocentowanych kredytów, bezcłowego wwozu towarów (za wyjątkiem towarów akcyzowych) przeznaczonych do wyposażenia i urządzenia danego parku przemysłowego, a także bezcłowego wwozu towarów wykorzystywanych do prowadzenia tej działalności (za wyjątkiem towarów akcyzowych i towarów, których odpowiedniki są produkowane na Ukrainie)¹⁴.

¹³ Dane za: *Free Economic Zone Brest*, <http://www.fez.brest.by/en/sez-brest/sez-segodnya> (dostęp: 26 sierpnia 2013 r.).

¹⁴ Закон України «Про індустріальні парки», Верховна Рада України, Закон від 21.06.2012, № 5018-VI.

Tabela. 2.4. Pozycja Polski, Białorusi i Ukrainy w Rankingu „Doing Business 2013”.

Dziedzina	Polska	Białoruś	Ukraina
Ogólna łatwość prowadzenia działalności gospodarczej	55	58	137
Rejestracja własności	62	3	149
Założenie biznesu	124	9	50
Zapewnienie wykonania kontraktów	56	13	42
Uzyskanie zezwoleń na budowę	161	30	183
Likwidacja przedsiębiorstw	37	56	157
Ochrona praw inwestorów	49	82	117
Dostępność kredytów	4	104	23
Opodatkowanie	114	129	165
Handel zagraniczny	50	151	145
Dostępności energii elektrycznej	137	171	166

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Banku Światowego, <http://www.worldbank.org> (dostęp: 5 sierpnia 2013 r.).

Stan gospodarki analizowanego regionu transgranicznego w dużym stopniu uzależniony jest od warunków prowadzenia działalności gospodarczej. Według statystyk Banku Światowego opublikowanych w raporcie „Doing Business 2013”, mierzącego ogólną łatwość prowadzenia działalności gospodarczej w 2012 r., **Polska zajmowała 55, Białoruś 58, a Ukraina 137 miejsce wśród 185 badanych państw** (tabela 2.4). Ranking Doing Business ma przełożenie na decyzje wielkiego biznesu, zależy od niego wycena długu publicznego, a często również cena papierów dłużnych emitowanych przez duże podmioty prywatne. Ma on również wpływ na to, jakim strumieniem napływają do kraju inwestycje bezpośrednie¹⁵. W przypadku Polski wysoko oceniona została dostępność kredytów, natomiast Białorusi – łatwość rozpoczęcia działalności gospodarczej. Względnie dalekie miejsce Polski w tym rankingu związane jest przede wszystkim z utrudnieniami związanymi z uzyskaniem pozwoleń budowlanych, trudnościami związanymi z rozpoczęciem działalności gospodarczej oraz skomplikowanym systemem podatkowym. W przypadku Białorusi istotnym utrudnieniem w prowadzeniu działalności gospodarczej są skomplikowane procedury w handlu zagranicznym, skomplikowany system podatkowy oraz mała dostępność kredytów. Z kolei w przypadku Ukrainy swoboda prowadzenia działalności gospodarczej ograniczana jest poprzez trudności związane z uzyskaniem pozwoleń budowlanych, skomplikowany system podatkowy, trudności związane z rejestracją własności, skomplikowane procedury w handlu zagranicznym oraz słabą ochronę praw inwestorów.

¹⁵ W rankingu "Doing Business 2013" Bank Światowy ocenił 10 obszarów regulacji działalności gospodarczej tj.: założenie firmy, postępowanie z pozwoleniami na budowę, dostęp do elektryczności, rejestrację własności, uzyskanie kredytu, ochronę inwestorów, płacenie podatków, handel zagraniczny, egzekucje kontraktów oraz proces upadłościowy. Oceniając poszczególne obszary regulacji BŚ wziął pod uwagę procedury, ich czas i koszt.

Polska, Białoruś i Ukraina znajdują się w gronie państw-liderów, w których **warunki prowadzenia działalności gospodarczej uległy największej poprawie** w stosunku do 2005 roku. W tej klasyfikacji Białoruś zajęła 3 miejsce wśród wszystkich państw objętych Rankiem (wzrost o 23,5 p. proc.), Polska – 17 (wzrost o 12,3 p. proc.), natomiast Ukraina uplasowała się na 20 pozycji (wzrost o 12,0 p. proc.)¹⁶. W przypadku Ukrainy znaczny awans odnotowano w ciągu ostatnich dwóch lat (2011-2012), o czym przesądziła poprawa warunków zakładania działalności gospodarczej oraz rejestracji własności, a także gruntowna reforma systemu podatkowego. Zgodnie z wynikami Rankingu „Doing Business 2013” Ukraina należy obecnie do grona państw najszybciej reformujących warunki prowadzenia działalności gospodarczej.

- Zarówno polska, jak też białoruska i ukraińska część analizowanego obszaru transgranicznego należą do regionów słabo rozwiniętych pod względem gospodarczym. Wartość PKB na 1 mieszkańca wyrażona według parytetu siły nabywczej jest kilkukrotnie niższa od średniej europejskiej (ponad dwukrotnie niższa w województwie lubelskim, trzykrotnie – w obwodzie brzeskim, niemal siedmiokrotnie – w obwodzie lwowskim oraz ponad ośmiokrotnie niższa w przypadku obwodu wołyńskiego), plasując analizowane regiony na odległych pozycjach (od 302 do 343 na ogólną liczbę 348 jednostek statystycznych na poziomie NUTS2 objętych porównaniem) wśród regionów europejskich. Ponadto badane jednostki terytorialne należą do najslabiej rozwiniętych pod względem gospodarczym w poszczególnych krajach odniesienia.
- Negatywnym zjawiskiem charakteryzującym stan gospodarki analizowanego makroregionu jest dywergencja poziomu rozwoju gospodarczego w stosunku do poszczególnych krajów oraz średniej europejskiej. Dotyczy to wszystkich analizowanych regionów, za wyjątkiem obwodu wołyńskiego, którego dynamika rozwojowa w ostatnich latach cechowała się jednak znaczną zmiennością. Sytuacja ta będzie zapewne trudna do przewyższenia w najbliższych latach wobec niekorzystnej struktury gospodarki, charakteryzującej się relatywnie dużym udziałem mało efektywnego rolnictwa w tworzeniu wartości dodanej brutto oraz relatywnie małym udziałem sektora usług i przemysłu, generującego zazwyczaj znacznie wyższą wartość dodaną.
- Pomimo tego, że wartość obrotów w handlu zagranicznym analizowanych jednostek terytorialnych w ostatnich latach charakteryzowała wyraźna tendencja wzrostowa, ich udział w strukturze regionalnej handlu zagranicznego pozostaje nieznaczny i niewspółmierny nie tylko do potencjału demograficznego, ale również do potencjału gospodarczego, mierzonego udziałem analizowanych regionów w PKB poszczególnych krajów odniesienia. Oznacza to, że pogranicze polsko-białorusko-ukraińskie charakteryzuje się niskim potencjałem endogenicznym oraz słabymi powiązaniem funkcjonalnymi z innymi państwami.
- Również napływ bezpośrednich inwestycji zagranicznych do analizowanych regionów pozostawał na niskim poziomie w stosunku do wartości

¹⁶ Doing Business 2013. Smarter Regulations for Small and Medium-Size Enterprises. Comparing Business Regulations for Domestic Firms in 185 Economies. 10th Edition, The World Bank, Washington 2013, s. 9, <http://www.doingbusiness.org/~media/GIAWB/Doing%20Business/Documents/Annual-Reports/English/DB13-full-report.pdf> (dostęp: 1 września 2013 r.).

ogólnokrajowych. Ich udział w napływie BIZ do poszczególnych krajów kształtował się na poziomie od 0,8% w przypadku obwodu wołyńskiego do 3,4% w przypadku obwodu lwowskiego. Świadczy przede wszystkim o niskiej atrakcyjności inwestycyjnej pogranicza.

- Pozytywny wpływ na kształtowanie się potencjału gospodarczego makroregionu ma jednak obserwowana w ostatnich latach wyraźna poprawa warunków prowadzenia działalności gospodarczej w Polsce, na Białorusi oraz na Ukrainie, a także tworzenie zachęt do inwestowania przez kapitał zewnętrzny w postaci specjalnych stref ekonomicznych (część polska), wolnych stref ekonomicznych (część białoruska) oraz parków przemysłowych (część ukraińska).

2.2. Potencjał ekologiczny

Obszar analizowanego regionu transgranicznego charakteryzuje się stosunkowo **niewielką ilością terenów zdegradowanych przez działalność przemysłową**, dlatego w sposób naturalny wykształcone zostały tu **liczne ekosystemy z wysoką różnorodnością przyrodniczą, w których występują rzadkie gatunki roślin i zwierząt**. Najcenniejsze elementy środowiska naturalnego przygranicznych terenów Polski, Ukrainy i Białorusi objęto różnymi formami ochrony prawnej. Udział obszarów prawnie chronionych w powierzchni regionów wchodzących w skład analizowanego obszaru transgranicznego w 2011 r. był najwyższy w województwie lubelskim i wynosił 22,7%, w przypadku obwodu brzeskiego obejmował on 13,9% powierzchni całkowitej, natomiast w obwodzie wołyńskim i lwowskim był on wyraźnie niższy i wyniósł odpowiednio 4,5% oraz 6,8%.

Tabela 2 5. Ważniejsze obszary prawnie chronione w województwie lubelskim.

Obiekty	Województwo lubelskie	
	liczba	pow. (tys. ha)
Parki narodowe	2	18,2
Rezerваты przyrody	86	11,9
Parki krajobrazowe	17	233,2
Obszary chronionego krajobrazu	17	299,2
Pomniki przyrody	1513	-

Źródło: Urząd Statystyczny w Lublinie.

Na system obszarów chronionych w województwie lubelskim składają się 2 parki narodowe, 86 rezerwatów przyrody, 17 parków krajobrazowych, 17 obszarów chronionego krajobrazu oraz ponad 1500 różnego rodzaju pomników przyrody, wśród których dominują pojedyncze drzewa i grupy drzew (tabela 2.5). Na Lubelszczyźnie od momentu wejścia Polski do Unii Europejskiej funkcjonuje również europejska sieć ekologiczna Natura 2000, tworzona w celu zachowania siedlisk przyrodniczych oraz gatunków ważnych dla Wspólnoty Europejskiej. Obszary chronione zlokalizowane są głównie we wschodniej i południowej części regionu tworząc, poprzez niedużą odległość

od granicy, **korzystne warunki do tworzenia transgranicznych sieci ochrony przyrody**. We wschodnim rejonie Lubelszczyzny przy granicy z Ukrainą i Białorusią znajduje się duży kompleks obszarów chronionych, w skład którego wchodzi m.in. Poleski Park Narodowy, Chełmski i Poleski Obszar Chronionego Krajobrazu oraz Chełmski i Sobiborski Park Krajobrazowy. Na południe od Zamościa wyróżnić można zwarty obszar podlegający ochronie przyrody, w skład którego wchodzi Rostoczański Park Narodowy oraz trzy parki krajobrazowe: Krasnobrodzki, Szczepreszyński oraz „Puszcza Solska”. Istotnym elementem systemu obszaru chronionych w regionie jest również zwarty kompleks leśny położony w południowo-zachodniej części i obejmujący Park Krajobrazowy „Lasy Janowskie” oraz Kraśnicki i Rostoczański Obszar Chronionego Krajobrazu.

W obwodzie brzeskim zlokalizowanych jest 110 obszarów chronionych i obiektów (tabela 2.6). Na tą wielkość składa się 1 park narodowy, 19 rezerwatów przyrody o znaczeniu krajowym oraz 31 o znaczeniu lokalnym. Najcenniejszym przyrodniczo obszarem jest Puszcza Białowieska, położona zarówno po stronie białoruskiej, jak i polskiej, która została wpisana na Listę Dziedzictwa Światowego UNESCO jako największy naturalny obszar leśny w Europie. W celu rozwijania przyjaznej współpracy transgranicznej pomiędzy bezpośrednio sąsiadującymi obszarami utworzono Euroregion Puszcza Białowieska, skupiający przygraniczne jednostki samorządu terytorialnego szczebla powiatowego i gminnego województwa podlaskiego oraz trzy rejony przygraniczne po stronie białoruskiej.

Tabela. 2. 6. Ważniejsze obszary prawnie chronione w obwodzie brzeskim, lwowskim oraz wołyńskim.

Obiekty	Obwód brzeski		Obwód lwowski		Obwód wołyński	
	liczba	pow. (tys. ha)	liczba	pow. (tys. ha)	liczba	pow. (tys. ha)
O znaczeniu krajowym:						
Rezerwat przyrody „Rostocze”	-	-	1	2,1	-	-
Czeremski rezerwat przyrody	-	-	-	-	1	3,0
parki narodowe	1	125,0	3	58,4	3	121,8
rezerваты przyrody	19	131,2	9	3,3	15	7,7
pomniki przyrody	35	-	2	0,6	3	0,1
O znaczeniu lokalnych:						
regionalne parki krajobrazowe	-	-	4	47,4	-	-
rezerваты przyrody	31	27,7	34	27,6	205	89,3
Pomniki przyrody	24	-	164	1,8	120	0,5

Źródło: Ministerstwo Zasobów Przyrodniczych i Ochrony Środowiska Republiki Białoruś, Departament Ekologii i Zasobów Przyrodniczych Obwodu Lwowskiego oraz Państwowy Zarząd Ochrony Środowiska Przyrodniczego w Obwodzie Wołyńskim.

W obwodzie lwowskim znajduje się 347 obiektów podlegających ochronie wartości przyrodniczych i krajobrazowych o powierzchni 148,6 tys. ha (tabela 2.6). Większą ich część stanowią obiekty o znaczeniu lokalnym (322), natomiast 25 zakwalifikowano jako obiekty o znaczeniu ogólnokrajowym. Ze względu na możliwość rozwoju współpracy transgranicznej najważniejszym obszarem chronionym wydaje się być teren położony na północny zachód od Lwowa, w skład którego wchodzi przede wszystkim Jaworowski Park Narodowy, jak również rezerwat przyrody „Roztocze” i kilka pomników przyrody. Wraz z obiektami po stronie polskiej obszar ten wchodzi w skład planowanego Transgranicznego Obszaru Chronionego „Roztocze”.

Ryc. 2.7. Formy ochrony przyrody

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Mapa 2. Ochrona walorów przyrodniczo-krajobrazowych w województwie lubelskim, [w:] Strategia rozwoju województwa lubelskiego na lata 2014-2020 (z perspektywą do 2030 r.), s.14, oprac. Biuro Planowania Przestrzennego w Lublinie, Екологічний атлас Львівщини, ред. Б. М. Матолич, Державне управління охорони навколишнього природного середовища в Львівській області, Львів 2007, s. 26; strona internetowa Ministerstwa Zasobów Przyrodniczych i Ochrony Środowiska Republiki Białoruś, http://www.minpriroda.gov.by/ru/osob_ohran (dostęp 2 sierpnia 2013 r.) oraz danych Państwowego Zarządu Ochrony Środowiska Przyrodniczego w Obwodzie Wołyńskim.

Na terenie obwodu wołyńskiego położone są 384 obiekty ochrony przyrody, w tym 26 o znaczeniu ogólnokrajowym, zajmujących łączną powierzchnię 234,8 tys. ha (tabela 2.6). W zachodniej części obwodu zlokalizowany jest Szacki Park Narodowy, wchodzący w skład ukraińskiej części Międzynarodowego Rezerwatu Biosfery „Polesie Zachodnie”. Obszarem o dobrze zachowanych walorach przyrodniczych jest rozległa, zachodnia część regionu z Parkiem Narodowym „Puszcza Cumańska”, Czeremskim Rezerwatem Przyrody, a także Parkiem Narodowym „Prypeć-Stochód” przy granicy ukraińsko-białoruskiej.

Najbardziej kompleksową ochronę przyrody zapewniają parki narodowe, które chronią całą przyrodę oraz walory krajobrazowe na danym obszarze. Po stronie polskiej położone są dwa parki narodowe: Poleski i Roztoczański. W obwodzie brzeskim zlokalizowany jest park narodowy „Puszcza Białowieska”. Po stronie ukraińskiej znajdują się Szacki Park Narodowy, Park Narodowy Prypeć-Stochód oraz najmłodszy, bo utworzony w 2010 r. Park Narodowy „Puszcza Cumańska”, położone w obwodzie wołyńskim oraz Jaworowski Park Narodowy, Park Narodowy „Północne Podole” i Park Narodowy „Beskidy Skolskie”, położone w obwodzie lwowskim. Spośród 9 parków narodowych zlokalizowanych na badanym obszarze transgranicznym, zdecydowanie największą powierzchnię posiada Park Narodowy „Puszcza Białowieska”, liczący ponad 1,5 tys. km². Nieznacznie mniejszą powierzchnię mają parki położone w obwodzie wołyńskim (ok. 1,2 tys. km²) oraz obwodzie lwowskim (ok. 580 km²), natomiast najmniejszą powierzchnią chronionego obszaru charakteryzują się parki narodowe w województwie lubelskim (ok. 180 km²).

Rozwijająca się współpraca międzynarodowa w zakresie ochrony przyrody i krajobrazu stworzyła możliwość utworzenia systemu transgranicznych obszarów chronionych na pograniczu polsko-białorusko-ukraińskim. Jednym z elementów tego układu jest Międzynarodowa Sieć Rezerwatów Biosfery, pełniąca istotną rolę z punktu widzenia planowania i polityki regionalnej, opartej na ekologicznie zrównoważonym rozwoju. Obiekty wchodzące w skład tej sieci tworzone są w ramach programu UNESCO „Człowiek i Biosfera” i pełnią funkcję ochrony przyrody i krajobrazu, sprzyjają zrównoważonemu rozwojowi gospodarczemu, a także promują edukację ekologiczną, szkolenia, badania i monitoring w odniesieniu do lokalnych, regionalnych, narodowych i globalnych zagadnień związanych z ochroną i zrównoważonym rozwojem. Lista Międzynarodowych Rezerwatów Biosfery liczy aktualnie 598 obiektów, w tym 11 położonych w Polsce. Spośród polskich rezerwatów biosfery 4 mają charakter transgraniczny: Karkonosze, Karpaty Zachodnie, Tatry oraz Polesie Zachodnie.

Na analizowanym obszarze transgranicznym w 2012 r. utworzono Transgraniczny Rezerwat Biosfery "Polesie Zachodnie" obejmujący obszary w Polsce, na Białorusi i Ukrainie, dotychczas funkcjonujące jako odrębne (krajowe) rezerваты biosfery. Po stronie polskiej do tego obszaru zaliczono Rezerwat Biosfery Polesie Zachodnie o powierzchni ok. 140 tys. ha, obejmujący Poleski Park Narodowy, parki krajobrazowe – Sobiborski, Poleski, Pojezierze Łęczyńskie, Chełmski (fragment), a także duże kompleksy lasów parczewskich i włodawskich. Po stronie białoruskiej jest to Rezerwat Biosfery „Nadbużańskie Polesie”, obejmujący obszar ponad 48 tys. ha. Najcenniejszą jego część stanowi rezerwat biosfery „Polesie Nadbużańskie”. Rezerwat obejmuje głównie kompleksy leśne (prawie wszystkie typy lasów występujących na Białorusi), naturalna dolinę Bugu oraz zbiorniki wodne pochodzenia naturalnego i sztucznego. W granicach Transgranicznego Rezerwatu Biosfery znajduje się też położony na Ukrainie

Szacki Rezerwat Biosfery, obejmujący powierzchnię ok. 75 tys. ha. W jego granicach znajduje się Szacki Park Narodowy z kompleksem największych jezior na Ukrainie, w tym jeziorem Świtaż (ok. 2600 ha), tereny torfowiskowe, źródłowy odcinek Prypeci oraz niewielki fragment doliny Bugu. Kolejnym takim obiektem, pozostającym na chwilę obecną w stadium planowania, jest Transgraniczny Rezerwat Biosfery „Roztocze”. Rozciąga się on od miejscowości Batorz na Lubelszczyźnie po Lwów. Na terenie Polski obejmuje Roztoczański Park Narodowy oraz parki krajobrazowe: Szczebrzeszyński, Puszczy Solskiej, Krasnobrodzki i Południoworoztoczański, zaś po stronie ukraińskiej Jaworowski Park Narodowy i rozległy rezerwat przyrody „Roztocze”. Charakteryzuje się dużymi walorami przyrodniczymi i krajobrazowymi, jego polski fragment pokrywa się z fizycznogeograficznym mezoregionem Roztocze. Planowany Transgraniczny Obszar Chroniony „Przełom Bugu” położony jest na pograniczu polsko-białoruskim i obejmuje odcinek doliny Bugu oraz tereny przydolinne pomiędzy Brześciem a Drohiczyńem, po stronie polskiej w przeważającej części znajduje się na obszarze województwa podlaskiego, natomiast w województwie lubelskim zajmuje obszar Parku Krajobrazowego „Podlaski Przełom Bugu”.

Działalność gospodarcza i dążenie człowieka do polepszenia warunków bytowania przyczyniają się do degradacji środowiska naturalnego. Największe zniszczenia środowiska przyrodniczego związane są z zanieczyszczeniem powietrza, wody i gleby. Zanieczyszczenia powietrza rozumiane są jako wprowadzanie przez człowieka do powietrza substancji stałych, ciekłych lub gazowych w takich ilościach, które mogą zagrażać zdrowiu człowieka oraz ujemnie wpływać na klimat, przyrodę żywą, glebę lub wodę.

Tabela. 2.7. Emisja zanieczyszczeń powietrza atmosferycznego^a

Wyszczególnienie	2005	2008	2009	2010	2011
	w tys. t				
Województwo lubelskie	42,5	36,4	36,0	35,8	36,3
Obwód brzeski	31,2	26,4	34,3	28,6	27,1
Obwód lwowski	95,8	126,4	121,0	113,2	129,4
Obwód wołyński	10,1	10,0	7,6	8,2	7,6
	na 1 km ² w t				
Województwo lubelskie	1,7	1,4	1,4	1,4	1,4
Obwód brzeski	1,0	0,8	1,0	0,9	0,8
Obwód lwowski	4,4	5,8	5,5	5,2	5,9
Obwód wołyński	0,5	0,5	0,4	0,4	0,4

^a Przemysłowych, pyłowych i gazowych, bez dwutlenku węgla.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Głównego Urzędu Statystycznego Obwodu Brzeskiego, Głównego Urzędu Statystycznego w Obwodzie Lwowskim, Głównego Urzędu Statystycznego w Obwodzie Wołyńskim oraz Urzędu Statystycznego w Lublinie.

W analizowanym regionie transgranicznym poziom pyłowego i gazowego zanieczyszczenia powietrza atmosferycznego w 2011 r. (bez dwutlenku węgla) wyniósł łącznie nieco ponad 200 tys. t. Z tej wielkości najwięcej, bo ponad 64% pochodziło z zakładów przemysłowych funkcjonujących na terenie obwodu lwowskiego, 18% z województwa lubelskiego, 14% z obwodu brzeskiego, natomiast zaledwie niecałe 4% z obwodu wołyńskiego.

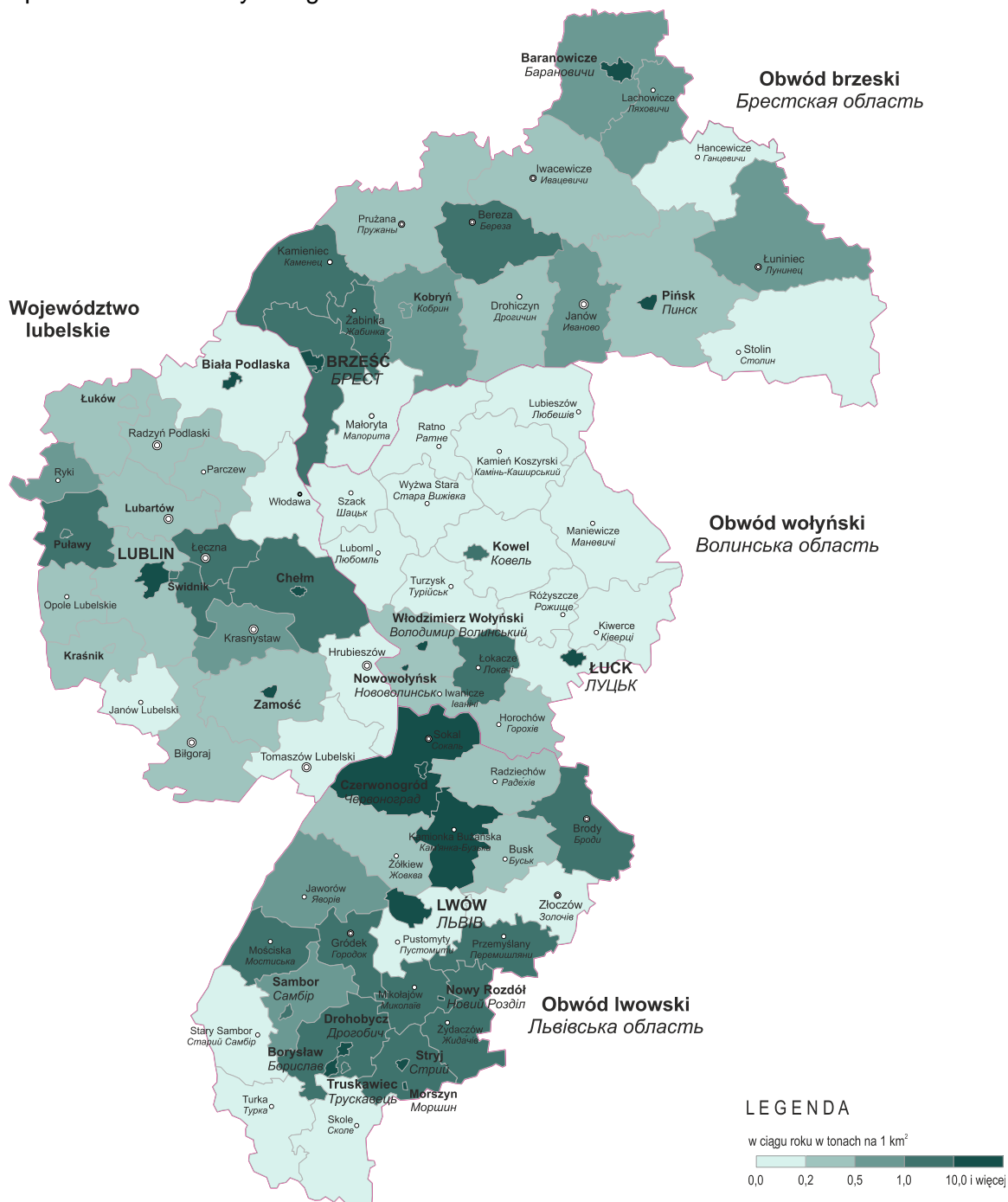
W województwie lubelskim w latach 90-tych XX wieku i na początku XXI wieku nastąpiło wyraźne zmniejszenie emisji zanieczyszczeń powietrza spowodowane ograniczaniem działalności zakładów przemysłowych, wdrażaniem nowoczesnych urządzeń ograniczających produkcję, a także zwiększających efektywność instalacji redukujących poziom zanieczyszczeń. W ciągu kilku ostatnich lat poziom emisji na Lubelszczyźnie kształtuje się na zbliżonym poziomie około 36 tys. t rocznie. W 2011 r. w obwodach wołyńskim i brzeskim w stosunku do średniego poziomu zanieczyszczeń z lat 2008-2010 nastąpił wyraźny spadek emisji (o 12% w obwodzie wołyńskim i 9% w obwodzie brzeskim). Odwrotną tendencję można zaobserwować w obwodzie lwowskim, w którym w omawianym okresie poziom zanieczyszczeń wzrósł o 8%. Przeciętny poziom zanieczyszczeń na obszarze transgranicznym w przeliczeniu na 1 km² powierzchni wyniósł w 2011 r. ok. 2 ton. Wyraźnie powyżej tej średniej znalazł się obwód lwowski, na terenie którego wielkość emisji była prawie trzykrotnie większa, natomiast w pozostałych dwóch analizowanych obwodach oraz w województwie lubelskim poziom emisji kształtował się poniżej średniej.

Analizując rozkład przestrzenny zanieczyszczeń powietrza na analizowanym obszarze (ryc. 2.9) należy zauważyć, iż **w dużej mierze koncentrują się one przy granicy państwowej Polski z Ukrainą i Białorusią**. Wysokim poziomem emisji zanieczyszczeń charakteryzowała się zachodnia część obwodu brzeskiego (rejony: brzeski, kamieniecki i żabinecki). W centralnej części analizowanego regionu transgranicznego najwyższy poziom emisji zanieczyszczeń powietrza notowały powiaty położone w środkowym pasie województwa lubelskiego: w szczególności chełmski z miastem Chełm, łęczyński, puławski oraz Lublin. Należy zauważyć, że na terenie wspomnianych powiatów zlokalizowanych jest wiele obiektów cennych pod względem przyrodniczym z Poleskim Parkiem Narodowym na czele. W obwodzie lwowskim rejonami o wysokich poziomach zanieczyszczeń powietrza były: sokalski i czerwonoogródzki sąsiadujące z powiatami hrubieszowskim i tomaszowskim na Lubelszczyźnie.

Kolejnymi czynnikami wpływającymi na degradację środowiska naturalnego są zanieczyszczenia wody i gleby powstające w wyniku wytwarzania ścieków, które odprowadzane są z zakładów w związku z prowadzoną przez nie działalnością gospodarczą, a także z budynków mieszkalnych w wyniku funkcjonowania gospodarstw domowych. Warto podkreślić, iż analizowany obszar charakteryzował się **relatywnie niewielką ilością odprowadzonych ścieków** w odniesieniu do wielkości krajowych. Odsetek ścieków z terenu województwa lubelskiego stanowił zaledwie niecałe 2% wszystkich ścieków odprowadzonych w Polsce, natomiast analogiczne wskaźniki dla obwodu lwowskiego i wołyńskiego wyniosły odpowiednio 3% i 0,6%. Na badanym obszarze transgranicznym łączna ilość ścieków odprowadzonych w 2011 r. wyniosła 488 mln m³, tj. o 2% mniej w porównaniu z 2003 r. Na przestrzeni ostatnich 9 lat obserwowano istotne zmiany w ilości ścieków odprowadzanych. Znaczny wzrost wytworzonych ścieków w analizowanym okresie zanotowano w województwie lubelskim

(o 36,6%) oraz w obwodzie wołyńskim (o 27,4%), natomiast spadek w obwodach brzeskim i lwowskim (odpowiednio o 14,3% i 18,7%). W konsekwencji udział obwodu lwowskiego w ilości ścieków odprowadzanych zmniejszył się o 8,7 p. proc. do poziomu 42,5%, a brzeskiego o 2,4 p. proc. i wyniósł 16,5%. Odsetek ścieków odprowadzonych z terenu województwa lubelskiego wyniósł 31,9% i wzrósł o 9 p. proc., natomiast najmniej ścieków odprowadzono z obszaru obwodu wołyńskiego (9,1%).

Rycina 2.9. Emisja przemysłowych, pyłowych i gazowych zanieczyszczeń powietrza atmosferycznego w 2011 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Głównego Urzędu Statystycznego Obwodu Brzeskiego, Głównego Urzędu Statystycznego w Obwodzie Lwowskim, Głównego Urzędu Statystycznego w Obwodzie Wołyńskim oraz Urzędu Statystycznego w Lublinie.

Jednym z ważnych elementów składających się na polepszenie stanu środowiska są **inwestycje w infrastrukturę kanalizacyjną**. Łączna długość sieci kanalizacyjnej na obszarze będącym przedmiotem diagnozy wyniosła prawie 8400 km i w porównaniu do 2003 r. wzrosła o prawie jedną trzecią. Dzięki możliwości finansowania inwestycji infrastrukturalnych ze środków Unii Europejskiej zdecydowanie najwyższy przyrost sieci zanotowano w województwie lubelskim (o ponad 64%), natomiast w obwodach ukraińskich

i białoruskim dynamika wzrostu była znacznie mniejsza i nie przekraczała 10%. Prawie 60% długości sieci kanalizacyjnej przypadało na województwo lubelskie, 23% na obwód lwowski, 11% na obwód brzeski, natomiast 8% na obwód wołyński. Długość sieci kanalizacyjnej na 100 km² powierzchni wyniosła przeciętnie 8 km. Ponad dwukrotnie wyższy wskaźnik zanotowano w województwie lubelskim, w obwodzie lwowskim był zbliżony do wartości średniej, natomiast znacznie niższy wskaźnik notowano w obwodach brzeskim i wołyńskim. W porównaniu do 2003 r. stopień skanalizowania istotnie wzrósł w województwie lubelskim (o 7,6 km na 100 km²), natomiast w obwodach po stronie ukraińskiej i białoruskiej pozostał na zbliżonym poziomie.

Analizowany obszar transgraniczny charakteryzuje się znacznymi walorami przyrodniczymi oraz niewielkim stopniem degradacji środowiska. Świadczą o tym liczne obszary chronione różnej rangi, w tym 9 parków narodowych, a także wiele parków krajobrazowych i rezerwatów przyrody. Zachowały się tu ekosystemy z wysoką różnorodnością przyrodniczą, w tym bogate zbiorowiska roślinności naturalnej oraz ostoje rzadkich i ginących gatunków zwierząt, a także duże kompleksy leśne, takie jak Puszcza Białowieska, Puszcza Solska oraz rozciągający się od środkowowschodniej części województwa lubelskiego wzdłuż granicy białorusko-ukraińskiej pas lasów poleskich, będących częścią obszaru nazywanego „Zielonymi Płucami Europy”. Najcenniejsze pod względem przyrodniczym obszary zlokalizowane są na pograniczu polsko-ukraińskim, polsko-białoruskim oraz białorusko-ukraińskim, tworząc korzystne warunki dla rozwoju współpracy transgranicznej w zakresie ochrony środowiska.

2.3. Potencjał społeczno-demograficzny

Potencjał demograficzny jest jednym z podstawowych czynników determinujących szeroko pojęty rozwój społeczno-gospodarczy (tabela 2.8). Analizowany obszar transgraniczny w 2011 r. zamieszkiwany był przez 7 142,8 tys. osób, z czego na obwód lwowski przypadało 2540,9 tys. osób (tj. 35,6%), na województwo lubelskie – 2171,9 tys. osób (30,4%), obwód brzeski – 1391,9 tys. osób (19,5%), natomiast na obwód wołyński – 1038,6 tys. osób (14,5%).

Tabela 2.8. Ludność w 2011 r. (w tys.)

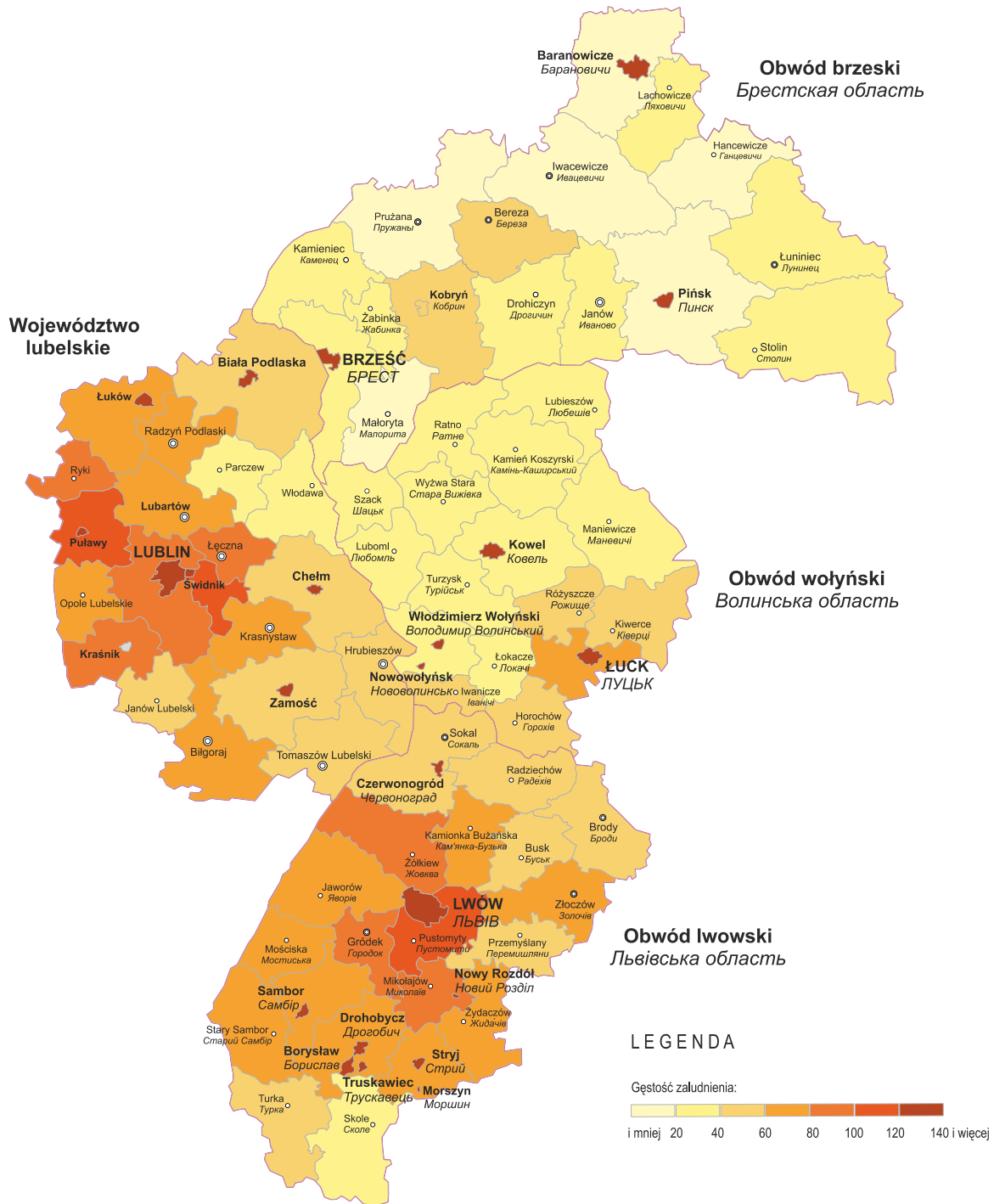
Wyszczególnienie	Liczba ludności ogółem	Z tego:			
		mężczyźni	kobiety	ludność miejska	ludność wiejska
Województwo lubelskie	2 171,9	652,1	739,3	1 009,2	1 162,7
Obwód brzeski	1 391,4	1 053,0	1 118,9	935,0	456,4
Obwód lwowski	2 540,9	1 193,0	1 329,6	1 544,9	996,0
Obwód wołyński	1 038,6	487,1	548,8	539,0	499,6

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Głównego Urzędu Statystycznego Obwodu Brzeskiego, Głównego Urzędu Statystycznego w Obwodzie Lwowskim, Głównego Urzędu Statystycznego w Obwodzie Wołyńskim oraz Urzędu Statystycznego w Lublinie.

O dużym zróżnicowaniu rozmieszczenia ludności świadczy **wskaźnik gęstości zaludnienia**, kształtujący się na poziomie od 42 osób na 1 km² w przypadku obwodu brzeskiego, 52 osób na 1 km² w przypadku obwodu wołyńskiego, 87 osób na km² w przypadku województwa lubelskiego do 117 osób na 1 km² w przypadku obwodu lwowskiego (przy średniej wynoszącej 73 osoby na 1 km² dla całego analizowanego obszaru, ryc. 2.10). Znacznie większą gęstością zaludnienia charakteryzuje się południowo-zachodnia część pogranicza polsko-ukraińsko-białoruskiego, niż stosunkowo słabo zaludniona część północno-wschodnia. Spośród wszystkich regionów wchodzących w skład analizowanego obszaru transgranicznego, jedynie gęstość zaludnienia w obwodzie lwowskim przewyższa średnią krajową, która w przypadku Ukrainy kształtuje się na poziomie 75 osób na 1 km². W przypadku pozostałych jednostek terytorialnych jest ona niższa lub znacznie niższa niż w kraju odniesienia.

Zdecydowanie najwyższym wskaźnikiem urbanizacji charakteryzuje się obwód brzeski (67,2%), natomiast w przypadku województwa lubelskiego nieznacznie przeważa udział ludności wiejskiej (wskaźnik urbanizacji wyniósł w nim 46,5%). W przypadku obwodu lwowskiego oraz obwodu wołyńskiego kształtuje się on na poziomie odpowiednio 60,8% oraz 51,9%.

Ryc. 2.10. Gęstość zaludnienia

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Głównego Urzędu Statystycznego w Obwodzie Brzeskim, Głównego Urzędu Statystycznego w Obwodzie Lwowskim, Głównego Urzędu Statystycznego w Obwodzie Wołyńskim oraz Urzędu Statystycznego w Lublinie.

Największymi miastami pogranicza są: Lwów – 786,6 tys. mieszkańców, Lublin – 348,6 tys., Brześć – 320,9 tys., Łuck – 210,0 tys., Baranowicze – 169,9 tys. oraz Pińsk – 134,2 tys. Ponadto na analizowanym obszarze znajduje się 9 innych dużych miast liczących od 50 do 100 tys. mieszkańców (Drohobycz, Czerwonogród, Kowel, Chełm, Zamość, Biała Podlaska, Nowowołyńsk, Stryj oraz Kobryń).

Tabela 2.9. Charakterystyka sytuacji demograficznej w 2011 r.

Wyszczególnienie	Województwo lubelskie	Obwód brzeski	Obwód lwowski	Obwód wołyński
Gęstość zaludnienia (osób na 1 km ²)	87	42	117	52
Udział ludności miejskiej w ogólnej liczbie mieszkańców (w %)	46,5	67,2	60,8	51,9
Udział ludności w wieku poprodukcyjnym w ogólnej liczbie mieszkańców (w %)	14,6	14,0	14,3	12,9
Małżeństwa na 1000 ludności	5,6	8,8	7,5	7,5
Rozwody na 1000 ludności	1,3	3,6	0,8	0,8
Urodzenia żywe na 1000 ludności	9,8	12,7	11,4	14,1
Zgony na 1000 ludności	10,6	14,2	12,3	13,3
Przyrost naturalny na 1000 ludności	-0,7	-1,6	-0,9	0,7
Przeciętne dalsze trwanie życia noworodka (w latach)	-	71,0	73,1	71,0
w tym:				
mężczyźni	71,7	65,1	68,3	65,6
kobiety	81,1	77,2	77,7	76,3

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Głównego Urzędu Statystycznego Obwodu Brzeskiego, Głównego Urzędu Statystycznego w Obwodzie Lwowskim, Głównego Urzędu Statystycznego w Obwodzie Wołyńskim oraz Urzędu Statystycznego w Lublinie.

Sieć osadniczą analizowanego obszaru transgranicznego należy jednak określić jako relatywnie słabą i rzadką, co jest szczególnie charakterystyczne w przypadku obwodu brzeskiego oraz obwodu wołyńskiego. Dodatkowo w każdej z analizowanych jednostek terytorialnych wyraźna jest dominacja stolic regionów w miejskiej sieci osadniczej. Jednocześnie w pobliżu miejscowości wyższego i średniego rzędu na południowo-zachodnim obszarze pogranicza polsko-białorusko-ukraińskiego widoczna jest tendencja rozwojowa w kierunku zmniejszającej się liczby ludności w samej miejscowości i wzrostu liczby ludności w jej otoczeniu. Z kolei ośrodki miejskie w części północno-wschodniej wykazują pozytywną tendencję rozwojową, wyrażaną przez wzrost liczby mieszkańców.

Wśród ogółu mieszkańców analizowanego obszaru transgranicznego **przeważają kobiety**. Przeciętny współczynnik feminizacji w 2011 r. wynosił 110, przy czym był on znacznie wyższy w obwodzie brzeskim i obwodzie wołyńskim (w obu regionach na 100 mężczyzn przypadało 113 kobiet) oraz w obwodzie lwowskim (111), niż w województwie lubelskim (106). Główną przyczyną istniejącej dysproporcji w tym zakresie jest wysokie natężenie zjawiska nadumieralności mężczyzn na obszarze Białorusi i Ukrainy.

W analizowanym regionie transgranicznym występuje dość znaczne **zróźnicowanie przeciętnego dalszego trwania życia** według poszczególnych jednostek terytorialnych. Najwyższa wartość tego wskaźnika występuje w polskiej części analizowanego obszaru (71,7 lat dla mężczyzn oraz 81,1 lat dla kobiet). W pozostałych regionach przewidywane

przeciętne dalsze trwanie życia przyjmuje niższe wartości: w przypadku obwodu brzeskiego wynosi ono 65,1 lat dla mężczyzn i 77,2 lat dla kobiet, w przypadku obwodu lwowskiego – odpowiednio 68,3 i 77,7 lat, natomiast w przypadku obwodu wołyńskiego – 65,6 i 76,3 lat.

W **strukturze wiekowej ludności** widoczne są stopniowe zmiany w kierunku spadku ludności w wieku przedprodukcyjnym (0-14 lat) oraz wzroście ludności w wieku produkcyjnym (15-64 lata). Z jednej strony stanowią one konsekwencję wydłużania się przeciętnego trwania życia, a także zmiany zachowań prokreacyjnych (m.in. spadek współczynnika płodności) oraz odpływu migracyjnego.

Tabela 2.10. Ludność według ekonomicznych grup wieku* (w %)

Wyszczególnienie	2003			2011		
	0-14 lat	15-64 lata	65 lat i więcej	0-14 lat	15-64 lata	65 lat i więcej
Województwo lubelskie	18,1	67,9	14,1	15,2	70,2	14,6
Obwód brzeski	18,0	67,5	14,5	16,8	69,2	14,0
Obwód lwowski	17,3	68,2	14,5	15,6	70,1	14,3
Obwód wołyński	19,3	66,0	14,7	18,8	68,4	12,9

* Zgodnie z metodologią Międzynarodowej Organizacji Pracy.

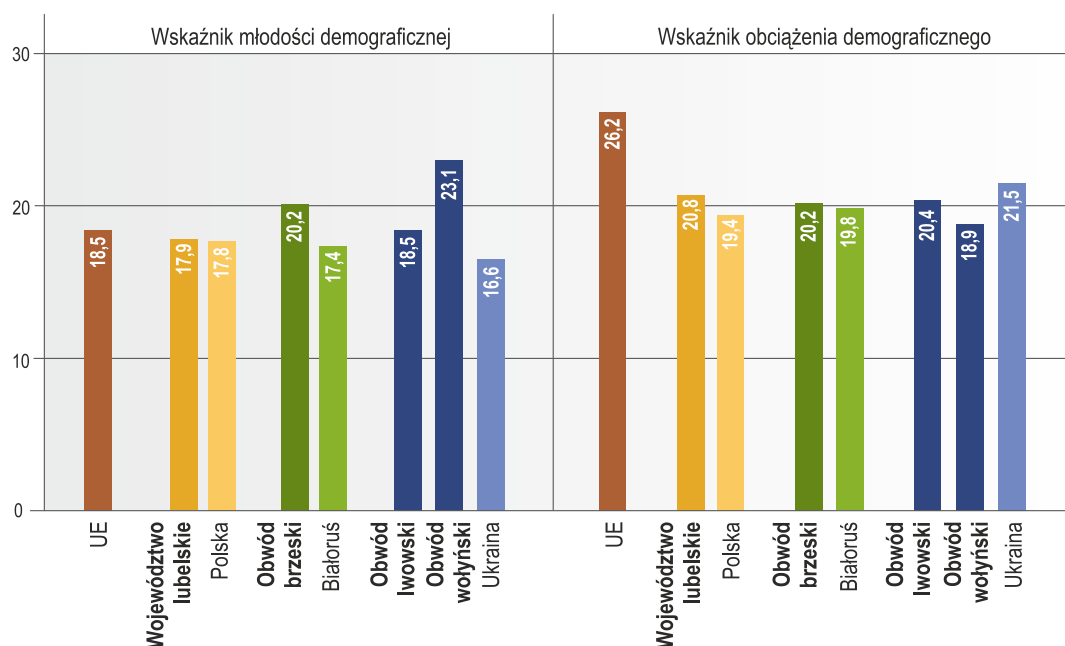
Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Głównego Urzędu Statystycznego Obwodu Brzeskiego, Głównego Urzędu Statystycznego w Obwodzie Lwowskim, Głównego Urzędu Statystycznego w Obwodzie Wołyńskim oraz Urzędu Statystycznego w Lublinie.

Negatywne zmiany w strukturze wiekowej ludności analizowanego makroregionu transgranicznego odzwierciedla analiza **współczynnika młodości demograficznej** (ryc. 2.11), obliczanego jako udział ludności w wieku przedprodukcyjnym w odniesieniu do całkowitej liczby ludności. Na jego podstawie możliwe jest określenie przyszłościowego potencjału demograficznego danego obszaru. Jego rosnąca wartość wskazuje na tendencję do odmładzania się ludności, natomiast malejąca – informuje o zagrożeniu dla przyszłości demograficznej. W latach 2003-2011 odnotowano **spadek wartości współczynnika** we wszystkich spośród analizowanych jednostek terytorialnych. W największym stopniu dotyczyło to województwa lubelskiego (wartość współczynnika uległa zmniejszeniu z poziomu 22,1 do 17,9), w najmniejszym zaś – obwodu wołyńskiego (spadek z 23,9 do 23,1). Na korzyść analizowanych regionów należy jednak odnotować fakt, iż wartość współczynnika młodości demograficznej w przypadku poszczególnych jednostek przewyższała poziom krajowy, a także – za wyjątkiem województwa lubelskiego – średnią dla Unii Europejskiej.

Procesu starzenia się ludności pogranicza polsko-białorusko-ukraińskiego nie potwierdza natomiast analiza **wskaźnika obciążenia demograficznego** (ryc. 2.11), przy czym dla potrzeb niniejszej diagnozy posłużono się relacją liczby ludności w wieku poprodukcyjnym do liczby ludności w wieku produkcyjnym. Pomiędzy 2003 a 2011

rokiem wartość wskaźnika zmniejszyła się we wszystkich regionach analizowanego obszaru, co było przede wszystkim konsekwencją wyraźnego wzrostu liczby ludności w wieku produkcyjnym. Należy jednak podkreślić, że obciążenie demograficzne ludnością w wieku poprodukcyjnym na analizowanym obszarze jest znacznie niższe niż przeciętnie w krajach Unii Europejskiej.

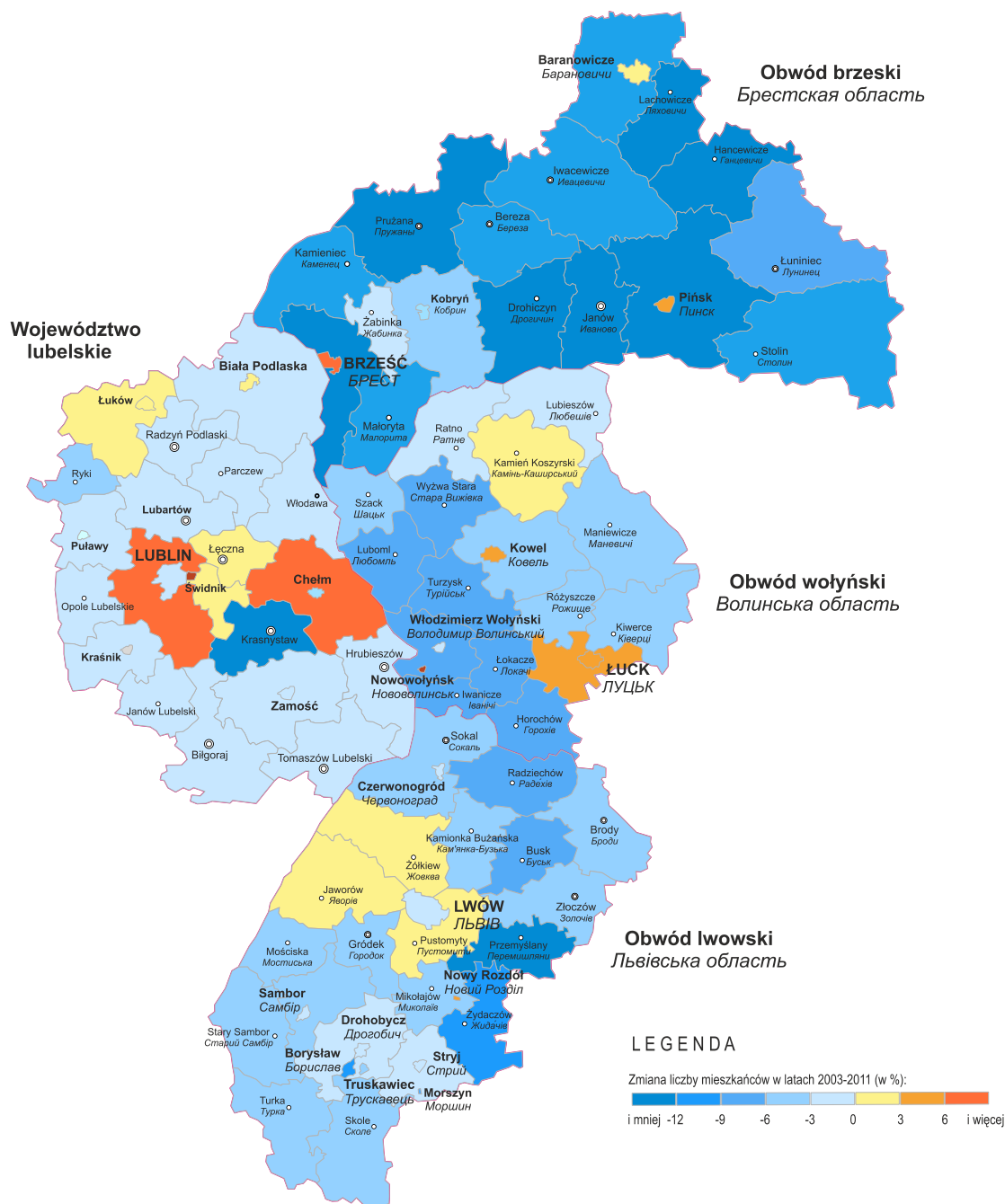
Ryc. 2.11. Współczynnik młodości demograficznej oraz obciążenia demograficznego w 2011 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Głównego Urzędu Statystycznego Obwodu Brzeskiego, Głównego Urzędu Statystycznego w Obwodzie Lwowskim, Głównego Urzędu Statystycznego w Obwodzie Wołyńskim oraz Urzędu Statystycznego w Lublinie.

Pomimo tego, że analizowany obszar dysponuje obecnie znacznymi zasobami osób w wieku produkcyjnym, w najbliższych latach obserwować będziemy proces przesuwania się kolejnych kohort ludności w kierunku wieku poprodukcyjnego. Aktualnie problem starzejącego się społeczeństwa jest najbardziej widoczny we wschodnich powiatach województwa lubelskiego. Należy jednak podkreślić, że wskazane powyżej procesy związane ze starzeniem się ludności są charakterystyczne dla całej Europy, a analiza współczynnika młodości demograficznej oraz wskaźnika obciążenia demograficznego wskazują na to, że **sytuacja w tym zakresie na pograniczu polsko-białorusko-ukraińskim jest lepsza niż przeciętnie na terenie państw Unii Europejskiej.**

Ryc. 2.12. Zmiana liczby mieszkańców według powiatów i rejonów w latach 2003-2011

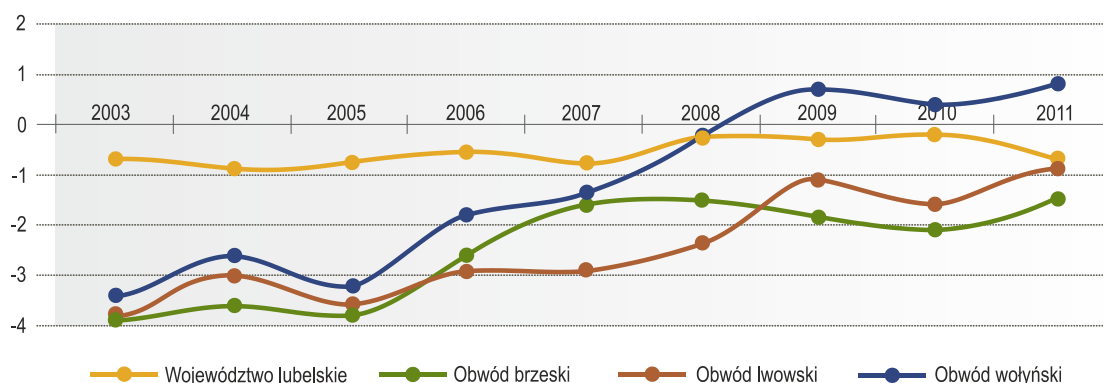

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Głównego Urzędu Statystycznego Obwodu Brzeskiego, Głównego Urzędu Statystycznego w Obwodzie Lwowskim, Głównego Urzędu Statystycznego w Obwodzie Wołyńskim oraz Urzędu Statystycznego w Lublinie.

Analizowany obszar pogranicza polsko-białorusko-ukraińskiego **charakteryzuje się niekorzystnymi przemianami demograficznymi**. Ich bezpośrednim efektem jest **spadek liczby mieszkańców**, który w latach 2003-2011 wyniósł 145,7 tys. osób (ryc. 2.12). W największym stopniu dotyczył on obwodu lwowskiego (spadek o 53,6 tys. osób) oraz obwodu brzeskiego (spadek o 44,5 tys. osób). Wśród jednostek administracyjnych, które cechuje wzrost liczby mieszkańców, znajdują się przede wszystkim powiaty oraz

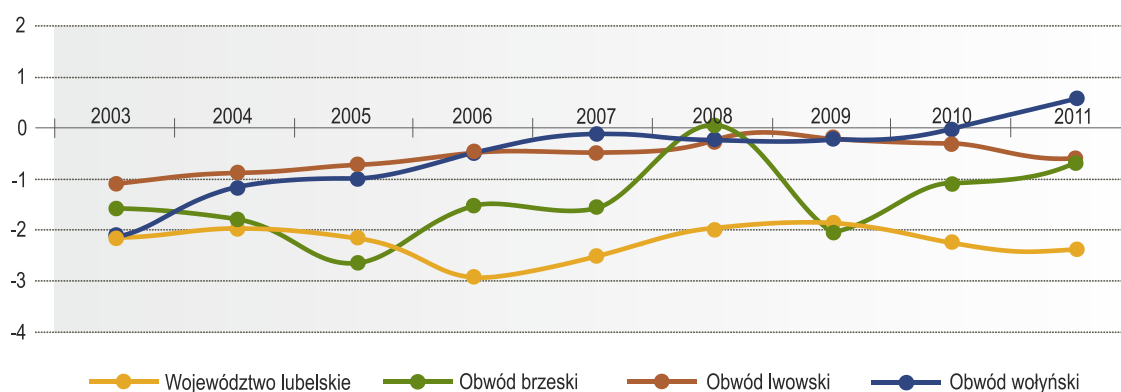
rejonu położone w pobliżu dużych ośrodków miejskich, co jest przede wszystkim konsekwencją procesów suburbanizacyjnych.

Ryc. 2.13. Przyrost naturalny (na 1000 ludności)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Głównego Urzędu Statystycznego Obwodu Brzeskiego, Głównego Urzędu Statystycznego w Obwodzie Lwowskim, Głównego Urzędu Statystycznego w Obwodzie Wołyńskim oraz Urzędu Statystycznego w Lublinie.

Ryc. 2.14. Saldo migracji (na 1000 ludności)

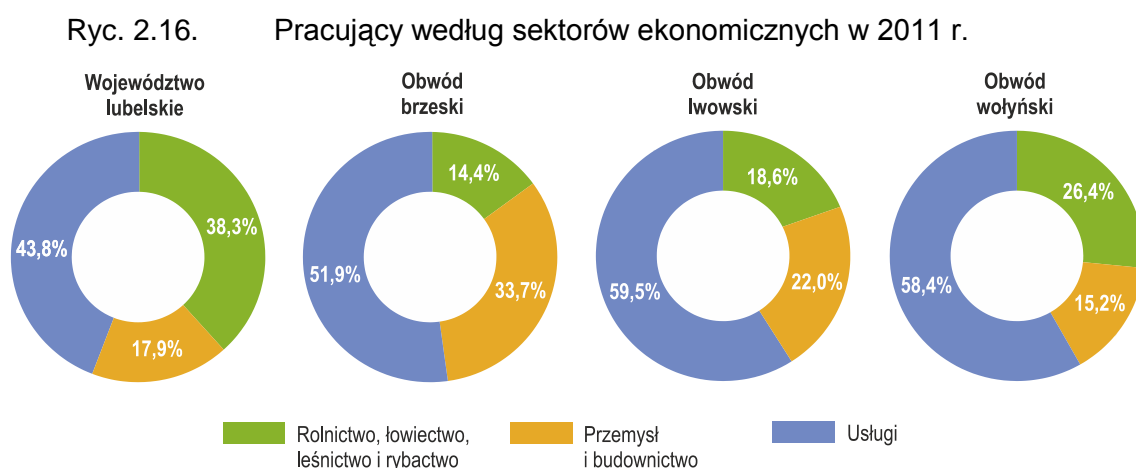

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Głównego Urzędu Statystycznego Obwodu Brzeskiego, Głównego Urzędu Statystycznego w Obwodzie Lwowskim, Głównego Urzędu Statystycznego w Obwodzie Wołyńskim oraz Urzędu Statystycznego w Lublinie.

Decydujący wpływ na taki stan rzeczy ma **ujemny przyrost naturalny** oraz **ujemne saldo migracji** (ryc. 2.14 i 2.15). W województwie lubelskim oba składniki przyrostu rzeczywistego w latach 2003-2011 wyniosły odpowiednio -0,6‰ oraz -2,3‰, w obwodzie brzeskim -2,5‰ oraz -1,5‰, w obwodzie lwowskim -2,5‰ oraz -0,6‰, natomiast w obwodzie wołyńskim -1,2‰ oraz -0,5‰. Tę negatywną tendencję udało się w ostatnim czasie przełamać jedynie w przypadku obwodu wołyńskiego, dla którego przyrost naturalny oraz saldo migracji przyjmują w ciągu ostatnich 3-4 lat wartości dodatnie. Analizowane regiony należą więc w większości do **obszarów odpływowych, czego nie jest w stanie zrekomensować przyrost naturalny** (ryc. 2.13 i 2.15).

z początkiem XXI wieku¹⁷. Udział osób kwalifikujących się wykształceniem wyższym wśród osób pracujących w obwodzie wołyńskim wyniósł 22,1%, natomiast w obwodzie lwowskim – 21,8%¹⁸. Udział osób z wykształceniem wyższym w ogólnej liczbie ludności obwodu brzeskiego w wieku produkcyjnym (15-65 lat) wyniósł 17,7%¹⁹, natomiast w województwie lubelskim – 16,2%²⁰.

Liczba pracujących na analizowanym obszarze w 2011 roku wyniosła 3183,6 tys. osób, z czego 34,6% przypadało na obwód lwowski, 31,4% – na województwo lubelskie, 20,2% – na obwód brzeski oraz 13,8% – na obwód wołyński. **Udział aktywnych zawodowo** w ogólnej liczbie ludności w wieku powyżej 15 lat był zdecydowanie najwyższy w obwodzie brzeskim (78,6%), a najniższy w województwie lubelskim (57,1%). Z kolei w obwodzie lwowskim i wołyńskim kształtował się on na poziomie odpowiednio 63,1% oraz 64,3%.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Głównego Urzędu Statystycznego Obwodu Brzeskiego, Głównego Urzędu Statystycznego w Obwodzie Lwowskim, Głównego Urzędu Statystycznego w Obwodzie Wołyńskim oraz Urzędu Statystycznego w Lublinie.

Analizując **strukturę pracujących według sektorów ekonomicznych** (ryc. 2.16) należy zwrócić uwagę na relatywnie wysoki odsetek pracujących w przemyśle i budownictwie w obwodzie brzeskim (33,7%) oraz pracujących w rolnictwie, łowiectwie, leśnictwie i rybactwie w przypadku województwa lubelskiego (38,3%) oraz obwodu wołyńskiego (26,4%), przy czym udział pracujących w tym sektorze był w przypadku każdej z analizowanych jednostek terytorialnych znacznie wyższy niż w poszczególnych krajach odniesienia. Świadczy to o złej sytuacji na regionalnych rynkach pracy. Rolnictwo jest bowiem często rezerwuarem dla tzw. bezrobocia ukrytego. Udział

¹⁷ Dane nt. poziomu wykształcenia pochodzą ze spisów powszechnych ludności przeprowadzonych około 2000 r., tj. w 1999 r. na Białorusi, 2001 na Ukrainie oraz 2002 w Polsce.

¹⁸ Dane z 2012 r., dotyczą wyłącznie osób pracujących.

¹⁹ Dane pochodzą ze spisu ludności, przeprowadzonego na Białorusi w 2009 roku

²⁰ Dane pochodzą z Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań przeprowadzonego w 2011 r.

pracujących w usługach był najwyższy w obwodzie lwowskim (59,5%) oraz obwodzie wołyńskim (58,4%), a najniższy w województwie lubelskim (43,8%).

Zmiany struktury pracujących według sektorów ekonomicznych w porównaniu do roku 2003 były najbardziej zauważalne w przypadku obu obwodów ukraińskich, w których doszło do wyraźnego zmniejszenia się udziału sektora rolniczego na korzyść sektora usług. Ponadto w każdym z analizowanych regionów – za wyjątkiem obwodu brzeskiego – odnotowano nieznaczny spadek udziału osób pracujących w przemyśle i budownictwie.

W latach 2003-2012 **stopa bezrobocia rejestrowanego** w województwie lubelskim kształtowała się na poziomie od 11,2% do 17,8%, w obwodzie lwowskim na poziomie od 1,5% do 6,0%, w obwodzie wołyńskim od 1,8% do 4,1%, natomiast w obwodzie brzeskim oficjalna stopa bezrobocia rejestrowanego w analizowanym okresie nie przekraczała 2%. Większą porównywalnością charakteryzują się dane nt. stopy bezrobocia pochodzące z Badania Aktywności Ekonomicznej Ludności²¹, które są jednak dostępne wyłącznie dla polskiej i ukraińskiej części pogranicza. Zgodnie z nimi w 2011 r. poziom bezrobocia w województwie lubelskim wyniósł 10,6%, w obwodzie wołyńskim – 8,1%, natomiast w obwodzie lwowskim – 7,7%.

Przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto w 2011 r. na analizowanym obszarze transgranicznym kształtowało się na poziomie od 180 euro w obwodzie wołyńskim, 203 euro w obwodzie lwowskim, 246 euro w obwodzie brzeskim do 748 euro w województwie lubelskim, przy czym w każdym przypadku **było ono niższe w porównaniu średnich krajowych**. Najgorsza pod tym względem była sytuacja w obwodzie wołyńskim, gdzie przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto stanowiło zaledwie 75,7% średniej krajowej, a relatywnie najlepsza w województwie lubelskim (90,1%). W przypadku pozostałych regionów, tzn. obwodu lwowskiego oraz obwodu brzeskiego wyniosło ono odpowiednio 85,2% oraz 86,7% przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia brutto w kraju. Co prawda niższe niż przeciętnie w kraju wynagrodzenia na analizowanym obszarze transgranicznym przekładają się na niższy poziom dochodów i wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych, to paradoksalnie wynikające z tego **mniejsze koszty prowadzenia działalności gospodarczej** mogą stać się istotnym argumentem na rzecz przyciągania inwestycji zewnętrznych.

Jednym z ważniejszych przejawów powiązań transgranicznych pomiędzy Polską a Białorusią i Ukrainą jest **przepływ pracowników**. Podjęcie pracy najemnej stanowiło główny motyw przyjazdu dla 0,6% osób przekraczających granicę polsko-białoruską oraz 1,7% osób przekraczających granicę polsko-ukraińską, natomiast podjęcie pracy na własny rachunek lub prowadzenie interesów było głównym motywem dla 2,4% osób przekraczających granicę polsko-białoruską oraz 4,6% osób przekraczających granicę polsko-ukraińską na obszarze województwa lubelskiego w 2012 r.²². Istotne ułatwienia w zakresie zatrudniania cudzoziemców na terytorium Polski wprowadziła liberalizacja przepisów z 2008 r., dzięki której m.in. obywatele Białorusi i Ukrainy zostali zwolnieni

²¹ Zgodnie z metodologią Międzynarodowej Organizacji Pracy.

²² Ruch graniczny oraz przepływ towarów i usług na wschodniej granicy Unii Europejskiej na terenie Polski w 2012 r., Urząd Statystyczny w Rzeszowie, Rzeszów 2013, s. 101-102.

z konieczności ubiegania się o zezwolenie na pracę wykonywaną przez okres nieprzekraczający 6 miesięcy w ciągu kolejnych 12 miesięcy²³.

Tabela 2.11. Oświadczenia o zamiarze zatrudnienia cudzoziemca zarejestrowane w Powiatowych Urzędach Pracy

Wyszczególnienie	Oświadczenia o zamiarze zatrudnienia cudzoziemca		
	ogółem	z tego w województwie lubelskim	
		liczba	%
2008	156 713	18 091	11,5
2009	188 414	21 050	11,2
2010	180 073	18 148	10,1
2011	259 777	22 059	8,5
2012	243 736	19 325	7,9

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej.

Począwszy od 2008 r. w powiatowych urzędach pracy w Polsce rejestrowano od 156,7 tys. do 259,8 tys. oświadczeń o zamiarze zatrudnienia cudzoziemca rocznie (tabela 2.11). Każdego roku ponad połowa z nich przypadała na województwo mazowieckie, drugie miejsce zajmowało województwo dolnośląskie, natomiast województwo lubelskie, w którym corocznie rejestrowano ok. 20 tys. oświadczeń o zamiarze zatrudnienia cudzoziemca, plasowało się na trzeciej pozycji. Wśród osób które ubiegały się o zatrudnienie w województwie lubelskim zdecydowanie dominowali Ukraińcy (95,9% w 2012 r.), znacznie niższy był natomiast udział obywateli Białorusi (2,3%). O relatywnie dużym znaczeniu województwa lubelskiego jako miejsca pracy dla obywateli Ukrainy przesądzała zapewne bliskość geograficzna względem granicy polsko-ukraińskiej oraz w stosunku do takich miast jak Lwów oraz Łuck, a także położenie w ciągu szlaków komunikacyjnych wiodących z Ukrainy do Warszawy. Nie jest bowiem wykluczone, że część pracowników z Ukrainy traktuje województwo lubelskie jedynie jako pierwszy etap migracji zarobkowych, docelowo planując znalezienie pracy na terenie województwa mazowieckiego²⁴. O relatywnie dużym znaczeniu lubelskiego rynku pracy dla obywateli Ukrainy i Białorusi świadczą również dane nt. wydanych zezwoleń dla cudzoziemców na pracę w Polsce (tabl. 10). W okresie 2008-2012 ich liczba systematycznie wzrastała, przy czym udział zezwoleń wydanych obywatelom obu ww. krajów wahał się od 73% do 86%.

²³ Warunkiem koniecznym zatrudnienia cudzoziemca w tym trybie jest zawarcie z nim pisemnej umowy o pracę, ponadto konieczne jest wcześniejsze zarejestrowanie w Powiatowym Urzędzie Pracy pisemnego oświadczenia o zamiarze powierzenia pracy cudzoziemcowi.

²⁴ T. Komornicki, A. Miszczuk, Transgraniczne powiązania województw Polski wschodniej. Ekspertyza wykonana na zlecenie Ministerstwa Rozwoju Regionalnego na potrzeby aktualizacji Strategii rozwoju społeczno-gospodarczego Polski Wschodniej do roku 2020, s. 29, http://www.mrr.gov.pl/rozwoj_regionalny/Polityka_regionalna/Strategia_rozwoju_polski_wschodniej_do_2020/Dokumenty/Documents/ekspertyza_graniczna_411.pdf (dostęp: 26 sierpnia 2013 r.).

Tabela 2.12. Zezwolenia na pracę dla cudzoziemców wydane w województwie lubelskim

Wydane zezwolenia na pracę	2008		2009		2010		2011		2012	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
Ogółem	381	100,0	553	100,0	619	100,0	837	100,0	1059	100,0
z tego:										
obywatelom Białorusi	167	43,8	183	33,1	191	30,1	223	26,6	274	25,9
obywatelom Ukrainy	149	39,1	220	39,8	283	45,7	464	55,4	632	59,7

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej.

- Analizowany obszar transgraniczny w 2011 r. zamieszkiwany był przez 7 142,8 tys. osób, przy relatywnie niskiej średniej gęstości zaludnienia, kształtującej się na poziomie 73 os. na 1 km². Znacznie większą gęstością zaludnienia charakteryzowała się jego część południowo-zachodnia niż północno-wschodnia. Relatywnie niski jest również wskaźnik urbanizacji, wynoszący średnio 56,4%. Sieć osadnicza analizowanego obszaru transgranicznego jest stosunkowo słaba i rzadka, co jest szczególnie charakterystyczne dla północno-wschodniej części makroregionu. Dodatkowo w miejskiej sieci osadniczej wyraźna jest dominacja stolic regionów.
- Jednym z większych zagrożeń dla rozwoju społeczno-gospodarczego analizowanego makroregionu transgranicznego jest postępujący stopniowo proces wyludniania się. W ciągu ostatnich kilkunastu lat obserwowany jest systematyczny spadek liczby ludności analizowanego makroregionu transgranicznego, przy czym prognozy demograficzne nie wskazują na możliwość odwrócenia się tego trendu. W latach 2003-2001 liczba mieszkańców pogranicza polsko-białorusko-ukraińskiego zmniejszyła się o 145,7 tys. osób. Decydujący wpływ na taki stan rzeczy ma ujemny przyrost naturalny oraz ujemne saldo migracji. Analizowane regiony należą więc w większości do obszarów odpływowych, czego nie jest w stanie zrekomensować przyrost naturalny. Ważnym wyzwaniem rozwojowym jest więc zahamowanie odpływu ludności, przede wszystkim osób młodych, wykształconych i aktywnych zawodowo.
- Omawiany obszar transgraniczny dysponuje relatywnie młodym społeczeństwem, co przekłada się na posiadanie znacznych zasobów ludności w wieku produkcyjnym, w tym w wieku produkcyjnym mobilnym. Negatywne procesy związane ze starzeniem się ludności, mierzone współczynnikiem młodości demograficznej oraz wskaźnikiem obciążenia demograficznego, są tu mniej intensywne niż przeciętnie w Unii Europejskiej. W najbliższych latach będziemy jednak mieć do czynienia z przesuwaniem się kolejnych kohort ludności w kierunku wieku poprodukcyjnego.
- Ważnym atutem analizowanego makroregionu jest stosunkowo wysoki poziom wykształcenia jego mieszkańców, przy czym podkreślenia wymaga znaczny, niemal dwukrotny wzrost udziału osób z wykształceniem wyższym w porównaniu z początkiem XXI wieku.

- W strukturze pracujących analizowanego obszaru transgranicznego znaczny udział stanowią osoby pracujące w szeroko pojętym sektorze rolniczym. Jest to konsekwencją przestarzałej struktury gospodarki, generującej niewystarczającą ilość miejsc pracy w pozostałych sektorach. Co prawda analiza przekształceń struktury pracujących w latach 2003-2011 wskazuje na stopniowe zmniejszanie się liczby pracujących w rolnictwie, ich udział znacznie przekracza jednak średnią w krajach odniesienia.
- Poziom bezrobocia w analizowanych regionach nie odbiega zasadniczo od przeciętnej wartości dla poszczególnych krajów. Pewien wpływ na taką sytuację ma zapewne relatywnie wysoki odsetek pracujących w rolnictwie, co może świadczyć o istnieniu tzw. bezrobocia ukrytego. Na zdecydowanie niższym poziomie od średnich krajowych kształtuje się natomiast przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto. Potwierdza to ogólnie mało korzystną sytuację na regionalnych rynkach pracy analizowanego makroregionu, skutkującą częściowym odpływem zasobów pracy.

Ważnym elementem potencjału społecznego analizowanego obszaru transgranicznego są szkoły wyższe. W roku akademickim 2011/2012 kształciły one łącznie 296,0 tys. studentów, z czego na obwód lwowski przypadało 131,2 tys. studentów (44,3%), województwo lubelskie – 96,2 tys. (32,5%), obwód brzeski – 36,9 tys. studentów (12,5%) oraz obwód wołyński – 31,7 tys. studentów (10,7%). W obecnej strukturze lokalizacji jednostek szkolnictwa wyższego na analizowanym obszarze można wyróżnić następujące ośrodki akademickie:

- **Lwów** – najważniejszy ośrodek akademicki analizowanego regionu transgranicznego (108,7 tys. studentów w 2011 r.) oraz jeden z największych ośrodków akademickich na Ukrainie, zlokalizowanych jest tu 20 szkół wyższych, m.in.: Uniwersytet Lwowski im. Iwana Franki, Politechnika Lwowska, Lwowska Akademia Handlowa, Lwowska Akademia Rolnicza, Lwowska Akademia Medyczna im. Daniela Halickiego, Lwowska Akademia Sztuk Pięknych, Wyższa Państwowa Akademia Muzyczna im. M. Łysenki i wiele innych;
- **Lublin** – drugi co do wielkości ośrodek akademicki w analizowanym regionie transgranicznym (80,8 tys. studentów w 2011 r.) oraz szósty pod względem wielkości ośrodek akademicki w Polsce, jest siedzibą 9 szkół wyższych, m.in.: Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Politechniki Lubelskiej, Uniwersytetu Przyrodniczego, Uniwersytetu Medycznego i innych;
- **Łuck** – najważniejszy ośrodek akademicki w obwodzie wołyńskim, drugi co do wielkości na ukraińskiej części pogranicza oraz trzeci na całym analizowanym obszarze (26,6 tys. studentów), jest siedzibą 8 szkół wyższych, m.in.: Wschodnioukraińskiego Uniwersytetu im. Łesi Ukrainki, Łuckiego Uniwersytetu Technicznego i innych;
- **Brześć** – jeden z większych ośrodków akademickich Białorusi (21,1 tys. studentów), będący siedzibą 2 szkół wyższych: Brzeskiego Państwowego Uniwersytetu im. A. S. Puszkina oraz Brzeskiego Państwowego Uniwersytetu Technicznego;
- **Baranowicze** – drugi po Brześciu najważniejszy ośrodek akademicki w obwodzie brzeskim (9,9 tys. studentów), jest siedzibą Baranowickiego Uniwersytetu Państwowego;

- **Drohobycz** – drugi po Lwowie najważniejszy ośrodek akademicki w obwodzie lwowskim (9,8 tys. studentów), jest siedzibą kilku szkół wyższych, m.in.: Uniwersytetu Pedagogicznego im. Iwana Franki oraz Instytutu Nafty i Gazu;
- **Biała Podlaska** (5,9 tys. studentów) – będąca siedzibą Państwowej Wyższej Szkoły im. Papieża Jana Pawła II oraz Zamiejscowego Wydziału Akademii Wychowania Fizycznego w Warszawie;
- **Pińsk** (5,8 tys. studentów) – będący siedzibą Poleskiego Uniwersytetu Państwowego, filii Białoruskiej Państwowej Akademii Rolniczej oraz filii Białoruskiej Państwowej Akademii Medycyny Weterynaryjnej;
- **Zamość** (4,0 tys. studentów) – będący miejscem lokalizacji Wyższej Szkoły Zarządzania i Administracji, Wyższej Szkoły Zawodowej im. Szymona Szymonowica oraz Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej im. J. Zamoyskiego;
- **Chełm** (3,6 tys. studentów) – będący siedzibą Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej oraz Wyższej Szkoły Stosunków Międzynarodowych i Komunikacji.

Na analizowanym obszarze transgranicznym można więc wyróżnić **dwa bardzo duże ośrodki szkolnictwa wyższego** (o liczbie studentów powyżej 50 tys.), tj. Lwów i Lublin, dwa ośrodki duże (od 10 tys. do 50 tys. studentów), tj. Łuck i Brześć, trzy ośrodki średnie (od 5 tys. do 10 tys. studentów), tj. Baranowicze, Drohobycz, Biała Podlaska i Pińsk oraz kilkanaście ośrodków małych (poniżej 5 tys. studentów), spośród których do najważniejszych należy Zamość i Chełm. Biorąc pod uwagę liczbę studentów na 1000 mieszkańców okazuje się, że szkolnictwo wyższe ma największe znaczenie dla funkcjonowania Lublina (232 studentów na 1000 mieszkańców), natomiast na kolejnych pozycjach plasują się Lwów (143) oraz Łuck (127). Najbardziej wszechstronną **ofertą edukacyjną** dysponują dwa największe ośrodki akademickie pogranicza polsko-białorusko-ukraińskiego, tj. Lwów i Lublin. W obwodzie lwowskim w roku akademickim 2011/2012 dominowali studenci kierunków społecznych, ekonomii oraz prawa (33,6%), inżynierijno-technicznych (17,5%), a także humanistycznych i artystycznych (11,2%), w województwie lubelskim – ekonomicznych i administracyjnych (16,5%), medycznych (12,8%), pedagogicznych (10,7%), społecznych (9,4%) oraz humanistycznych (8,7%), w obwodzie brzeskim – społecznych (42,7%), pedagogicznych (20,3%), technicznych i technologicznych (12,6%) oraz architektury i budownictwa (10,1%), a w obwodzie wołyńskim – ekonomicznych i administracyjnych (17,1%), pedagogicznych (16,3%), inżynierijno-technicznych (13,6%) oraz humanistycznych (7,7%)²⁵. W ofercie edukacyjnej szkół wyższych na pograniczu polsko-białorusko-ukraińskim znajduje się również dość szeroka oferta **studiów doktoranckich**. W roku akademickim 2011/2012 najwięcej doktorantów kształciło się na uczelniach województwa lubelskiego (2799 osób) oraz obwodu lwowskiego (2787 osób). Zdecydowanie mniejsza liczba doktorantów studiowała w szkołach wyższych obwodu wołyńskiego (462 osoby) oraz obwodu brzeskiego (92 osoby).

Od początku lat 90-tych XX wieku z powodzeniem **rozwija się współpraca instytucjonalna szkół wyższych** z województwa lubelskiego oraz przygranicznych

²⁵ Dla obwodu lwowskiego zaprezentowano dane zgodne z klasyfikacją kierunków studiów Państwowego Komitetu Statystyki Ukrainy, dla obwodu brzeskiego – zgodne z klasyfikacją Państwowego Komitetu Statystycznego Republiki Białoruś, natomiast dla województwa lubelskiego i obwodu wołyńskiego – dane zgodnie z Międzynarodową Klasyfikacją ISCED'97 UNESCO.

obwodów Białorusi i Ukrainy. Przyjmuje ona przede wszystkim postać wspólnych konferencji i seminariów oraz projektów badawczych, ponadto uczelnie polskie z obszaru pogranicza chętnie korzystają z kadry profesorskiej uczelni ukraińskich i białoruskich. Szczególnym przejawem polsko-ukraińskiej współpracy w zakresie szkolnictwa wyższego było powołanie w 2000 r. w Lublinie Europejskiego Kolegium Polskich i Ukraińskich Uniwersytetów, mającego stać się załącznikiem uniwersytetu polsko-ukraińskiego. Inicjatywa ta upadła w 2011 r., a kształcenie doktorantów EKPiUU przejęło Centrum Europy Środkowo-Wschodniej UMCS oraz Ośrodek Społeczeństwa i Kultury Europy Wschodniej KUL.

Jednym z najważniejszych czynników determinujących rozwój ośrodków akademickich w warunkach prognozowanego niżu demograficznego jest **kształcenie studentów pochodzących z zagranicy**. W roku akademickim 2012/2013 w szkołach wyższych w województwie lubelskim kształciło się 3,2 tys. cudzoziemców, zaś udział obcokrajowców w ogóle studiujących wyniósł prawie 4,0%. Spośród uczelni publicznych największym zainteresowaniem obcokrajowców cieszyły się Uniwersytet Medyczny w Lublinie (1055 studentów tej uczelni pochodziło z zagranicy), Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej (472) oraz Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Zamościu (325). Z kolei w grupie uczelni niepublicznych niekwestionowanym liderem pod względem liczby studentów cudzoziemców był Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II (346). Najwięcej obcokrajowców studiujących na uczelniach w województwie lubelskim pochodziło z Ukrainy (47,9% ogółu studiujących cudzoziemców) oraz Białorusi (8,5%), o czym w dużej mierze przesądzała bliskość granicy państwowej. Cudzoziemcy stanowią również znaczną grupę studentów uczelni lwowskich, np. na Lwowskiej Akademii Medycznej im. Daniela Halickiego w roku akademickim 2012/2013 kształciło się 907 cudzoziemców, w tym wielu Polaków²⁶.

2.4. Potencjał infrastrukturalny

Infrastruktura komunikacyjna stanowi jeden z najważniejszych czynników trwale kształtujących podstawy rozwoju społeczno-gospodarczego. Szlaki komunikacyjne decydują w dużej mierze o dostępności przestrzeni, przekładając się na wzrost konkurencyjności danego obszaru zarówno w aspekcie jego zdolności do przyciągania inwestycji, jak również konkurencyjności eksportu. Położenie przy drogach krajowych i międzynarodowych, a więc dostęp do ponadregionalnej infrastruktury transportowej, przekłada się w sposób bezpośredni na atrakcyjność inwestycyjną, podnosząc wartość przestrzeni ekonomicznej oraz zwiększając możliwości pozyskiwania i absorpcji egzogenicznych czynników wzrostu. Niezwykle istotne w tym kontekście jest **położenie w pasie korytarzy paneuropejskich**. Peryferyjne położenie województwa lubelskiego, obwodu brzeskiego, obwodu wołyńskiego oraz obwodu lwowskiego może zostać złagodzone właśnie położeniem przy najważniejszych europejskich szlakach

26

http://www.meduniv.lviv.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1110&Itemid=343&lang=uk (dostęp: 28 sierpnia 2013 r.).

transportowych²⁷. Podstawową kategorią infrastruktury komunikacyjnej jest **infrastruktura drogowa** (ryc. 2.17). Wśród najważniejszych transnarodowych drogowych korytarzy komunikacyjnych na analizowanym obszarze należy wymienić:

- drogę międzynarodową **E30** (szlak obsługiwany przez drogę krajową nr 2 wraz z odcinkami autostrady A2 na terytorium Polski oraz magistralę M1 na terytorium Białorusi): Berlin – Poznań – Warszawa – Siedlce – Biała Podlaska – Brześć – Mińsk – Smoleńsk – Moskwa, tworzącą jeden z kluczowych korytarzy transportowych w Europie na linii wschód-zachód (II Paneuropejski Korytarz Transportowy);
- drogę międzynarodową **E372** (szlak obsługiwany przez drogę krajową nr 17 wraz z odcinkami drogi ekspresowej S17 na terytorium Polski oraz drogę międzynarodową M09 na terytorium Ukrainy): Warszawa – Lublin – Zamość – Lwów, znajdującą się w ciągu projektowanego korytarza transportowego *Via Intermare*, tworzącego najkrótsze powiązanie Morza Bałtyckiego (Gdańsk) z Morzem Czarnym (Odessa);
- drogę międzynarodową **E373** (szlak obsługiwany przez fragment drogi krajowej nr 12 wraz z odcinkami drogi ekspresowej S12 na terytorium Polski oraz drogę międzynarodową M07 na terytorium Ukrainy): Lublin – Chełm – Kowel – Sarny – Korosteń – Kijów, stanowiącą najkrótszy szlak łączący Kijów z Europą Zachodnią.

Niemniej istotne znaczenie dla dostępności komunikacyjnej regionów posiada **infrastruktura kolejowa** (ryc. 2.17). Do najważniejszych szlaków kolejowych na analizowanym obszarze należą²⁸:

- międzynarodowa linia kolejowa **E20/C-E20** (linia kolejowa nr 2 i 3 w Polsce oraz magistrala Brześć – Mińsk na Białorusi): Kunowice – Poznań – Warszawa – Terespol – Brześć – Mińsk, należąca do II Paneuropejskiego korytarza Transportowego łączącego Berlin i Moskwę²⁹;
- międzynarodowa linia kolejowa **E30** (linia kolejowa nr 7 w Polsce oraz magistrala Kowel – Kijów na Ukrainie), stanowiąca najkrótsze połączenie z Warszawy do Kijowa, z odcinkiem toru szerokiego na terytorium Polski (od Zawadówki do granicy państwowej);
- **Linia Hutnicza Szerokotorowa**, biegnąca ze Sławkowa w województwie śląskim przez Zamość i Hrubieszów do granicy polsko-ukraińskiej. Łączy ona Górny Śląsk ze wschodnią granicą państwa układem szerokotorowym, umożliwiającym przewóz

²⁷ B. Kawałko, Infrastruktura komunikacyjna, [w:] Pogranicze polsko-ukraińskie. Środowisko. Społeczeństwo. Gospodarka, red. B. Kawałko, A. Miszczuk, Zamość 2005, s. 173.

²⁸ Przez obszar obwodu lwowskiego przebiega również międzynarodowa linia kolejowa E30/C-E30 na trasie: Drezno – Zgorzelec – Wrocław – Kraków – Medyka – Lwów – Kijów, prowadząca do Moskwy. Ze względu na założenia metodologiczne niniejszego opracowania nie jest ona jednak uwzględniana w analizie.

²⁹ Uwzględniona w Umowie Europejskiej o głównych międzynarodowych liniach kolejowych (AGC), sporządzonej w Genewie dnia 31 maja 1985 r. (Dz. U. z 1989 r., Nr 42, poz. 231) oraz Umowie Europejskiej o ważnych międzynarodowych liniach transportu kombinowanego i obiektach towarzyszących (AGTC), sporządzonej w Genewie dnia 1 lutego 1991 r. (Monitor Polski z 2004 r., Nr 3, poz. 50).

ładunków z Ukrainy, a przez nią z Rosji, Azji Centralnej oraz Dalekiego Wschodu bez konieczności czasochłonnego przeładunku na granicy. Główna infrastruktura obsługująca tę linię znajduje się w Hrubieszowie i Zamościu. Znaczenie dostępu do tej linii jest trudne do przecenienia w kontekście potencjalnego rozwoju wymiany handlowej i współpracy gospodarczej między Wschodem a Zachodem. Przewóz ładunków Magistralą Transsyberyjską z krajów Dalekiego Wschodu na Zachód Europy przy wykorzystaniu infrastruktury Linii Hutniczej-Szerokotorowej jest o ok. 15-20 dni szybszy niż alternatywną drogą morską, pozwalając przy tym na radykalne obniżenie kosztów transportu. Dodatkowo stacje Hrubieszów, Zamość-Boratycze, Szczepleszyn i Biłgoraj są stacjami stycznymi z liniami kolejowymi o szerokości 1435 mm.

Kolej jest ważnym elementem decydującym o dostępności zewnętrznej i wewnętrznej analizowanego regionu transgranicznego. O jej znaczeniu świadczy fakt, że na Białorusi obsługuje ona 74% przewozów towarów, na Ukrainie ponad połowę przewozów towarów (52%) oraz ponad jedną trzecią przewozów pasażerów (37%)³⁰, natomiast w Polsce, gdzie ten rodzaj transportu ma zdecydowanie najmniejsze znaczenie – ok. 13% przewozów towarowych.

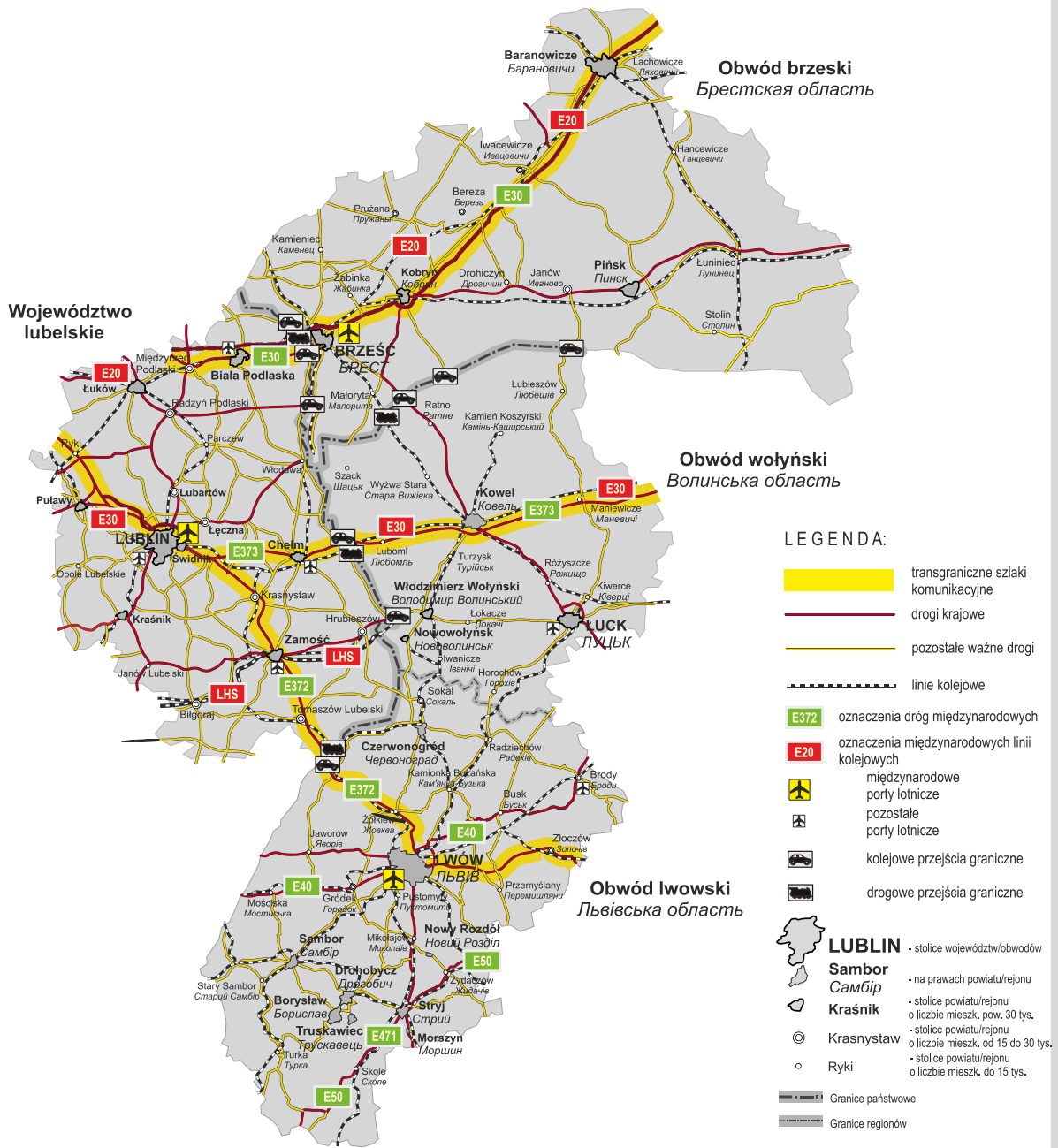
Podstawowym utrudnieniem w transporcie kolejowym pomiędzy Polską a Białorusią i Ukrainą jest różny rozstaw osi podwozi, spowodowany odmienną szerokością torów (1524 mm na Białorusi i Ukrainie wobec 1435 mm w Polsce). Konieczność wymiany podwozia podczas przekraczania granicy przez tabor kolejowy w znaczny sposób wydłuża czas przekroczenia granicy, istotnie ograniczając efektywność transportu kolejowego w kontekście trans- i międzynarodowym.

Infrastruktura transportowa w omawianym obszarze transgranicznym odgrywa ogromną rolę w systemie transportowym zarówno poszczególnych krajów, jak również w kontekście międzynarodowym. **Położenie analizowanego obszaru na drodze głównych szlaków tranzytowych pomiędzy wschodem i zachodem Europy jest więc korzystne i stanowi solidną podstawę rozwoju międzynarodowego transportu drogowego i kolejowego.** Wykorzystanie położenia tranzytowego wymaga jednak rozbudowy i modernizacji sieci autostrad, dróg ekspresowych i obwodnic miast, linii i infrastruktury kolejowej, a także infrastruktury granicznej.

30

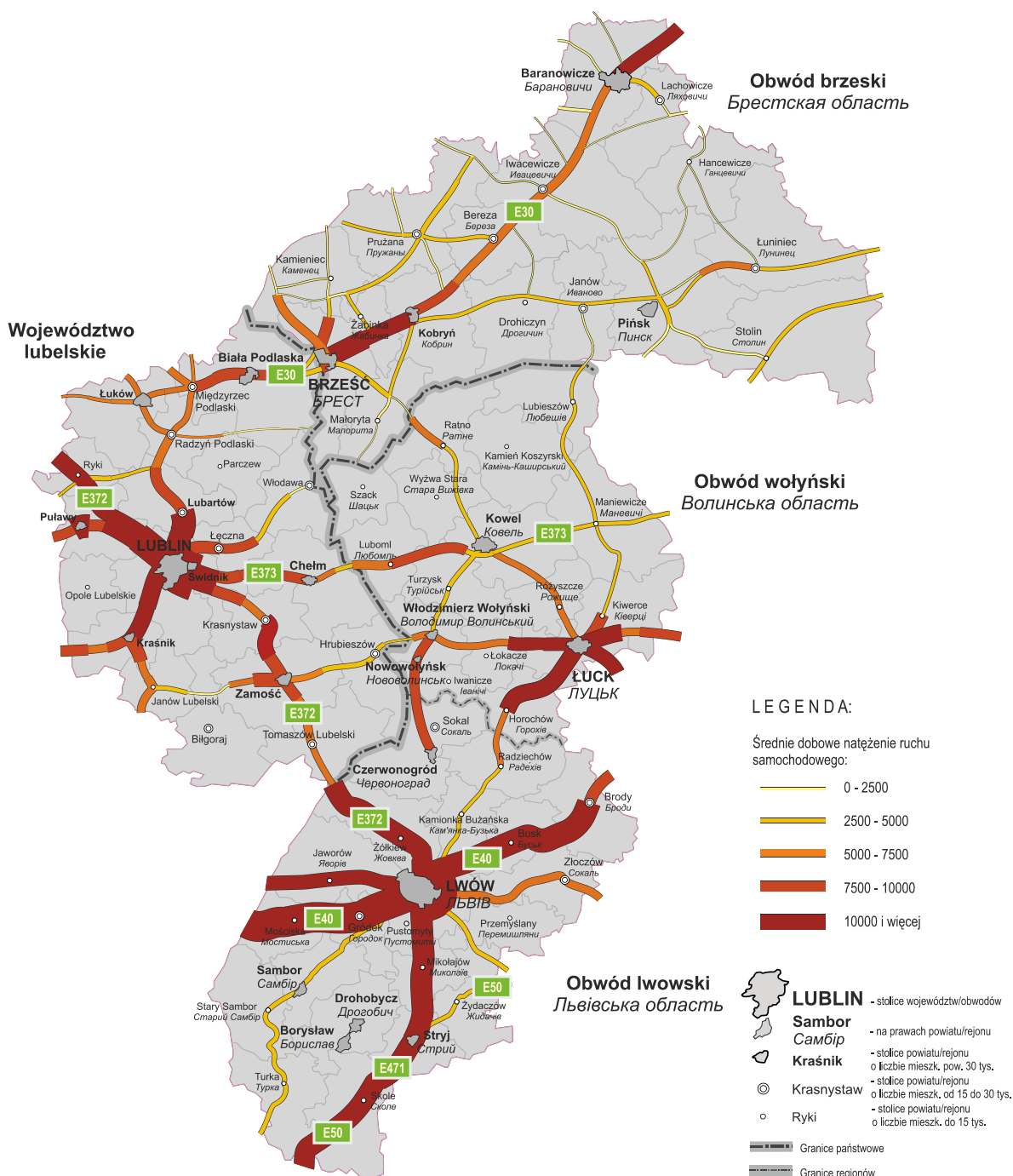
Dane za 2009 r.

Ryc. 2. 17. Infrastruktura komunikacyjna i graniczna

Źródło: Opracowanie własne

Ryc. 2.18. Średnie dobowe natężenie ruchu samochodowego w 2010 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Generalnej Dyrekcji Dróg Krajowych i Autostrad, Departamentu „Belavtodor” Ministerstwa Transportu i Komunikacji Białorusi oraz Ministerstwa Infrastruktury Ukrainy.

Analiza **średniego dobowego natężenia ruchu samochodowego** na najważniejszych transnarodowych szlakach komunikacyjnych przebiegających przez obszar województwa lubelskiego, obwodu brzeskiego, obwodu wołyńskiego oraz obwodu lwowskiego potwierdza relatywnie duże znaczenie tras E-30, E-372 oraz E-373 (na odcinku do Kowla) w ruchu tranzytowym (ryc. 2.18). Istotnym zagrożeniem jest jednak **wzrost znaczenia alternatywnych szlaków transportowych**, w tym przede

wszystkim trasy E-40, obsługiwanej na terytorium Polski przez autostradę A4. Obserwowane jest również przenoszenie się części tranzytu do Rosji z granicy polsko-białoruskiej (szlak E-30) na granicę polsko-litewską, który na terytorium Polski obsługuje droga krajowa nr 8 (wraz z odcinkami drogi ekspresowej S8).

Pomimo korzystnego położenia przy ważnych międzynarodowych korytarzach transportowych, warunkujących dostępność zewnętrzną, analizowany obszar pogranicza polsko-białorusko-ukraińskiego charakteryzuje się jednak **niską gęstością infrastruktury drogowej i kolejowej** (tabela. 2.13), będącej jednym z podstawowych czynników integracji przestrzeni, przesądzających o jej dostępności i spójności wewnętrznej. Gęstość dróg publicznych o nawierzchni twardej na 100 km² jest najwyższa w województwie lubelskim (84,9 km na 100 km² wobec 89,7 km na 100 km² w Polsce). Znacznie niższe wartości przyjmuje ona w obwodzie lwowskim (37,6 km na 100 km² wobec 27,5 na km na 100 km² na Ukrainie), w obwodzie brzeskim (31,9 km na 100 km² przy średniej gęstości 36,0 km na 100 km² na Białorusi) oraz w obwodzie wołyńskim (28,5 km na 100 km²).

Tabela 2.13. Infrastruktura komunikacyjna

Wyszczególnienie	Województwo lubelskie	Obwód brzeski	Obwód lwowski	Obwód wołyński
Drogi publiczne o nawierzchni twardej w km	21 325,1	10 462,0	8 198,9	5 761,0
Drogi publiczne o nawierzchni twardej w km na 100 km ²	89,7	31,9	37,6	28,5
Linie kolejowe eksploatowane w km	1 041,0	1 062,0	1 269,0	596,8
Linie kolejowe eksploatowane w km na 100 km ²	4,1	3,2	5,8	3,0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Głównego Urzędu Statystycznego Obwodu Brzeskiego, Głównego Urzędu Statystycznego w Obwodzie Lwowskim, Głównego Urzędu Statystycznego w Obwodzie Wołyńskim oraz Urzędu Statystycznego w Lublinie.

Warto jednocześnie zauważyć, że w przypadku województwa lubelskiego wartość tego wskaźnika znacznie wzrosła w porównaniu do roku 2003 (z poziomu 71,2 km na 100 km²). W przypadku pozostałych obwodów wzrost gęstości dróg publicznych przyjął znacznie niższe wartości. Rozwój infrastruktury drogowej jest przy tym niewspółmierny do wzrostu liczby pojazdów. W porównaniu do roku 2003 na analizowanym obszarze znacznie wzrosła liczba samochodów osobowych – o 27,9% w przypadku obwodu wołyńskiego, 28,3% w przypadku obwodu lwowskiego oraz o 66,3% w przypadku województwa lubelskiego.

Największą gęstością sieci kolejowej charakteryzuje się obwód lwowski – 5,8 km na 100 km². W pozostałych regionach kształtuje się ona na poziomie od 3,0 km na 100 km² w obwodzie wołyńskim, 3,2 km na 100 km² w obwodzie brzeskim oraz 4,1 km na 100 km² w województwie lubelskim. W każdym przypadku są to wskaźniki dużo niższe niż średnie dla poszczególnych krajów odniesienia. Dodatkowo, ze względu na pogarszający się stan infrastruktury kolejowej oraz malejący popyt na usługi komunikacji kolejowej, dochodzi do wyłączenia części torowisk z użytkowania. W latach 2003-2011

łączna długość linii kolejowych na analizowanym obszarze uległa zmniejszeniu o 52,6 km.

O atrakcyjności regionu w znacznym stopniu decyduje również jakość infrastruktury transportowej. Podstawowym problemem w tym zakresie jest **brak sieci autostrad i dróg ekspresowych** (poza wspólnym fragmentem drogi ekspresowej S12/S17 na terenie województwa lubelskiego oraz drogi M1 na Białorusi), **niska jakość dróg** niedostosowanych do rozmiarów ruchu oraz **zły stan nawierzchni**, a także **prowadzenie ruchu tranzytowego przez tereny intensywnie zabudowane**. Mała gęstość dróg oraz jej niska jakość w znacznym stopniu ogranicza spójność wewnętrzną analizowanego obszaru jako całości oraz wchodzących w jego skład regionów. Niezbędna staje się zatem sukcesywna rozbudowa i modernizacja infrastruktury transportowej, w tym przede wszystkim rozwój sieci dróg ekspresowych, warunkującej dostępność komunikacyjną oraz stymulującą rozwój gospodarczy.

Na omawianym obszarze transgranicznym znajdują się trzy cywilne międzynarodowe porty lotnicze:

- **Międzynarodowy Port Lotniczy im. Daniela Halickiego we Lwowie** – dysponujące nowym terminalem oddanym do użytkowania w kwietniu 2012 r.; realizuje połączenia międzynarodowe do Polski (Warszawa, Kraków, Wrocław), Włoch (Mediolan, Neapol, Wenecja), Niemiec (Monachium, Dortmund), Austrii (Wiedeń), Rumunii (Timiszoara), Rosji (Moskwa-Domodiedowo oraz Moskwa-Wnukowo), Turcji (Stambuł), Izraela (Tel Awiw-Jafa), Zjednoczonych Emiratów Arabskich (Dubaj) oraz Egiptu (Hurgada), liczne połączenia czarterowe, a także przewozy wewnątrz krajowe (do Kijowa)³¹; w 2012 r. obsłużyło 576 tys. osób;
- **Port Lotniczy Lublin w Świdniku** – nowy regionalny port lotniczy w Polsce otwarty w grudniu 2012 r., realizuje połączenia międzynarodowe do Wielkiej Brytanii (Londyn-Stansted, Londyn-Luton, Liverpool), Irlandii (Dublin) oraz Norwegii (Oslo), połączenia czarterowe do Turcji (Antalya) oraz Bułgarii (Burgas), a także okresowe połączenie wewnątrz krajowe (Gdańsk), w ciągu pierwszych 8 miesięcy 2013 r. obsłużyło 127 tys. pasażerów³²;
- **Międzynarodowy Port Lotniczy w Brześciu** – obsługujący połączenie do Rosji (Kaliningrad) oraz sezonowe połączenia czarterowe do Turcji (Antalya) i Bułgarii (Burgas).

W chwili obecnej **poziom rozwój infrastruktury transportu lotniczego w analizowanym regionie transgranicznym wydaje się być wystarczający**, jednakże mając na uwadze obserwowany stały wzrost popytu na usługi lotnicze, w przyszłości konieczna wydaje się modernizacja portu lotniczego w Brześciu oraz planowane uruchomienie portu lotniczego w Łucku, który mógłby rozszerzyć sieć lotnisk na analizowanym obszarze. Wydaje się też, że znacznie większym wyzwaniem rozwoju transportu lotniczego jest przekonanie przewoźników do otwierania nowych połączeń, uwzględniających porty lotnicze w analizowanym makroregionie transgranicznym. Z pewnością rozbudowy wymaga natomiast infrastruktura lotniczego transportu towarowego. Dotyczy to przede wszystkim województwa lubelskiego. Budowa terminalu

³¹ <http://www.lvivairport.info/schedule-2013/> (dostęp: 17 sierpnia 2013 r.).

³² <http://airport.lublin.pl> (dostęp: 20 września 2013 r.).

Cargo stanowiłaby dodatkowy impuls rozwoju portu lotniczego w Lublinie oraz rozszerzyłyby możliwości województwa w zakresie handlu zagranicznego.

Jednym z kluczowych elementów infrastruktury komunikacyjnej w kontekście kontaktów międzynarodowych jest sieć **przejęć granicznych** oraz towarzysząca im infrastruktura logistyczna. Na analizowanym obszarze znajduje się 10 przejść granicznych pomiędzy Polską i Białorusią oraz Polską i Ukrainą o zróżnicowanym charakterze:

- **Terespol-Małaszewicze/Brześć** – przejście kolejowe na granicy polsko-białoruskiej, obsługujące ruch osobowy i towarowy;
- **Kukuryki/Kozłowicze** – przejście drogowe na granicy polsko-białoruskiej, obsługujące ruch towarowy;
- **Terespol/Brześć** – przejście drogowe na granicy polsko-białoruskiej, obsługujące ruch osobowy i towarowy pojazdami do 3,5 tony;
- **Sławatycze/Domaczewo** – przejście drogowe na granicy polsko-białoruskiej, obsługujące ruch osobowy (za wyłączeniem autobusów);
- **Dorohusk/Jagodzin** – przejście kolejowe na granicy polsko-ukraińskiej, obsługujące ruch osobowy i towarowy;
- **Dorohusk/Jagodzin** – przejście drogowe na granicy polsko-ukraińskiej, obsługujące ruch osobowy i towarowy;
- **Zosin/Uściług** – przejście drogowe na granicy polsko-ukraińskiej, obsługujące ruch osobowy;
- **Hrubieszów/Włodzimierz Wołyński** – przejście kolejowe na granicy polsko-ukraińskiej, obsługujące ruch towarowy i osobowy (obecnie pociągi osobowe nie kursują);
- **Hrebenne/Rawa Ruska** – przejście drogowe na granicy polsko-ukraińskiej, obsługujące ruch osobowy i towarowy pojazdami do 3,5 tony;
- **Hrebenne/Rawa Ruska** – przejście kolejowe na granicy polsko-ukraińskiej obsługujące ruch osobowy, obecnie nieczynne³³.

Ponadto w 2013 roku otwarte zostanie nowe drogowe przejście graniczne na granicy polsko-ukraińskiej, obsługujące ruch osobowy i towarowy pojazdami do 3,5 tony, zlokalizowane w **Dołhobyczowie/Uhrynowie**.

Tabela 2.14. Charakterystyka infrastruktury granicznej

Wyszczególnienie	Granica polsko-białoruska		Granica polsko-ukraińska	
	2003	2012	2003	2012
Długość granicy w województwie lubelskim (w km)	170	170	296	296
Przejścia graniczne ogółem	4	4	6	5
w tym:				
drogowe	3	3	3	3
kolejowe	1	1	3	2
dla ruchu osobowego	3	3	5	4

³³ Uruchomione w 1996 r. przejście kolejowe Hrebenne-Rawa Ruska pozostaje nieczynne od 2005 r., kiedy to zlikwidowano ostatnie połączenie do Rawy Ruskiej.

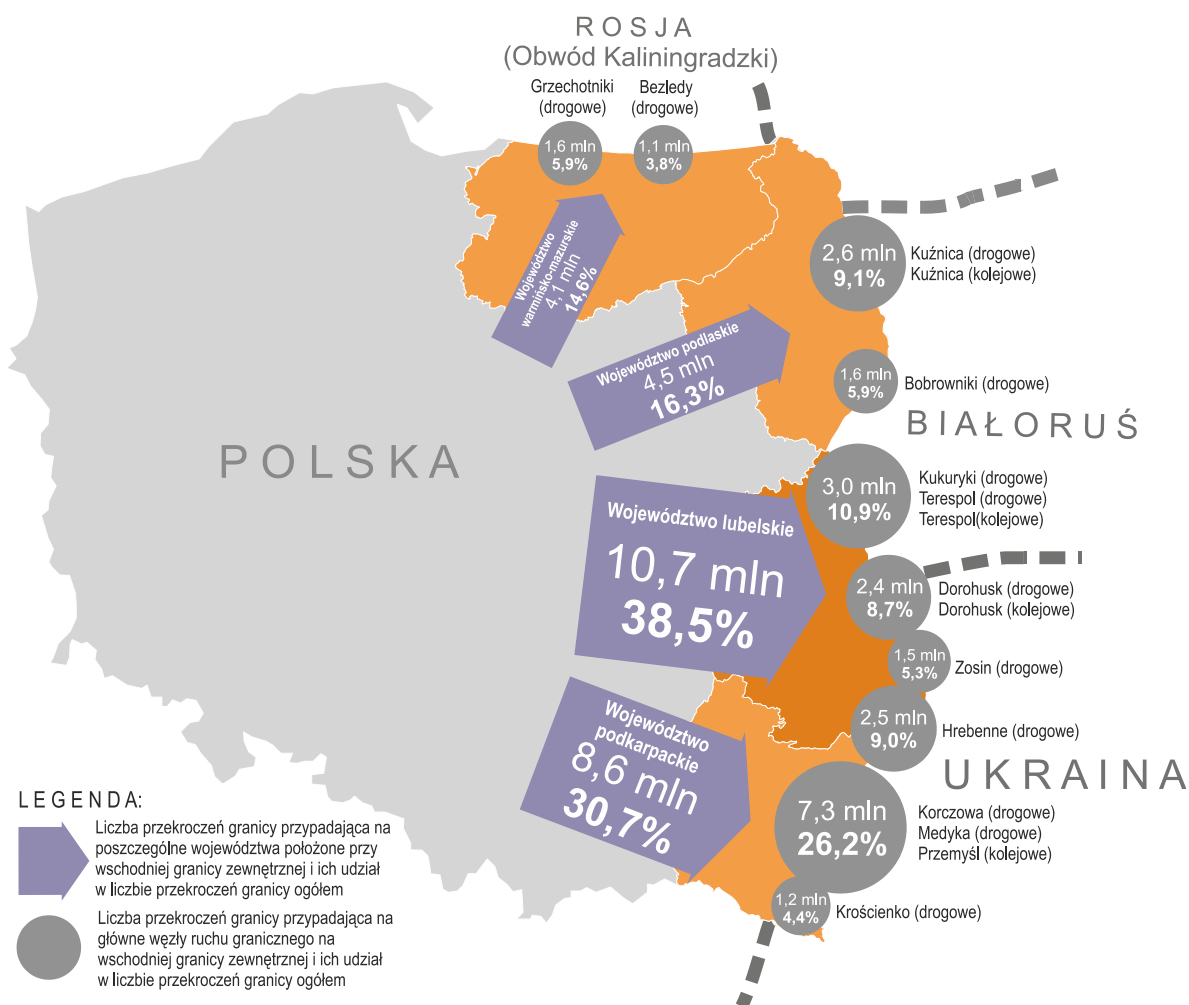
Wyszczególnienie	Granica polsko-białoruska		Granica polsko-ukraińska	
	2003	2012	2003	2012
dla ruchu towarowego	3	3	4	4
Średnia długość odcinka granicy obsługiwanego przez 1 drogowe przejście graniczne (w km)	57	57	99	99
Osobowy ruch graniczny (w tys.)	4 958,1	4 255,2	4 838,4	6 448,3
w tym cudzoziemców (w %)	92,0	87,7	83,5	81,4
Przeciętna liczba osób obsługiwanych przez 1 przejście graniczne (w tys.)	1 239,5	1 063,8	806,4	1 289,7

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Straży Granicznej.

Długość granicy województwa lubelskiego z Białorusią wynosi 170 km (na ogólną długość granicy polsko-ukraińskiej wynoszącą 418 km), natomiast długość granicy z Ukrainą 296 km (na ogólną długość granicy polsko-ukraińskiej wynoszącą 535 km). Oznacza to, że wskaźnik gęstości drogowych przejść granicznych na granicy z Białorusią wynosi 57 km, natomiast na granicy z Ukrainą – 99 km. Gęstość drogowych przejść granicznych na granicy polsko-białoruskiej oraz polsko-ukraińskiej, będących jednocześnie zewnętrznymi granicami Unii Europejskiej, jest więc znacznie niższa niż istniejących do 2007 r. przejść granicznych na granicy zachodniej i południowej, w przypadku których przeciętna odległość wynosiła 37,5 km. **Liczba przejść granicznych oraz jakość infrastruktury granicznej jest niewystarczająca**, zwłaszcza wobec znaczącego i wciąż rosnącego ruchu granicznego, co w dużej mierze stanowi czynnik utrudniający, bądź też hamujący rozwój współpracy transgranicznej oraz transgranicznych powiązań społeczno-gospodarczych.

W latach 2003-2012 miał miejsce systematyczny **wzrost liczby przekroczeń granicy**, zahamowany w 2008 r. (związane to było z zaostrzeniem reżimu wizowego dla obywateli Białorusi i Ukrainy) oraz 2009 r. (na który przypadła kulminacja kryzysu gospodarczego na świecie). W 2012 r. ruch graniczny w województwie lubelskim przekroczył 10,7 mln osób, przy czym ponad 60% skupiało się na granicy polsko-ukraińskiej (tabela 2.15). Do największych przejść granicznych na analizowanym obszarze transgranicznym pod względem obsługiwanego ruchu osobowego należy Hrebenne (23,6% wszystkich przekroczeń granicy w 2012 r.), Dorohusk (21,6%) oraz Terespol (21,5%).

Ryc. 2.19. Główne węzły ruchu granicznego na wschodniej granicy zewnętrznej Polski w 2012 r

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Straży Granicznej.

W skali kraju w 2012 roku największa liczba przekroczeń granicy przypadała na węzeł Korczowa – Medyka – Przemysł w województwie podkarpackim (7,3 mln osób), położony na ważnej trasie międzynarodowej E-40. W tym czasie 4 **węzły ruchu granicznego zlokalizowane na obszarze województwa lubelskiego** (Kukuryki – Terespol, Dorohusk, Zosin oraz Hrebenne) **obsłużyły łącznie 38,5% całości ruchu granicznego na wschodniej granicy Polski**, co stawiało Lubelszczyznę na pierwszym miejscu w kraju wśród województw (ryc. 19). Biorąc pod uwagę odpowiedni poziom nakładów inwestycyjnych na poprawę infrastruktury drogowej (trasa S-12 i S-17) i granicznej, węzły ruchu granicznego z Ukrainą zlokalizowane na terenie województwa lubelskiego, mogłyby przejąć znaczną część ruchu przebiegającego obecnie korytarzem międzynarodowym E-40.

Tabela 2.15. Osobowy ruch graniczny według przejść granicznych (w tys.)

Nazwa przejścia granicznego	2003	2008	2009	2010	2011	2012	
						ogółem	%
Razem	9 796,5	8 766,0	8 089,2	9 236,0	9 684,9	10 707,9	100,0
Granica polsko-białoruska	4 958,1	2 612,0	2 672,0	3 418,8	4 006,1	4 255,2	39,7
Kukuryki (drogowe)	400,6	356,6	352,5	424,8	494,4	558,4	5,2
Sławatycze (drogowe)	948,6	235,2	202,5	376,8	499,8	653,6	6,1
Terespol (drogowe)	2 538,0	1 454,0	1 680,4	2 120,9	2 349,3	2 297,4	21,5
Terespol (kolejowe)	1 070,9	566,2	436,6	496,3	665,5	745,8	7,0
Granica polsko-ukraińska	4 838,4	6 153,9	5 417,0	5 817,2	5 678,8	6 448,3	60,2
Dorohusk (drogowe)	1 744,4	2 195,3	1 934,9	2 049,8	1 893,8	2 312,6	21,6
Dorohusk (kolejowe)	179,5	169,7	137,9	130,1	130,5	100,1	0,9
Hrebenne (drogowe)	2 047,5	2 101,1	2 133,0	2 312,5	2 307,3	2 525,3	23,6
Hrebenne (kolejowe)*	65,1	-	-	-	-	-	-
Hrubieszów (kolejowe)	11,8	16,1	12,5	15,0	18,3	17,7	0,2
Zosin (drogowe)	790,1	1 671,8	1 198,8	1 309,8	1 328,8	1 492,7	13,9

* Patrz przyp. 26.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Straży Granicznej.

- Oprócz niewystarczającej przepustowości przejść granicznych obsługujących międzynarodowe szlaki tranzytowe, równie dotkliwy jest brak małych przejść granicznych, w tym przejść dla osób pieszych, obsługujących ruch lokalny. Istnieje więc potrzeba zarówno rozwoju istniejących, jak też budowy nowych przejść granicznych. Zgodnie z ustaleniami na poziomie międzyrządowym³⁴, planowana jest budowa nowych przejść granicznych w miejscowościach Włodawa-Tomaszówka, Kodeń-Stradlicze i Wygoda-Kostary (na granicy polsko-białoruskiej) oraz w miejscowościach Zbereże-Adamczuki, Oserdów-Bełz i

³⁴ Uzgodnienia Polsko – Białoruskiej Międzyrządowej Komisji Koordynacyjnej ds. Współpracy Transgranicznej oraz Polsko – Ukraińskiej Międzyrządowej Komisji Koordynacyjnej ds. Współpracy Transgranicznej.

Kryłów-Krzeczów lub Dubienka-Kładnów (alternatywnie)³⁵. Ponadto rozpatrywane jest powstanie przejść granicznych Szczepiatyn-Korczów, Dyniska Stare-Uhnów oraz Uśmierz-Waręż³⁶.

- Przez analizowany obszar transgraniczny przebiegają **ważne w skali europejskiej korytarze transportowe**, zarówno w komunikacji drogowej (trasy E-30, E-372 i E-373), jak i kolejowej (linie E20/C-E20, E-30 oraz LHS). **Położenie na drodze głównych szlaków tranzytowych pomiędzy wschodem i zachodem Europy jest korzystne i stanowi podstawę rozwoju międzynarodowego transportu drogowego i kolejowego**. Dzięki nim możliwe jest również złagodzenie negatywnych skutków peryferyjnego położenia analizowanych regionów. Wykorzystanie tego potencjału wymaga jednak rozbudowy i modernizacji sieci autostrad, dróg ekspresowych i obwodnic miast, linii i infrastruktury kolejowej, a także infrastruktury granicznej.
- Znacznym mankamentem pogranicza polsko-białorusko-ukraińskiego jest ogólna słabość infrastruktury komunikacyjnej. Do najważniejszych ograniczeń należy **relatywnie rzadka sieć drogowa, brak sieci autostrad i dróg ekspresowych, niska jakość dróg** niedostosowanych do rozmiarów ruchu oraz **zły stan nawierzchni**. W znacznym stopniu ogranicza to spójność wewnętrzną analizowanego makroregionu jako całości oraz wchodzących w jego skład regionów, a także przekłada się na jego niską dostępność zewnętrzną.
- Ważnym atutem analizowanego makroregionu jest **lokalizacja nowoczesnych lotnisk**, będących tym elementem infrastruktury, który znacząco wpływa na poprawę jego dostępności komunikacyjnej. Wyzwaniem dla rozwoju transportu lotniczego jest przede wszystkim przekonanie przewoźników do otwierania nowych połączeń, uwzględniających porty lotnicze na analizowanym obszarze.
- Kluczową barierą dla rosnącego ruchu granicznego może być niewystarczająca liczba i gęstość przejść. Szczególnie zauważalny jest **brak małych przejść granicznych, w tym przejść dla osób pieszych, obsługujących ruch lokalny**, nastawionych na obsługę przede wszystkim relacji społeczno-ekonomicznych, generowanych przez obszary bezpośrednio przylegające do granicy. Istnieje więc potrzeba zarówno rozwoju istniejących, jak też budowy nowych przejść granicznych. Ponadto istotnym ograniczeniem w ruchu granicznym są bariery prawne i proceduralne, wiążące się z funkcjonowaniem reżimu wizowego, będącego efektem członkostwa Polski w Unii Europejskiej.

³⁵ Zmiana plan zagospodarowania przestrzennego województwa lubelskiego. Uwarunkowania zewnętrzne - synteza, Biuro Planowania Przestrzennego w Lublinie, Lublin 2009, s. 63-64.

³⁶ Przejście graniczne Waręż/Uśmierz obsługiwało ruch graniczny do 2003 r. na podstawie porozumień o uproszczonym trybie przekraczania granicy przez obywateli zamieszkałych w miejscowościach przygranicznych.

2.5. Potencjał turystyczny

Możliwości rozwoju turystyki w danym regionie określa z jednej strony popyt, czyli poziom ruchu turystycznego, z drugiej zaś jego zasoby turystyczne i infrastruktura turystyczna, będące punktem wyjścia dla tworzenia produktu turystycznego (oferty turystycznej). Pogranicze polsko-białorusko-ukraińskie posiada **cenne walory turystyczne**, charakteryzując się bogatym materialnym i niematerialnym dziedzictwem kulturowym. Liczne obiekty, w tym wpisane na listę światowego dziedzictwa kultury UNESCO³⁷ stanowią istotny atut dla rozwoju turystyki. Ponadto na analizowanym obszarze transgranicznym występują rozległe, niezanieczyszczone obszary o dużych walorach krajobrazowych i przyrodniczych. Istotnym walorem przesądzającym o atrakcyjności turystycznej pogranicza polsko-białorusko-ukraińskiego jest również jego wielokulturowość, ukształtowana w ciągu kilku wieków wspólnej koegzystencji przedstawicieli różnych narodowości. Ścieranie się i przenikanie różnych grup narodowościowych i kulturowych zaowocowało bogatym i zróżnicowanym dziedzictwem kulturowym, wyrażanym zarówno w architekturze, jak i zwyczajach miejscowej ludności.

Zgodnie z danymi Narodowego Instytutu Dziedzictwa, na obszarze **województwa lubelskiego** znajduje się 3531 obiektów nieruchomości wpisanych do Rejestru zabytków³⁸. Pod tym względem Lubelszczyzna plasuje się na 9 pozycji wśród województw w Polsce. Najcenniejszym obiektem zlokalizowanym na terenie województwa jest zespół urbanistyczny Starego Miasta w Zamościu, wpisany na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO, obejmujący m.in. ratusz, będący jedną z najpiękniejszych budowli późnorenesansowych w Polsce, kolegiatę, pałac Zamoyskich, liczne kamienice podcieniowe oraz budowle fortyfikacyjne. Na tzw. prezydencką listę zabytków uznanych za Pomniki Historii Państwa Polskiego – oprócz wspomnianego już historycznego zespołu miejskiego Zamościa – wpisany został Kazimierz Dolny wraz z okolicznymi miejscowościami, zespół pałacowo-parkowy rodziny Zamoyskich w Kozłowie oraz historyczny zespół architektoniczno-urbanistyczny Lublina. Obejmuje on m.in. ukształtowane w średniowieczu Stare Miasto, zamek królewski z XIV w., przebudowany w I poł. XIX w., wraz z romańską wieżą obronną (donżonem) z XIII w. oraz gotycką Kaplicą Trójcy Świętej pokrytą unikalnymi freskami w stylu rusko-bizantyjskim, a także liczne kamienice i kościoły w stylu charakterystycznego dla miasta i regionu tzw. renesansu lubelskiego, barokową katedrę oraz zespół bazyliki klasztoru o.o. dominikanów. Trzy spośród znajdujących się w Lublinie obiektów (kościół św. Stanisława wraz z klasztorem o.o. dominikanów, Kaplica Św. Trójcy oraz pomnik Unii Lubelskiej zostały ponadto wpisane na Listę dziedzictwa Europejskiego jako symbol europejskich idei integracyjnych, ponadnarodowego dziedzictwa demokracji i tolerancji oraz dialogu kultur między Wschodem i Zachodem. Dodatkowo na Lubelszczyźnie znajduje się szereg zamków (w tym ruin zamków), pałaców i dworów (m.in. Janowiec, Kazimierz Dolny, Puławy, Nałęczów, Kock, Rejowiec, Kryłów, Krupe, Lubartów, Radzyń

³⁷ Na analizowanym obszarze transgranicznym znajduje się 5 obiektów wpisanych na listę światowego dziedzictwa UNESCO, w tym na obszarze województwa lubelskiego położone jest stare miasto w Zamościu, na obszarze obwodu brzeskiego – puszcza białowieska oraz południk Struvego, zaś na obszarze obwodu lwowskiego – historyczne centrum Lwowa oraz drewniane cerkwie regionu karpackiego w Polsce i na Ukrainie.

³⁸ Stan w dniu 31 grudnia 2012 r.

Podlaski), obiektów sakralnych (zarówno rzymskokatolickich, jak również prawosławnych i protestanckich) oraz unikalnych małomiasteczkowych zespołów urbanistycznych. Na terenie województwa lubelskiego zlokalizowane są również dwa uzdrowiska (Nałęczów oraz Krasnobród) oraz liczne tereny o znacznych walorach turystyczno-wypoczynkowych, położone przede wszystkim na Roztoczu oraz Pojezierzu Łęczyńsko-Włodawskim.

Na obszarze **obwodu brzeskiego** znajdują się ponad dwa tysiące zabytków o dużych walorach historycznych, kulturowych oraz architektonicznych³⁹. Pośród nich należy wymienić liczne budowle sakralne oraz pałac Butrymowiczów w Pińsku, nazywanym „Perłą Polesia”, oryginalne miejscowości Motol i Bezdeż, miasto Kamieniec wraz z imponującą średniowieczną Białą basztą z XIII w., obiekty wchodzące w skład tzw. południka Struvego, wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz Brześć wraz ze słynną Twierdzą brzeską z 1833 roku. Ponadto na obszarze obwodu brzeskiego znajdują się liczne zabytkowe cerkwie prawosławne i kościoły katolickie, a także ruiny wspaniałych rezydencji magnackich, m.in. neogotyckiego pałacu Pusłowskich w Kosowie Poleskim oraz pałacu Sapiehów w Różanie. Największą atrakcją turystyczną obwodu brzeskiego stanowi jednak Puszcza Białowieska oraz popularna – zwłaszcza wśród dzieci – siedziba Dziadka Mroza, które każdego roku odwiedza ok. 190 tys. turystów⁴⁰. Ponadto dużą popularnością cieszą się nostalgiczne wycieczki po Polesiu Pińskim śladem miejsc związanych z życiem T. Kościuszki i A. Mickiewicza oraz polowania w lasach rejonu brzeskiego, kamienieckiego, iwacewickiego, małoryckiego i przuńskiego.

W **obwodzie lwowskim** znajduje się około czterech tysięcy obiektów zabytkowych, co stanowi około 25% ich całkowitej liczby na Ukrainie. Największe skupisko zabytków zlokalizowane jest we Lwowie, którego staromiejski zespół architektoniczny wpisany został na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. Do najcenniejszych obiektów we Lwowie należy gotycka katedra obrządku łacińskiego wraz z kaplicą Boimów, greckokatolicka katedra św. Jura, kościół dominikanów, katedra ormiańska, kościół pobernardyński św. Andrzeja Apostoła (obecnie cerkiew greckokatolicka), cerkiew Uspeńska, wieża Korniaкта, rynek otoczony 44 kamienicami, pałac Potockich, budynek opery oraz gmach Uniwersytetu im. I. Franki. Duże znaczenie historyczne oraz sentymentalne ma również cmentarz Łyczakowski, będący miejscem spoczynku wybitnych lwowian różnych narodowości począwszy od końca XVIII w. Wielką popularnością wśród turystów cieszą się liczne zamki, przede wszystkim zamek w Olesku, Złoczowie, Podhorcach oraz w Świrzu, wchodzące w skład tzw. „Złotej podkowy Lwowszczyzny”. Duże znaczenie turystyczne posiada również Drohobycz, w którym, znajdują się liczne kościoły i cerkwie, w tym XV-wieczny kościół Wniebowzięcia Najświętszej Panny Marii, Krzyża Świętego i św. Bartłomieja, cerkiew p.w. św. Jura z przełomu XV i XVI w., wielka synagoga oraz dom Brunona Schulza, a także Żółkiew z zamkiem z pocz. XVII w., kolegiatą św. Wawrzyńca, zespołem klasztornym i kościołem o.o. dominikanów oraz zespołem klasztornym i cerkwią o. bazylianów. Na obszarze obwodu lwowskiego zachowały się również liczne przykłady drewnianej architektury

³⁹ Дзяржаўны спіс гісторыка-культурных каштоўнасцей Рэспублікі Беларусь, Мінск 2009.

⁴⁰ <http://brest-region.gov.by/index.php/en/society/tourism/889-tourist-brest-region>.

sakralnej. Część z nich – w Żółkwi, Drohobyczu, Potyliczu oraz Matkowie – została objęta specjalną ochroną w ramach Listy Światowego Dziedzictwa UNESCO. Najważniejszymi centrami turystyki religijnej pozostają natomiast Monaster Krechowski w rejonie żółkiewskim z pocz. XVII w. oraz Ławra Uniowska w rejonie przemysłańskim z XIV – XVIII w. Ze względu na wyjątkowe walory uzdrowiskowe oraz występowanie licznych ujęć wód mineralnych charakteryzujących się właściwościami leczniczymi, znaczną popularnością wśród turystów i kuracjuszy cieszą się kurorty: Truskawiec, Morszyn, Niemirów, Szkło oraz Lubień Wielki. Z kolei położone w południowej części obwodu lwowskiego Karpaty, stwarzają bardzo dobre warunki do rozwoju turystyki górskiej i narciarstwa. Do najważniejszych kurortów narciarskich należą Sławsko, Tysowiec, Rozłucz oraz Turka⁴¹.

Liczba chronionych przez państwo zabytków na terenie **obwodu wołyńskiego** obejmuje ponad tysiąc dwieście obiektów. Wiele spośród nich zlokalizowanych jest w stolicy obwodu – Łucku. Do najcenniejszych zabytków tego miasta należy Zamek górny (tzw. zamek Lubarta) z XIII-XIV w., cerkiew Opieki Matki Bożej z XIII-XV w., Katedra św. Apostołów Piotra i Pawła z XVII w., Cerkiew pw. Podwyższenia Krzyża Św. z XVII w., synagoga

z XVII w., Sobór Św. Trójcy z XVIII w. oraz kościół ewangelicko-augsburski z początku XX w. Unikalny charakter posiada jedyne na terenie Ukrainy Muzeum Ikony Wołyńskiej, w którego zbiorach znajduje się cudowna ikona Matki Bożej Chełmskiej z XI w. Wiele cennych obiektów zabytkowych znajduje się we Włodzimierzu Wołyńskim, dawnym grodzie czerwieńskim oraz średniowiecznej stolicy Księstwa Włodzimierskiego. Do najważniejszych należy Sobór Zaśnięcia NMP z XII w., cerkiew św. Bazylego z XIII-XIV w. oraz pozostałości średniowiecznego grodziska. W pobliżu Włodzimierza Wołyńskiego, w Zimnem, znajduje się Monaster Zaśnięcia Matki Bożej zw. Świętogórskim z przełomu X i XI w., będący jednym z najstarszych obiektów tego typu na Ukrainie. Duże znaczenie turystyczne posiada również miejscowość Ołyka, dawna rezydencja magnackiego rodu Radziwiłłów, w której zachowała się zamek z przełomu XVI i XVII w., kościół pw. Św. Piotra i Pawła z XVI w. oraz kolegiata Św. Trójcy z XVII w. W przypadku obwodu wołyńskiego duże znaczenie turystyczne posiadają również walory przyrodnicze, obejmujące spore obszary leśne w północnej części regionu, charakteryzujące się niewielką presją antropogeniczną oraz dużym potencjałem dla rozwoju turystyki rekreacyjno-wypoczynkowej. W tym zakresie szczególne znaczenie posiada kompleks Jezior Szackich wraz z jeziorem Świtaż, znajdujący się w północno-zachodniej części obwodu.

Wielowarstwowy charakter dziedzictwa kulturowego oraz walorów przyrodniczych analizowanych regionów sprawia, że polsko-białorusko-ukraiński obszar transgraniczny dysponuje **relatywnie dużym potencjałem w zakresie turystyki**. Różnorodność obiektów architektonicznych, obejmujących zespoły urbanistyczne zabytkowych miast, a także liczne zamki i pałace oraz obiekty sakralne wielu wyznań, przesądza o unikalnym charakterze pogranicza w skali europejskiej oraz stwarza dogodne warunki dla rozwoju turystyki wycieczkowej. Ponadto przygraniczne położenie wielu najcenniejszych obiektów turystycznych daje możliwość rozwijania wspólnych inicjatyw w zakresie **turystyki transgranicznej**. Znacznym ograniczeniem w tym zakresie pozostają jednak

⁴¹

<http://touristinfo.lviv.ua/uk/lviv/region/>.

bariery w ruchu granicznym, obejmujące brak odpowiednich połączeń komunikacyjnych oraz małych przejść granicznych, a także istnienie reżimu wizowego.

W celu zachowania wspólnego wielokulturowego dziedzictwa obszaru pogranicza organizowanych jest wiele **impresz kulturalnych** m.in. Festiwal Trzech Kultur we Włodawie łączący tradycję i religię kultury żydowskiej, prawosławnej i katolickiej, Jarmark Jagielloński w Lublinie, w którym co roku bierze udział 250-300 wystawców m.in. z Polski, Ukrainy i Białorusi, Europejskie Dni Dobrosąsiedztwa Zbereże-Adamczuki, którym towarzyszą liczne wystawy i koncerty po obu stronach Bugu.

Bardzo ważną funkcję w ofercie turystycznej regionu odgrywają obiekty obsługi turystyki. Na analizowanym obszarze transgranicznym zlokalizowanych jest **wiele instytucji kulturalnych**: 108 muzeów, 18 teatrów oraz 101 kin, choć nasycenie terenów przygranicznych obiektami obsługi turystyki jest bardzo zróżnicowane. W tym zakresie na szczególną uwagę zasługuje obwód lwowski, w którym znajdowała się połowa teatrów oraz 14 spośród 17 instytucji muzycznych, zlokalizowanych na terenie pogranicza polsko-białorusko-ukraińskiego. Należy przy tym podkreślić, że choć największa liczba muzeów znajdowała się na obszarze województwa lubelskiego, to właśnie muzea obwodu lwowskiego przyciągnęły w 2011 roku największą liczbę zwiedzających (1684,7 tys. osób).

Tabela 2.16. Obiekty noclegowe turystyki w 2011 r.

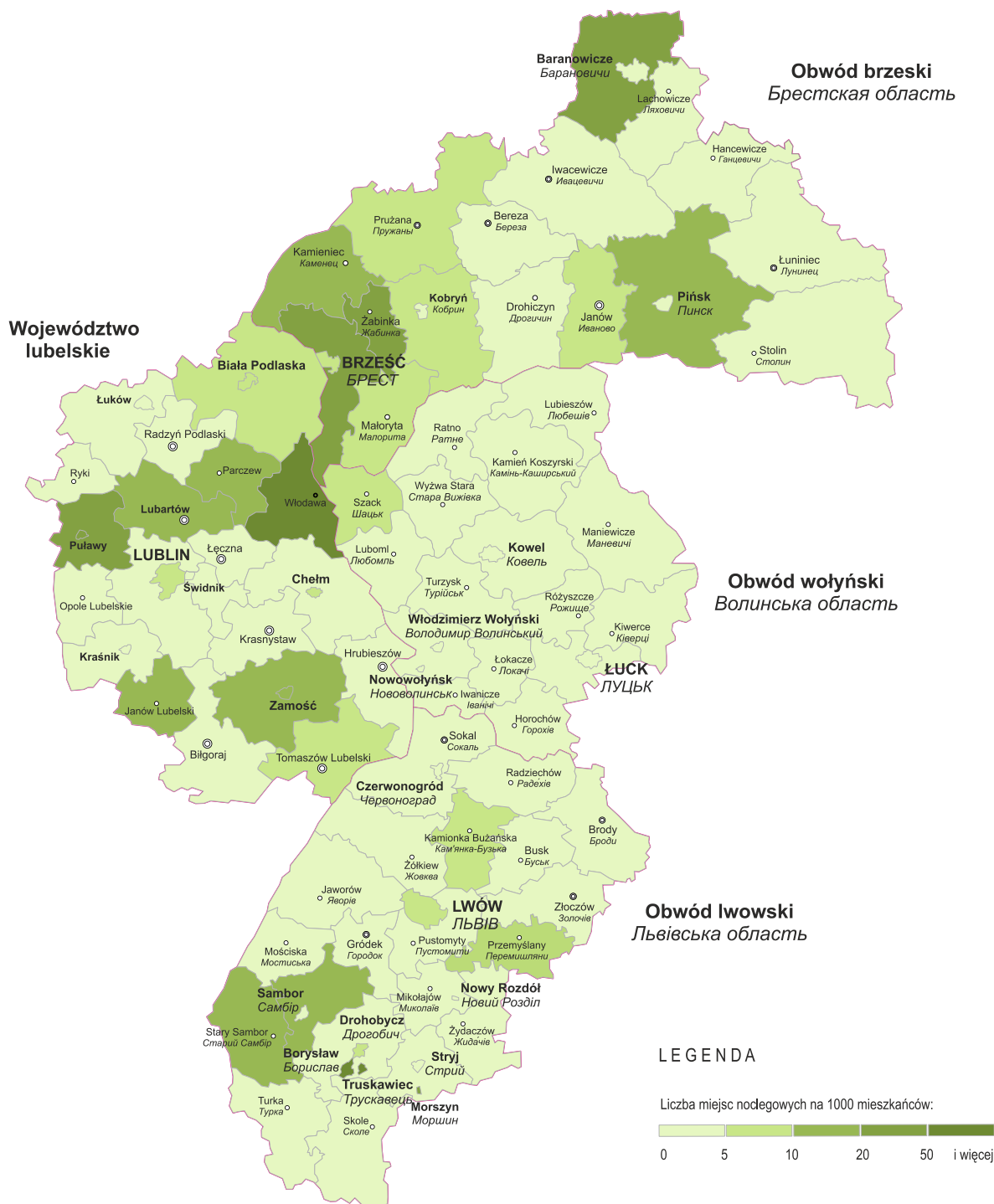
Wyszczególnienie	Obiekty	Miejsca noclegowe		Korzystający z noclegów (w tys.)		Udzielone noclegi (w tys.)
		ogółem	w tym całoroczne	ogółem	w tym turyści zagraniczni	
Województwo lubelskie	273	18 232	11 870	655,1	97,7	1 487,7
Obwód brzeski	129	11 009	9 877	405,3	130,1	2 054,4
Obwód lwowski	317	30 295	16 297	627,2	123,2	4 246,1
Obwód wołyński	130	5 954	3 135	116,7	8,5	594,6

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Głównego Urzędu Statystycznego Obwodu Brzeskiego, Głównego Urzędu Statystycznego w Obwodzie Lwowskim, Głównego Urzędu Statystycznego w Obwodzie Wołyńskim oraz Urzędu Statystycznego w Lublinie.

Największą **bazą noclegową** na pograniczu polsko-białorusko-ukraińskim dysponuje obwód lwowski – w 2011 roku na jego obszarze znajdowało się 30,3 tys., tj. 46,3% spośród 65,5 tys. miejsc noclegowych zlokalizowanych na analizowanym obszarze (ryc. 2.20). Na obwód lwowski przypadła również ponad połowa (4,3 mln) wszystkich udzielonych noclegów. W województwie lubelskim zlokalizowanych było 18,2 tys. miejsc noclegowych (27,8% liczby ogółem), w obwodzie brzeskim – 11,0 tys. (16,8%), natomiast w obwodzie wołyńskim 6,0 tys. (9,2%). Obiekty noclegowe turystyki

w województwie lubelskim w 2011 r. udzieliły niespełna 2,1 mln noclegów, w obwodzie brzeskim – 1,5 mln, zaś w obwodzie wołyńskim – 0,6 mln (tabela 2.16).

Ryc. 2.20. Miejsca noclegowe na 1000 mieszkańców w 2011 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Głównego Urzędu Statystycznego Obwodu Brzeskiego, Głównego Urzędu Statystycznego w Obwodzie Lwowskim, Głównego Urzędu Statystycznego w Obwodzie Wołyńskim oraz Urzędu Statystycznego w Lublinie.

Wydaje się więc, iż **ruch turystyczny na pograniczu polsko-białorusko-ukraińskim jest niewspółmierny do potencjału turystycznego** analizowanego makroregionu. Przyczyny niepełnego wykorzystania możliwości rozwojowych regionu transgranicznego w zakresie turystyki, pomimo wielu pozytywnych zmian w tym zakresie, w dużej od wielu lat pozostają takie same i obejmują niewystarczającą popularność turystyczną, niewystarczający marketing turystyki, brak atrakcyjnych produktów turystycznych i ich promocji, peryferyjność położenia geograficznego oraz niską dostępność komunikacyjną (szansą na jej przełamanie jest większe wykorzystanie transportu lotniczego), niską jakość infrastruktury turystycznej, w tym bazy hotelowej, a także barierę kapitałową w zakresie tworzenia atrakcyjnych produktów turystycznych⁴². W celu poprawy sytuacji w tym zakresie należy dążyć do rozwoju oraz poprawy jakości bazy turystycznej, zwiększania dostępności komunikacyjnej, w tym większego wykorzystania transportu lotniczego, a także tworzenia atrakcyjnych produktów turystycznych oraz ich lepszej promocji w poszczególnych krajach oraz za granicą, zamiast bazowania jedynie na walorach przyrodniczych i kulturowych poszczególnych regionów.

- Ważnym elementem potencjału społeczno-ekonomicznego analizowanego obszaru transgranicznego są szkoły wyższe. Szczególną rolę w tym zakresie pełnią dwa bardzo duże ośrodki szkolnictwa wyższego - Lwów i Lublin, dysponujące wszechstronną ofertą edukacyjną, w tym ofertą studiów doktoranckich. Od początku lat 90-tych z powodzeniem rozwija się współpraca instytucjonalna szkół wyższych z województwa lubelskiego oraz przygranicznych obwodów Białorusi i Ukrainy, przyjmująca przede wszystkim postać wspólnych konferencji i seminariów oraz projektów badawczych. Szczególnym przejawem polsko-ukraińskiej współpracy w zakresie szkolnictwa wyższego była – niestety nie zrealizowana – inicjatywa powołania polsko-ukraińskiego uniwersytetu w Lublinie, do której z całą pewnością warto powrócić.
- Pogranicze polsko-białorusko-ukraińskie posiada **cenne walory turystyczne**, charakteryzując się bogatym materialnym i niematerialnym dziedzictwem kulturowym. Liczne obiekty, w tym wpisane na listę światowego dziedzictwa kultury UNESCO⁴³ stanowią istotny atut dla rozwoju turystyki. Ponadto na analizowanym obszarze transgranicznym występują rozległe, niezanieczyszczone obszary o dużych walorach krajobrazowych i przyrodniczych. Istotnym walorem przesądającym o atrakcyjności turystycznej pogranicza polsko-białorusko-ukraińskiego jest również jego wielokulturowość, ukształtowana w ciągu kilku wieków wspólnej koegzystencji przedstawicieli różnych narodowości.
- Jednakże **ruch turystyczny na pograniczu polsko-białorusko-ukraińskim jest niewspółmierny do jego potencjału turystycznego**. Przyczyny takiego stanu obejmują przede wszystkim niewystarczającą popularność turystyczną,

⁴² M. Malska, W. Molas, *Turystyka*, [w:] B. Kawalko, A. Miszczuk (red.), *op. cit.*, s. 158-159.

⁴³ Na analizowanym obszarze transgranicznym znajduje się 5 obiektów wpisanych na listę światowego dziedzictwa UNESCO, w tym na obszarze województwa lubelskiego położone jest stare miasto w Zamościu, na obszarze obwodu brzeskiego – puszcza białowieska oraz południk Struvego, zaś na obszarze obwodu lwowskiego – historyczne centrum Lwowa oraz drewniane cerkwie regionu karpackiego w Polsce i na Ukrainie.

niewystarczający marketing turystyki, brak atrakcyjnych produktów turystycznych i ich promocji, niską jakość infrastruktury turystycznej, w tym bazy hotelowej, peryferyjne położenie oraz niską dostępność komunikacyjną, a także barierę kapitałową w zakresie tworzenia atrakcyjnych produktów turystycznych.

2.6. Podsumowanie – analiza SWOT regionu transgranicznego

Na podstawie diagnozy oraz opinii ekspertów białoruskich, ukraińskich i polskich dokonano oceny poziomu rozwoju regionu transgranicznego, identyfikując jego mocne i słabe strony oraz szanse i zagrożenia (tabela 2.17.). Przyjęto, że:

- mocne strony wynikają z uwarunkowań przyrodniczych, społecznych, ekonomicznych i kulturowych regionu transgranicznego, w tym zjawisk i procesów ważnych dla jego rozwoju, które należy kontynuować i wzmacniać w wyniku realizacji Strategii,
- słabe strony wskazują na zjawiska i procesy uwarunkowane sytuacją wewnętrzną regionu transgranicznego, które ograniczają możliwości rozwojowe, i które w wyniku realizacji Strategii powinny zostać zmniejszone, bądź zlikwidowane,
- szanse rozwoju stanowią te czynniki, które ze względu na występujące uwarunkowania i potencjalne możliwości rozwoju powinny być kształtowane i wzmacniane poprzez podejmowaną interwencję publiczną w ramach Strategii, której nadrzędnym celem powinno być poszerzanie silnych i ograniczanie słabych stron rozwoju regionu transgranicznego,
- zagrożenia rozwoju to czynniki, które mogą stanowić potencjalne bariery rozwoju, ograniczyć lub uniemożliwić osiągnięcie oczekiwanego poziomu rozwoju regionu transgranicznego i które powinny być eliminowane w wyniku realizacji Strategii.

Tabela 2.17. Analiza SWOT regionu transgranicznego

MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
<ul style="list-style-type: none"> ▪ znaczące walory przyrodnicze i relatywnie niski stopień ich degradacji, ▪ dość dobrze zachowane dziedzictwo wielokulturowości, ▪ brak istotnych barier językowych, ▪ relatywnie wysoki poziom wykształcenia ludności, ▪ dobrze rozwinięta baza szkolnictwa wyższego, ▪ duża dostępność ośrodków naukowo-badawczych, ▪ tworzenie zachęt dla inwestorów, ▪ otwartość firm, instytucji i osób na współpracę transgraniczną, ▪ lokalizacja nowoczesnych lotnisk. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ niski poziom rozwoju społeczno-ekonomicznego, ▪ przestarzała struktura gospodarcza (duży udział rolnictwa), ▪ znikome wykorzystanie potencjału przyrodniczego i kulturowego dla rozwoju turystyki (brak znaczących transgranicznych produktów turystycznych), ▪ niski poziom rozwoju infrastruktury drogowej, zwłaszcza w strefie przygranicznej, ▪ niski poziom rozwoju infrastruktury kolejowej, zwłaszcza w strefie przygranicznej, ▪ słabe wykorzystanie linii

	<p>kolejowych, niewymagających zmiany szerokości toru (LHS, Chełm-Kowel, Zamość –Rawa Ruska)</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ mała dywersyfikacja przejść granicznych (brak przejść pieszych turystycznych), ▪ niewielkie wykorzystywanie lotnisk, ▪ brak lotnisk cargo.
SZANSE	ZAGROŻENIA
<ul style="list-style-type: none"> ▪ wzrost znaczenia Europejskiej Polityki Sąsiedztwa wobec Europy Wschodniej, ▪ tranzytowe położenie między Europą Zachodnią a Wschodnią, na skrzyżowaniu transeuropejskich szlaków drogowych i kolejowych, ▪ możliwość podniesienia zewnętrznej dostępności komunikacyjnej poprzez lepsze wykorzystanie infrastruktury lotniczej, ▪ wzrost jakości i mobilności zasobów pracy, ▪ wzrost zainteresowania partnerstwem transgranicznym, ▪ wzrost aktywności i rosnąca rola organizacji pozarządowych w stosunkach międzynarodowych, w tym transgranicznych. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ wzmocnienie bariery zewnętrznej granicy UE, ▪ wzrost znaczenia tranzytowego konkurencyjnych szlaków transportowych, zwłaszcza na południu Polski (A 4) i Europy, ▪ dywergencja poziomu rozwoju gospodarczego w wymiarze europejskim i poszczególnych krajów, ▪ znaczący dystans instytucjonalny administracji publicznej, wynikający z różnic ustrojowych i odmiennych modeli państwa, ▪ niekorzystne tendencje demograficzne (depopulacja, starzenie się społeczeństwa), ▪ przestępczość związana z funkcjonowaniem zewnętrznej granicy UE.

Źródło: opracowanie własne

Po dokonaniu oceny strategicznej zidentyfikowano dziedziny (priorytety) działań strategicznych, które określają zakres przedmiotowy Strategii. Są nimi:

- współpraca gospodarcza, rozumiana jako tworzenie warunków dla inwestowania przez kapitał zewnętrzny na obszarze pogranicza,
- środowisko naturalne, kultura i turystyka,
- infrastruktura komunikacyjna i graniczna (drogi, koleje, przejścia graniczne),
- nauka i szkolnictwo wyższe.

Przy ich wyborze kierowano się nowym paradygmatem rozwoju zawartym w dokumencie strategicznym UE: *Europa 2020. Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu*, w tym zwłaszcza zasadą koncentracji tematycznej, połączonej z jak najwyższą efektywnością współpracy transgranicznej, oznaczającej minimalizowanie słabych stron i zagrożeń oraz wzmocnienie mocnych stron i szans rozwojowych regionu transgranicznego. Kolejnym krokiem była identyfikacja celów oraz kierunków działań w ramach poszczególnych dziedzin. Dla zachowania spójności działań w pierwszej kolejności sformułowano cel generalny *Strategii*.

3. Cele i kierunki współpracy transgranicznej

3.1. Cel generalny *Strategii*

Uwzględniając przesłanki powstania Strategii współpracy transgranicznej Województwa Lubelskiego, Obwodu Wołyńskiego, Obwodu Lwowskiego i Obwodu Brzeskiego na lata 2014-2020, analizę potencjałów współpracy transgranicznej, analizę SWOT, identyfikację dziedzin działań strategicznych oraz opinię ekspertów polskich, białoruskich i ukraińskich, sformułowano cel generalny Strategii, którym jest:

Podniesienie konkurencyjności społeczno-gospodarczej obszaru transgranicznego w wymiarze europejskim, krajowym, regionalnym i lokalnym, poprzez efektywne wykorzystanie potencjałów endogenicznych oraz łagodzenie ograniczeń wynikających z funkcjonowania zewnętrznej granicy UE.

Cel generalny został uszczegółowiony poprzez sformułowanie celów oraz kierunków dla czterech dziedzin działań strategicznych, tj.: współpracy gospodarczej; środowiska naturalnego, kultury i turystyki; infrastruktury komunikacyjnej i granicznej; nauki i szkolnictwo wyższego.

3.2. Cele i kierunki współpracy w dziedzinach działań strategicznych

3.2.1. Współpraca gospodarcza

Punktem wyjścia do sformułowania celu dziedzinowego było przeprowadzenie dla każdej z dziedzin działań strategicznych analizy strategicznej. Dla dziedziny: *Współpraca gospodarcza* wyniki analizy SWOT zostały zamieszczone w tabeli 3.1.

Tabela 3.1. Analiza SWOT dla dziedziny: *Współpraca gospodarcza*

MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
<ul style="list-style-type: none">▪ relatywnie wysoki poziom wykształcenia ludności,▪ dobrze rozwinięta baza szkolnictwa wyższego,▪ tworzenie zachęt dla inwestorów,▪ otwartość firm, instytucji i osób na współpracę transgraniczną,▪ znaczne zasoby surowców naturalnych,▪ korzystne warunki dla rozwoju rolnictwa,▪ rozwinięta sieć instytucji otoczenia biznesu.	<ul style="list-style-type: none">▪ przestarzała struktura gospodarcza,▪ niedostatecznie rozwinięty przemysł wysokich technologii,▪ dominująca monofunkcyjność obszarów wiejskich,▪ dość niskie wykształcenie ludności wiejskiej,▪ słabość instytucji otoczenia biznesu we wspieraniu współpracy gospodarczej o charakterze transgranicznym.

SZANSE	ZAGROŻENIA
<ul style="list-style-type: none"> ▪ poszukiwanie nowych rynków przez kapitał zewnętrzny, ▪ wzrost konkurencyjności zasobów pracy poprzez poprawę poziomu i specjalizację wykształcenia ludności, ▪ rozwój transferu technologii w uczelniach oraz tworzenia parków naukowo-technicznych, ▪ tworzenie przez władze regionalne i lokalne klimatu sprzyjającego rozwojowi przedsiębiorczości, ▪ wspieranie zachodzących przekształceń w rolnictwie. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ zróżnicowane przepisy dotyczące działalności gospodarczej na Białorusi, w Polsce i na Ukrainie. ▪ bariery celne, ▪ niedostateczna dostępność informacji o warunkach prowadzenia działalności gospodarczej, ▪ niska dostępność komunikacyjna, ▪ ze strony innych – wysokorozwiniętych – regionów.

Źródło: opracowanie własne

Na jej podstawie, sformułowano cel dziedzinowy, którym jest tworzenie korzystnych warunków dla rozwoju przedsiębiorczości oraz inwestowania przez kapitał zewnętrzny. Efektem działań podjętych dla jego osiągnięcia powinna być poprawa konkurencyjności gospodarczej regionu transgranicznego. Wydaje się, że współpraca gospodarcza wewnątrz regionu transgranicznego jest bardzo słaba. Obok jej spontanicznych przejawów takich jak handel przygraniczny, brakuje napływu znaczących, a przy tym innowacyjnych inwestycji zagranicznych, w tym z udziałem kapitału należącego do kraju sąsiedniego. Przeszkodami we współpracy gospodarczej są m.in. brak informacji na temat warunków prowadzenia działalności w poszczególnych częściach regionu przygranicznego, zróżnicowane i często zagmatwane przepisy, bariery celne, trudności w znalezieniu wiarygodnych partnerów itp. W tej sytuacji by osiągnąć zakładany cel i efekt współpracy gospodarczej w regionie transgranicznym należy podjąć następujące kierunki działań:

- 1.1. DOSTARCZANIE KOMPLETNEJ I AKTUALNEJ INFORMACJI O WARUNKACH PROWADZENIA DZIAŁALNOŚCI I PODMIOTACH GOSPODARCZYCH REGIONU TRANSGRANICZNEGO,**
- 1.2. TWORZENIE DALSZYCH ZACHĘT DO PROWADZENIA DZIAŁALNOŚCI GOSPODARCZEJ**
- 1.3. WSPIERANIE SPECJALIZACJI ISTNIEJĄCYCH INSTYTUCJI OTOCZENIA BIZNESU W KIERUNKU OBSŁUGI FIRM ZAINTERESOWANYCH WSPÓŁPRACĄ W OBSZARZE TRANSGRANICZNYM,**
- 1.4. ZINTEGROWANA PROMOCJA GOSPODARCZA REGIONU TRANSGRANICZNEGO.**

Szczególną rolę w poprawie konkurencyjności regionu transgranicznego, ze względu na koncentrację potencjału społeczno-gospodarczego będą odgrywać miasta, w tym zwłaszcza największe, będące siedzibami władz regionalnych.

Realizacja kierunków działań będzie się odbywać poprzez projekty rekomendowane, których lista znajduje się w aneksie 1.

3.2.2. Środowisko naturalne, kultura i turystyka

Współpraca transgraniczna oparta na ochronie i poszanowaniu walorów przyrodniczych i kulturowych, które mogą być wykorzystywane dla rozwoju turystyki jest dość popularna i z powodzeniem rozwijana w krajach Europy Zachodniej. Region transgraniczny ma także potencjał w tej dziedzinie, który w małym stopniu jest wykorzystywany. Analiza strategiczna SWOT dla dziedziny: *Środowisko naturalne, kultura i turystyka* została zamieszczona w tabeli 3.2.

Tabela 3.2. Analiza SWOT dla dziedziny: Środowisko naturalne, kultura i turystyka

MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
<ul style="list-style-type: none"> ▪ znaczące walory przyrodnicze i niewielki poziom ich degradacji, ▪ integrująca w wymiarze transgranicznym lokalizacja najcenniejszych jednostek fizjograficznych (Polesie, Rostocze, dorzecze Bugu), ▪ potencjał kulturowy oparty na dziedzictwie wielokulturowości, ▪ transgraniczne sfery lokalizacja i koncentracji obiektów kulturowych, ▪ brak znaczących barier językowych, ▪ przyjazne nastawienie do turystów (gościnność). 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ zagrożenia naturalne (powodzie, osuwiska, erozja gleby), ▪ słabo rozwinięta sieć monitoringu środowiska, ▪ brak skoordynowania transgranicznego służb zarządzania kryzysowego w warunkach zagrożeń naturalnych i antropogenicznych, ▪ dość słabo rozwinięta i za mało zdywersyfikowana infrastruktura turystyczna, ▪ brak znaczących transgranicznych produktów turystycznych, ▪ utrudniony dostęp do potencjalnych produktów turystycznych, ▪ brak turystycznych przejść granicznych, ▪ słaba dostępność informacji turystycznej (mała liczba wydawnictw turystycznych, w tym elektronicznych, mała liczba punktów informacji turystycznej oraz niewłaściwe ich rozmieszczenie), ▪ niezadowolający stan zabytków i zespołów miejskich.
SZANSE	ZAGROŻENIA
<ul style="list-style-type: none"> ▪ unikalne z punktu widzenia europejskiego walory przyrodnicze i kulturowe, ▪ rozwój systemu monitoringu środowiska, ▪ koordynacja służb zarządzania kryzysowego w warunkach zagrożeń naturalnych i antropogenicznych, ▪ wzmacnianie społecznych więzi transgranicznych oraz kultury 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ narastanie naturalnych i antropogenicznych zagrożeń dla środowiska, ▪ przemieszczanie się transgranicznych zanieczyszczeń środowiska, ▪ konkurencja innych obszarów turystycznych, ▪ dominacja pozaturystycznych motywów przyjazdów, ▪ utrzymanie ruchu wizowego,

<p>lokalnej i regionalnej poprzez współpracę szkół,</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ rozwój transgranicznych produktów turystycznych (regionalnych, lokalnych) adekwatnych dla różnych form turystyki, ▪ tworzenie nowoczesnych form ochrony środowiska (geoparki), ▪ rozszerzenie zasięgu przestrzennego umowy o małym ruchu granicznym z Białorusią i Ukrainą. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ zanikanie kultury regionalnej i lokalnej.
---	---

Źródło: opracowanie własne

Na podstawie analizy SWOT sformułowano cel dziedzinowy, którym jest **wzmacnianie potencjału przyrodniczego i kulturowego oraz jego wykorzystanie dla rozwoju turystyki**. Efektem działań podjętych dla jego osiągnięcia powinno być: **podniesienie atrakcyjności turystycznej regionu transgranicznego w wymiarze krajowym i europejskim przy zachowaniu jego bioróżnorodności oraz walorów dziedzictwa kulturowego**.

Region transgraniczny posiada znaczące i unikalne walory przyrodnicze i kulturowe, brakuje jednak wspólnych działań w celu ich ochrony oraz koordynacji w usuwaniu zagrożeń. Infrastruktura turystyczna jest słabo rozwinięta, brakuje atrakcyjnych oraz zróżnicowanych produktów turystycznych, a większość atrakcji turystycznych jest słabo dostępna komunikacyjnie. W tej sytuacji by osiągnąć zakładany cel i efekt współpracy transgranicznej w zakresie: środowiska naturalnego, kultury i turystyki należy podjąć następujące kierunki działań:

- 2.1. TRANSGRANICZNE WSPÓLDZIAŁANIE SŁUŻB ZARZĄDZANIA KRYZYSOWEGO,**
- 2.2. STYMULOWANIE DZIAŁAŃ NA RZECZ POWSTANIA I KOORDYNACJI FUNKCJONOWANIA TRANSGRANICZNYCH OBSZARÓW CHRONIONYCH,**
- 2.3. STYMULOWANIE DZIAŁAŃ TRANSGRANICZNYCH NA RZECZ CZYSTOŚCI WÓD DORZECZA BUGU,**
- 2.4. OPRACOWANIE TRANSGRANICZNYCH PRODUKTÓW TURYSTYCZNYCH,**
- 2.5. TRANSGRANICZNE DZIAŁANIA NA RZECZ OCHRONY ŚWIATOWEGO DZIEDZICTWA KULTURY,**
- 2.6. WSPIERANIE I KOORDYNOWANIE TRANSGRANICZNYCH IMPREZ KULTURALNYCH,**
- 2.7. TWORZENIE TRANSGRANICZNYCH SIECI WSPÓŁPRACY INSTYTUCJI I ORGANIZACJI ZAJMUJĄCYCH SIĘ ŚRODOWISKIEM NATURALNYM, KULTURĄ I TURYSTYKĄ.**

Ich realizacja będzie się odbywać poprzez projekty rekomendowane, których lista znajduje się w aneksie 1.

3.2.3. Infrastruktura komunikacyjna i graniczna

W zgodnej opinii polskich, białoruskich i ukraińskich ekspertów, niska dostępność komunikacyjna regionu transgranicznego oraz funkcjonowanie na jego obszarze dwóch odcinków zewnętrznej granicy Unii Europejskiej, stanowi jedną z podstawowych barier rozwojowych tego obszaru. Analiza strategiczna SWOT dla dziedziny: *Infrastruktura komunikacyjna i graniczna* została zamieszczona w tabeli 3.3.

Tabela 3.3. Analiza SWOT dla dziedziny: Infrastruktura komunikacyjna i graniczna

MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
<ul style="list-style-type: none"> ▪ lokalizacja nowoczesnych lotnisk, ▪ rozbudowa istniejących przejść granicznych, zapewniająca odpowiedni ich poziom techniczny, ▪ współpraca transgraniczna instytucji i organizacji związanych z transportem i spedycją 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ niski poziom rozwoju infrastruktury drogowej, zwłaszcza w strefie przygranicznej, ▪ niski poziom rozwoju infrastruktury kolejowej, zwłaszcza w strefie przygranicznej, ▪ słabe wykorzystanie linii kolejowych, niewymagających zmiany szerokości toru (LHS, Chełm-Kowel, Zamość –Rawa Ruska) ▪ mała liczba i niewystarczająca dywersyfikacja przejść granicznych (brak przejść pieszych turystycznych), ▪ niewielkie wykorzystywanie lotnisk, ▪ brak lotnisk cargo, ▪ brak wystarczającej liczby oraz adekwatnej jakości powiązań komunikacyjno-transportowych o charakterze transgranicznym, ▪ problemy wizowe.
SZANSE	ZAGROŻENIA
<ul style="list-style-type: none"> ▪ tranzytowe położenie między Europą Zachodnią a Wschodnią, ▪ możliwość podniesienia zewnętrznej dostępności komunikacyjnej poprzez lepsze wykorzystanie infrastruktury lotniczej, ▪ poprawa bezpieczeństwa komunikacyjnego i opieki nad ofiarami wypadków, ▪ możliwość wsparcia finansowego ze środków UE inwestycji realizowanych w ramach sieci TEN. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ wzmocnienie bariery zewnętrznej granicy UE, ▪ wzrost znaczenia tranzytowego konkurencyjnych szlaków transportowych, zwłaszcza na południu Polski (A 4) i Europy, ▪ wzrost przestępczości transgranicznej.

Źródło: opracowanie własne

Na podstawie analizy SWOT sformułowano cel dziedziny, którym jest **wspieranie działań na rzecz poprawy zewnętrznej i wewnętrznej dostępności komunikacyjnej**. Efektem działań podjętych dla jego osiągnięcia powinna być **poprawa spójności**

komunikacyjnej regionu transgranicznego, wyrażająca się znaczącym i trwałym skróceniem czasu przekraczania granicy polsko-białoruskiej i polsko-ukraińskiej.

Granica zewnętrzna UE stanowiąca barierę przestrzenną o niskim stopniu przenikalności, zarówno w wymiarze fizyczno-technicznym (przejścia graniczne) jak i formalno-prawnym (wizy), stanowi jedną z najważniejszych przeszkód współpracy transgranicznej. Bariera ta nie sprzyja także poprawie dostępności komunikacyjnej obszarów przygranicznych, będących elementami składowymi regionu transgranicznego. By poprawić sytuację w tym zakresie należy podjąć się realizacji następujących kierunków działań:

- 3.1. PODNIESIENIE PRZENIKALNOŚCI GRANICY POLSKO-BIAŁORUSKIEJ I POLSKO-UKRAIŃSKIEJ POPRZEZ OTWARCIE NOWYCH PRZEJŚĆ GRANICZNYCH, W TYM PRZEJŚĆ PIESZYCH I TURYSTYCZNYCH,**
- 3.2. POPRAWA DOSTĘPNOŚCI DROGOWEJ PRZEJŚĆ GRANICZNYCH,**
- 3.3. ZWIĘKSZENIE ILOŚCI TRANSGRANICZNYCH POWIĄZAŃ KOMUNIKACYJNYCH,**
- 3.4. ROZSZERZENIE STREFY MAŁEGO RUCHU GRANICZNEGO,**
- 3.5. REWITALIZACJA TRANSGRANICZNEJ INFRASTRUKTURY KOLEJOWEJ,**
- 3.6. WSPIERANIE PORTÓW LOTNICZYCH W KIERUNKU OTWARCIA NOWYCH POŁĄCZEŃ, W TYM TRANSGRANICZNYCH.**

Ich realizacja będzie się odbywać poprzez projekty rekomendowane, których lista znajduje się w aneksie 1.

3.2.4. Nauka i szkolnictwo wyższe

W gospodarce opartej na wiedzy szczególnego znaczenia nabiera funkcjonowania uczelni i instytucji naukowo badawczych, zarówno w zakresie kreowania i absorpcji innowacji jak też kreatywnego kształcenia kadr. Ze względu na wagę tej problematyki w nowym paradygmacie rozwoju regionalnego, zawartym m.in. w średniookresowej strategii UE *Europa 2020*, nie mogło jej też zabraknąć jako dziedziny współpracy transgranicznej. Analiza strategiczna SWOT dla dziedziny: *Nauka i szkolnictwo wyższe* została zamieszczona w tabeli 3.4.

Tabela 3.4. Analiza SWOT dla dziedziny: *Nauka i szkolnictwo wyższe*

MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
<ul style="list-style-type: none"> ▪ brak istotnych barier językowych, ▪ relatywnie wysoki poziom wykształcenia ludności, ▪ dobrze rozwinięta baza szkolnictwa wyższego, ▪ duża dostępność ośrodków naukowo-badawczych. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ selektywne umiędzynarodowienie uczelni, ▪ brak powszechnego przyjęcia Systemu Bolońskiego, ▪ brak powszechnej oferty studiów dla cudzoziemców, ▪ zróżnicowany poziom rozwoju infrastruktury naukowej, ▪ niedostateczna koordynacja badań

	<ul style="list-style-type: none"> naukowych, niski poziom komercjalizacji badań naukowych.
SZANSE	ZAGROŻENIA
<ul style="list-style-type: none"> możliwość zacieśnienia międzynarodowej współpracy naukowej, możliwość pozyskania znaczących zewnętrznych środków finansowych z instytucji międzynarodowych na badania naukowe, powszechne wdrożenie Systemu Bolońskiego. 	<ul style="list-style-type: none"> zmniejszająca się liczba studentów, uwarunkowana demograficznie, „ucieczka mózgów”, konkurencja renomowanych uczelni.

Źródło: opracowanie własne

Na podstawie analizy SWOT sformułowano cel dziedzinowy, którym jest budowanie gospodarki opartej na wiedzy poprzez wspieranie współpracy uczelni wyższych i instytucji naukowo-badawczych w zakresie badań naukowych oraz dydaktyki. Efektem działań podjętych dla jego osiągnięcia powinno być podniesienie jakości kształcenia, umiędzynarodowienie oferty edukacyjnej i międzyuczelnianych zespołów badawczych.

Transgraniczna współpraca naukowa oraz wymiana studentów należą do jednych z najbardziej efektywnych i dynamicznych dziedzin współpracy transgranicznej. W regionie transgranicznym występują już jej załączki. By tak się stało konieczna jest realizacja następujących kierunków:

4.1. UPOWSZECHNIENIE SYSTEMU BOŁOŃSKIEGO WE WSZYSTKICH UCZELNIACH REGIONU TRANSGRANICZNEGO,

4.2. DOSTOSOWYWANIE OFERTY EDUKACYJNEJ UCZELNI DO ZMIENIAJĄCYCH SIĘ WYMAGAŃ GOSPODARKI OPARTEJ NA WIEDZY, ZE SZCZEGÓLNYM UWZGLĘDNIENIEM GOSPODARKI TRANSGRANICZNEJ,

4.3. TWORZENIE PARTNERSTW MIĘDZYUCZELNIANYCH W CELU ABSORPCJI ŚRODKÓW ZEWNĘTRZNYCH NA BADANIA NAUKOWE.

Szczególną rolę w poprawie jakości kształcenia oraz umiędzynarodowienia oferty dydaktycznej i badań naukowych w regionie transgranicznym, ze względu na koncentrację potencjału naukowo-badawczego i dydaktycznego będą odgrywać miasta, w tym zwłaszcza największe, będące siedzibami władz regionalnych.

Realizacja kierunków działań będzie się odbywać poprzez projekty rekomendowane, których lista znajduje się w aneksie 1.

Cel generalny Strategii

Podniesienie konkurencyjności społeczno-gospodarczej obszaru transgranicznego w wymiarze europejskim, krajowym, regionalnym i lokalnym, poprzez efektywne wykorzystanie potencjałów endogenicznych oraz łagodzenie ograniczeń wynikających z funkcjonowania zewnętrznej granicy UE.

Dziedziny działań strategicznych

1. Współpraca gospodarcza

1.1. dostarczenie kompletnej i aktualnej informacji o warunkach prowadzenia działalności i podmiotach gospodarczych regionu transgranicznego

1.2. tworzenie dalszych zachęt do prowadzenia działalności gospodarczej

1.3. wspieranie specjalizacji istniejących instytucji otoczenia biznesu w kierunku obsługi firm zainteresowanych współpracą w obszarze transgranicznym

1.4. zintegrowana promocja gospodarcza regionu transgranicznego

2. Środowisko naturalne, kultura i turystyka

2.1. transgraniczne współdziałanie służb zarządzania kryzysowego

2.2. stymulowanie działań na rzecz powstania i koordynacji funkcjonowania transgranicznych obszarów chronionych

2.3. stymulowanie działań transgranicznych na rzecz czystości wód dorzecza Bugu

2.4. opracowanie transgranicznych produktów turystycznych

2.5. transgraniczne działania na rzecz ochrony światowego dziedzictwa kultury

2.6. wspieranie i koordynowanie transgranicznych imprez kulturalnych

2.7. tworzenie transgranicznych sieci współpracy instytucji i organizacji zajmujących się środowiskiem naturalnym, kulturą i turystyką

3. Infrastruktura komunikacyjna i graniczna

3.1. podniesienie przeliczalności granicy polsko-białoruskiej i polsko-ukraińskiej poprzez otwarcie nowych przejść granicznych, w tym przejść pieszych i turystycznych

3.2. poprawa dostępności drogowej przejść granicznych

3.3. zwiększenie ilości transgranicznych powiązań komunikacyjnych

3.4. rozszerzenie strefy małego ruchu granicznego

3.5. rewitalizacja transgranicznej infrastruktury kolejowej

3.6. wspieranie portów lotniczych w kierunku otwarcia nowych połączeń, w tym transgranicznych

4. Nauka i szkolnictwo wyższe

4.1. upowszechnienie Systemu Bolońskiego we wszystkich uczelniach regionu transgranicznego

4.2. dostosowywanie oferty edukacyjnej uczelni do zmieniających się wymagań gospodarki opartej na wiedzy, ze szczególnym uwzględnieniem gospodarki transgranicznej

4.3. tworzenie partnerstw międzyuczelnianych w celu absorpcji środków zewnętrznych na badania naukowe

4. System realizacji

System wdrażania Strategii współpracy transgranicznej Województwa Lubelskiego, Obwodu Wołyńskiego, Obwodu Lwowskiego i Obwodu Brzeskiego na lata 2014-2020 powinien opierać się na modelu multi – level governance. Układ podmiotów zaangażowanych w jej realizację obejmuje cztery zasadnicze sektory:

- sektor publiczny (administracja rządowa, samorządy terytorialne),
- sektor prywatny (podmioty gospodarcze),
- sektor społeczny (organizacje pozarządowe),
- sektor badań i rozwoju (uczelnie, instytucje naukowo-badawcze).

Każdy z nich dysponuje zróżnicowanym instrumentarium zarówno w zakresie przedmiotu jak i charakteru oddziaływania. Natomiast zaplecze instytucjonalno-koordynacyjne systemu wdrażania Strategii powinny tworzyć:

- Rada Programowa, składająca się z 8 osób, reprezentujących władze regionalne czterech jednostek administracyjnych, tworzących region transgraniczny (obwód brzeski, obwód lwowski, obwód wołyński i województwo lubelskie),
- Zespół Zarządzający, złożony z 8 osób (po 2 z obwodu brzeskiego, lwowskiego i wołyńskiego oraz województwa lubelskiego).

Do zadań Rady Programowej należy podejmowanie najważniejszych, związanych ze Strategią, w tym zwłaszcza dokonywanie oceny jej realizacji oraz wskazywanie potrzeby jej aktualizacji. Sposób wyboru członków Rady ustali każda ze stron.

Zespół Zarządzający ma za zadanie prowadzenie monitoringu Strategii oraz zasilanie informacyjne Rady. Sposób wyboru członków Zespołu ustali każda ze stron.

Proces wdrażania Strategii opierać się powinien na zasadzie rocznego planowania działań uwzględniającej uwarunkowania wynikające z założeń i rezultatów planowania budżetowego oraz kontroli zarządczej.

5. Źródła finansowania

Źródła finansowania Strategii współpracy transgranicznej Województwa Lubelskiego, Obwodu Wołyńskiego, Obwodu Lwowskiego i Obwodu Brzeskiego na lata 2014-2020 obejmują wszystkie dostępne środki finansowe, które mogą być zaangażowane w celu realizacji działań rozwojowych, tj.:

1. Krajowe środki publiczne takie jak:

- budżet państwa,
- budżet państwowych funduszy celowych,
- budżet innych państwowych podmiotów sektora finansów publicznych,
- budżet jednostek samorządu terytorialnego.

2. Zagraniczne środki publiczne:

- środki pochodzące z budżetu UE w ramach Europejskiej Współpracy Terytorialnej, w tym zwłaszcza z Programu Współpracy Transgranicznej Polska-Białoruś-Ukraina 2014-2020,
- europejskie fundusze strukturalne (EFRR, EFS) oraz FS przeznaczone na realizację polityki spójności,
- środki pochodzące z kredytów międzynarodowych instytucji finansowych,
- inne środki europejskie, w tym:
 - środki Norweskiego Mechanizmu Finansowego
 - środki Mechanizmu Finansowego EOG,
 - środki Szwajcarsko-Polskiego Programu Współpracy (Swiss Contribution),
 - inne środki pozaeuropejskie (m.in. USAID).

3. Środki prywatne, współfinansujące projekty w ramach systemu partnerstwa publiczno-prywatnego.

6. System monitoringu

Monitoring Strategii współpracy transgranicznej Województwa Lubelskiego, Obwodu Wołyńskiego, Obwodu Lwowskiego i Obwodu Brzeskiego na lata 2014-2020 powinien opierać na systemie wskaźników produktów i rezultatów – uzgodnionych przez ekspertów polskich, białoruskich i ukraińskich - zawartych w tabeli 6.1.

Tabela 6.1. System wskaźników monitorujących produktów i rezultatów

Dziedziny (priorytety)	Wskaźniki
Współpraca gospodarcza	<ul style="list-style-type: none">▪ liczba firm, w tym z udziałem kapitału zagranicznego na 10 tys. mieszkańców,▪ wartość eksportu z poszczególnych części regionu transgranicznego w USD ogółem i per capita,▪ nakłady inwestycyjne per capita,▪ wartość PKB per capita.
Środowisko naturalne, kultura i	<ul style="list-style-type: none">▪ wskaźniki czystość rzeki Bug (na podstawie funkcjonującego systemu monitoringu),

Dziedziny (priorytety)	Wskaźniki
turystyka	<ul style="list-style-type: none"> ▪ zanieczyszczenia pyłowe i gazowe na 1km², ▪ liczba turystów i udzielonych noclegów
Infrastruktura komunikacyjna i graniczna	<ul style="list-style-type: none"> ▪ czas oczekiwania na przekroczenie granicy w układzie poszczególnych przejść, ▪ średni czas przejazdu między Lublinem a Brześciem, Lublinem a Łuckiem oraz Lublinem a Lwowem, ▪ liczba regularnych transgranicznych połączeń autobusowych, kolejowych i lotniczych, ▪ średni czas dojazdu do Brześcia, Łucka, Lwowa i Lublina z wybranych miast europejskich
Nauka i szkolnictwo wyższe	<ul style="list-style-type: none"> ▪ liczba studentów na kierunkach technicznych, ▪ udział obcokrajowców w ogólnej liczbie studentów, ▪ liczba studentów biorących udział w programie Erasmus + na obszarze regionu transgranicznego, ▪ liczba międzynarodowych zespołów badawczych

Źródło: opracowanie własne.

Lista zgłoszonych projektów rekomendowanych

Współpraca gospodarcza

- Opracowanie internetowego portalu o transgranicznej współpracy gospodarczej wraz z ofertami zainteresowanych podmiotów.
- Stworzenie sieci doradczo –szkoleniowej w zakresie transgranicznej współpracy gospodarczej na bazie istniejących instytucji otoczenia biznesu.
- Rozwój Parków naukowo-technologicznych.
- Rozwój centrów logistycznych.

Środowisko naturalne, kultura i turystyka

- Budowa sieci kanalizacyjnej i zakładów przetwarzania odpadów na obszarach wiejskich w obrębie Szackiego Narodowego Parku Przyrodniczego.
- Wzmocnienie instytucjonalne transgranicznego rezerwatu biosfery „Polesie Zachodnie”.
- Poprawa sytuacji ekologicznej w dolinie rzeki Bug.
- Opracowanie programu transgranicznego współdziałania służb zarządzania kryzysowego.
- Poprawa bezpieczeństwa życia mieszkańców obszarów przygranicznych południowo-zachodniego obwodu Brzeskiego i powiatu Bialskiego poprzez rozwój infrastruktury.
- Wspieranie rozwoju systemu wzajemnego powiadamiania służb ratowniczych w obszarze granicznym między Polską a Białorusią między innymi poprzez tworzenie centrów antykryzysowych.
- Wzmocnienie rozwoju współpracy polsko-ukraińskiej na rzecz zachowania ochrony dziedzictwa kulturowego.
- stworzenie interaktywnej mapy szlaków turystycznych (pieszych, rowerowych, samochodowych, wodnych, konnych).
- Opracowanie i wdrożenie bliźniaczego projektu "Zamość-Żółkiew - renesansowe miasto nowych wyzwań i możliwości".

Infrastruktura komunikacyjna i graniczna

- Budowa drugiego mostu na rzece Bug na międzynarodowym drogowym przejściu granicznym „Uściług-Zosin”.
- Budowa nowych międzynarodowych drogowych przejść granicznych „Kryłów-Krecziw”, „Gródek-Ambuków”, „Zbereże-Adamczuki” na polsko-ukraińskiej granicy państwowej.
- Przywrócenie bezpośredniego połączenia kolejowego pomiędzy Chełmem i Kowlem. Remont kolei na długości ok. 65 km.
- Modernizacja drogi (N22) na trasie Uściług - Łuck, wraz z siecią dróg objazdowych w obrębie miast: Uściług, Włodzimierz-Wołyński, Łuck, o długości ok. 100 km.
- Budowa i modernizacja sieci dróg dojazdowych do nowych międzynarodowych drogowych przejść granicznych *Kryłów-Krecziw*, „Gródek-Ambuków”, „Zbereże-Adamczuki”.
- Utworzenie *szybkiego połączenia kolejowego* Lwów – Lublin –Zamość – Warszawa.

- Budowa mostu na rzece granicznej Bug na przejściu granicznym Terespol - Brześć.
- Rozbudowa drogi wojewódzkiej nr 812 Biała Podlaska - Wisznice - Włodawa - Chełm o łącznej dł. ok. 38 km.
- Rozbudowa drogi wojewódzkiej nr 811 Sarnaki - Konstantynów - Biała Podlaska na odcinku o łącznej dł. ok. 22km.
- Rozbudowa drogi wojewódzkiej nr 844 Chełm - Hrubieszów - Witków - Dołhobyczów - granica państwa na odcinku o łącznej dł. ok. 26 km.

Nauka i szkolnictwo wyższe

- Transgraniczna współpraca z uniwersytetami i instytutami badawczymi w celu promocji regionu.
- Współpraca placówek oświatowych zlokalizowanych w regionie transgranicznym.
- Przygotowanie programów kształcenia systemu wymiany studentów.

Ochrona Zdrowia

- Materialno-techniczne zabezpieczenie Centrum Sercowo-Naczyniowej Rehabilitacji i Profilaktyki w Obwodzie Wołyńskim.
- Stworzenie Centrum Małoinwazyjnych Technologii Chirurgicznych na bazie Wołyńskiego Obwodowego Szpitala Klinicznego.

Aneks statystyczny

Stan gospodarki

Tabl. 1. Produkt krajowy brutto (w cenach stałych)

Wyszczególnienie a - w mln w walutach krajowych* b – w mln dolarów amerykańskich (USD)** c – w mln euro (EUR)***	Województwo lubelskie	Obwód brzeski	Obwód lwowski	Obwód wołyński
2003				
a	34 414	:	:	:
b	8 847	:	:	:
c	7 881	:	:	:
2004				
a	36 730	:	13 992	4 994
b	10 036	:	2 630	937
c	8 047	:	2 126	759
2005				
a	38 487	:	17 192	6 553
b	11 879	:	3 358	1 232
c	9 512	:	2 667	1 017
2006				
a	40 858	:	21 486	7 687
b	13 180	:	4 255	1 501
c	10 466	:	3 417	1 222
2007				
a	45 504	:	27 987	10 072
b	16 427	:	5 542	1 994
c	11 964	:	4 064	1 462
2008				
a	50 297	12 494 763	35 534	12 784
b	20 870	5 849	6 743	2 531
c	14 454	3 971	4 745	1 707
2009				
a	51 142	14 054 143	35 955	12 225
b	16 392	5 032	4 616	2 320
c	11 745	3 678	3 307	1 125
2010				
a	54 042	17 178 547	41 655	14 429
b	17 895	5 768	5 246	1 852
c	13 462	4 346	3 949	1 368

* Polska – złoty, Białoruś – rubel białoruski, Ukraina – hrywna; ** Oficjalny kurs dolara według Banku Światowego; *** Oficjalny kurs euro według Banku Światowego.

Tabl. 2. Dynamika produktu krajowego brutto.

Wyszczególnienie	Województwo lubelskie	Obwód brzeski	Obwód lwowski	Obwód wołyński
2004	102,4	:	105,2	119,0
2005	102,0	:	98,1	103,7
2006	104,8	:	108,3	103,5
2007	105,4	:	105,8	112,1
2008	106,5	:	100,7	106,1
2009	99,3	100,6	88,3	86,0
2010	103,8	111,3	102,3	100,2

Tabl. 3. Struktura tworzenia wartości dodanej brutto według sektorów ekonomicznych.

Wyszczególnienie	Ogółem		Rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo i rybołówstwo	Przemysł	Budownictwo	Usługi
	W walutach narodowych* (w mln)	%				
Województwo lubelskie						
2003	30381	100,0	8,0	18,5	5,8	67,8
2004	32642	100,0	8,4	19,9	5,7	66,0
2005	33908	100,0	7,5	19,4	6,0	67,2
2006	35892	100,0	7,0	19,5	6,3	67,2
2007	39809	100,0	7,8	19,4	6,8	66,0
2008	44028	100,0	6,6	19,9	7,5	66,0
2009	45449	100,0	6,5	19,7	7,7	66,1
2010	47598	100,0	7,4	19,0	7,7	66,0
Obwód brzeski						
2003	:	:	:	:	:	:
2004	:	:	:	:	:	:
2005	:	:	:	:	:	:
2006	:	:	:	:	:	:
2007	:	:	:	:	:	:
2008	12097579	100,0	15,9	31,1	12,1	40,9
2009	13677566	100,0	14,6	30,5	13,6	41,2
2010	16822327	100,0	15,9	28,2	14,6	41,2
Obwód lwowski						
2003	10547	100,0	16,7	20,7	5,1	57,4
2004	12893	100,0	15,6	20,5	5,4	58,5
2005	15571	100,0	14,0	22,3	4,5	59,3
2006	19336	100,0	11,6	22,9	5,1	60,4
2007	25619	100,0	10,4	23,2	6,1	60,4
2008	32436	100,0	10,1	21,2	4,7	63,9
2009	33576	100,0	9,3	19,0	3,7	68,0
2010	38766	100,0	9,6	17,4	4,0	69,0
Obwód wołyński						

Wyszczególnienie	Ogółem		Rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo i rybołówstwo	Przemysł	Budownictwo	Usługi
	W walutach narodowych* (w mln)	%				
2003	3512	100,0	27,5	14,4	4,6	53,5
2004	4652	100,0	22,4	13,4	5,0	59,1
2005	5984	100,0	20,4	15,8	4,8	58,9
2006	6952	100,0	17,0	18,7	5,9	58,5
2007	9264	100,0	14,7	23,4	5,5	56,5
2008	11743	100,0	14,9	19,2	3,9	62,1
2009	11583	100,0	15,2	14,0	2,3	68,6
2010	13579	100,0	16,9	15,6	3,2	64,3

* Polska – złoty polski, Białoruś – rubel białoruski, Ukraina – hrywna.

Tabl. 4. Handel zagraniczny (w mln euro).

Wyszczególnienie	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Woj. lubelskie:									
eksport	974,2	1026,0	:	1406,4	1614,3	1812,5	1403,0	1726,0	2141,7
z tego:									
na Białoruś	:	41,8	:	:	45,4	53,8	:	:	:
na Ukrainę	129,4	86,0	:	:	147,4	186,7	:	:	:
import	603,3	596,0	:	871,3	1133,2	1488,0	1011,0	1290,5	1645,6
z tego:									
z Białorusi	:	15,9	:	:	:	44,3	:	:	:
z Ukrainy	38,6	41,1	:	:	:	34,1	:	:	:
saldo	370,9	430,0	:	535,1	481,1	324,5	392,0	435,5	496,1
z tego:									
z Białorusią	:	25,9	:	:	:	9,5	:	:	:
z Ukrainą	90,8	44,9	:	:	:	152,6	:	:	:
Obwód brzeski:									
eksport	603,5	729,0	786,3	905,0	960,1	1105,9	883,3	1193,8	1396,6
z tego:									
do Polski	9,9	29,9	46,3	46,6	22,5	47,0	16,9	18,6	20,0
na Ukrainę	24,8	27,2	41,3	56,4	58,0	77,2	55,1	80,6	82,7
import	598,5	671,0	671,0	841,2	856,1	1130,2	924,7	1214,8	1387,3
z tego:									
z Polski	84,2	99,0	116,3	136,5	123,1	150,2	103,4	160,6	217,9
z Ukrainy	24,8	27,2	41,3	56,4	58,0	77,2	55,1	80,6	82,7
saldo	5,0	58,0	115,3	63,8	104,0	-24,3	-41,5	-21,0	9,3
z tego:									
z Polską	-74,3	-69,2	-69,9	-89,9	-100,6	-103,2	-86,5	-142,0	-197,9
z Ukrainą	-4,3	-0,2	13,6	-2,5	5,3	1,3	-11,9	-21,9	-14,8
Obwód lwowski:									
eksport	440,7	512,3	496,3	645,1	759,3	673,4	570,4	732,9	858,0
z tego:									
do Polski	52,9	51,5	39,2	61,6	94,7	79,8	90,5	132,0	163,5
na Białoruś	4,1	6,7	14,2	27,1	33,9	43,6	23,4	37,2	40,6

Wyszczególnienie	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
import	2634,7	911,5	744,8	896,8	1079,3	1734,9	1165,6	1525,8	2285,9
z tego:									
z Polski	117,0	112,5	169,7	213,2	260,0	493,9	366,7	457,8	462,5
z Białorusi	15,2	23,5	11,1	17,7	31,5	154,8	138,5	182,0	639,2
saldo	-2194,1	-399,2	-248,5	-251,7	-320,0	1061,5	-595,2	-792,9	1428,0
z tego:									
z Polską	-64,1	-61,0	-130,5	-151,6	-165,3	-414,1	-276,2	-325,8	-299,0
z Białorusią	-11,1	-16,8	3,1	9,5	2,4	-111,2	-115,1	-144,7	-598,6
Obwód wołyński:									
eksport	183,2	220,9	224,0	269,6	309,4	313,6	229,2	327,1	461,4
z tego:									
do Polski	15,8	17,2	22,8	24,5	31,3	28,1	26,3	33,3	32,5
na Białoruś	1,6	3,7	5,2	12,6	10,7	15,2	9,5	12,9	15,1
import	423,3	536,5	531,4	523,7	773,1	881,9	307,3	429,9	756,4
z tego:									
z Polski	28,2	34,0	50,4	58,9	66,6	111,7	65,7	100,0	95,4
z Białorusi	12,8	17,6	63,9	32,7	18,8	20,4	18,8	28,7	76,3
saldo	-240,0	-315,6	-307,3	-254,1	-463,7	-568,3	-78,1	-102,8	-295,0
z tego:									
z Polską	-12,4	-16,8	-27,6	-34,4	-35,4	-83,7	-39,4	-66,6	-63,0
z Białorusią	-11,2	-13,9	-58,7	-20,1	-8,1	-5,2	-9,3	-15,8	-61,2

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Głównego Urzędu Statystycznego Obwodu Brzeskiego, Głównego Urzędu Statystycznego w Obwodzie Lwowskim oraz Głównego Urzędu Statystycznego w Obwodzie Wołyńskim. Dane dla województwa lubelskiego za: K. Gawlikowska-Hueckel, S. Umiński, *Handel zagraniczny województwa lubelskiego*, [w:] P. Ciżkowicz, P. Opala (red.), *Uwarunkowania krajowej i międzynarodowej konkurencyjności województwa lubelskiego*, Warszawa 2011; *Handel zagraniczny w Polsce i Małopolsce w 2011 r.*, Małopolskie Obserwatorium Gospodarki, Kraków 2012. Oficjalny kurs walut narodowych w stosunku euro według Komisji Europejskiej, (http://ec.europa.eu/budget/contracts_grants/info_contracts/infoeuro/infoeuro_en.cfm) (dostęp: 22 sierpnia 2013 r.).

Tabl. 5. Bezpośrednie inwestycje zagraniczne (w mln euro*).

Wyszczególnienie	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Województwo lubelskie**	:	:	:	:	221	98	138	74	:
Obwód brzeski	62	55	51	59	69	131	67	115	154
Obwód lwowski	:	51	39	73	276	234	158	87	110
Obwód wołyński	:	9	5	16	94	24	42	14	21

* Oficjalny kurs walut narodowych w stosunku euro według Komisji Europejskiej, (http://ec.europa.eu/budget/contracts_grants/info_contracts/infoeuro/infoeuro_en.cfm) (dostęp: 22 sierpnia 2013 r.).

**Dane dla województwa lubelskiego za: Szacunek PKB per capita i bezpośrednich inwestycji zagranicznych w województwach oraz wskaźniki wyprzedzające koniunktury. Ekspertyza wykonana na zlecenie Ministerstwa Rozwoju Regionalnego, BIEC, Warszawa 2011.

Stan i ochrona środowiska

Tabl. 6. Ścieki przemysłowe i komunalne

Wyszczególnienie	2003	2011
Województwo lubelskie	114,2	80,8
Obwód brzeski	70,9	69,5
Obwód lwowski	255,5	207,7
Obwód wołyński	34,7	44,2

Tabl. 7. Ścieki przemysłowe i komunalne

Wyszczególnienie	Emisja zanieczyszczeń przemysłowych ogółem (w tys. t)		Emisja przemysłowych zanieczyszczeń na 1 km ² (w t/r)	
	pyłowych	gazowych	pyłowych	gazowych
Województwo lubelskie				
2003	6,9	37,2	0,3	1,5
2011	2,4	33,8	0,1	1,3
Obwód brzeski				
2003	6,9	22,5	0,2	0,7
2011	4,7	22,4	0,1	0,7
Obwód lwowski				
2003	18,3	164,5	0,8	7,5
2011	13,6	242,8	0,6	11,1
Obwód wołyński				
2003	1,3	5,3	0,1	0,3
2011	0,9	–	0,0	–

Tabl. 8. Kanalizacja

Wyszczególnienie	Długość sieci kanalizacyjnej w km	
	2003	2011
Województwo lubelskie	2953,4	4853,6
Obwód brzeski	950,5	953,5*
Obwód lwowski	1771,3	1921,4
Obwód wołyński	638,3	670,3

* dane za 2009 r.

Ludność i zasoby pracy

Tabl. 9. Ludność według województw i obwodów.

Wyszczególnienie	Liczba ludności (w tys.)	W tym			Ludność na 100 km ²	Wskaźnik urbanizacji
		mężczyźni (w tys.)	kobiety			
			ogółem (w tys.)	na 100 mężczyzn		
Województwo lubelskie						
2003	2191,2	1064,5	1126,6	106	87	46,6
2004	2185,2	1061,3	1123,9	106	87	46,7
2005	2179,6	1058,0	1121,6	106	87	46,7
2006	2172,8	1053,8	1119,0	106	86	46,6
2007	2166,2	1050,0	1116,2	106	86	46,6
2008	2161,8	1047,0	1114,8	106	86	46,5
2009	2157,2	1044,6	1112,6	107	86	46,5
2010	2178,6	1056,4	1122,3	106	87	46,5
2011	2171,9	1053,0	1118,9	106	86	46,5
Obwód brzeski						
2003	1450,2	682,5	767,7	112	44	62,4
2004	1439,3	676,7	762,6	113	44	62,7
2005	1439,3	670,0	756,8	113	44	63,1
2006	1426,8	665,0	752,8	113	44	63,5
2007	1417,8	660,7	749,0	113	43	64,5
2008	1404,5	657,8	746,7	114	43	65,0
2009	1399,2	655,3	743,9	114	43	65,7
2010	1394,8	653,5	741,3	113	43	66,5
2011	1391,4	652,1	739,3	113	42	67,2
Obwód lwowski						
2003	2598,3	1222,0	1358,0	111	119	59,7
2004	2588,0	1216,5	1353,2	111	119	59,9
2005	2577,1	1210,8	1348,0	111	118	60,1
2006	2568,4	1205,8	1344,3	111	118	60,3
2007	2559,8	1201,1	1340,4	112	117	60,5
2008	2552,9	1197,4	1337,2	112	117	60,6
2009	2549,6	1196,2	1335,0	112	117	60,7
2010	2544,7	1194,2	1332,2	112	117	60,8
2011	2540,9	1193,0	1329,6	111	117	60,8
Obwód wołyński						
2003	1048,8	492,0	554,1	113	52	50,2
2004	1044,8	489,8	552,2	113	52	50,4
2005	1040,4	487,2	550,5	113	52	50,7
2006	1038,0	485,9	549,4	113	52	50,9
2007	1036,4	485,0	548,7	113	52	51,2
2008	1036,2	484,8	548,7	113	52	51,4
2009	1036,7	485,2	548,7	113	52	51,6
2010	1037,1	485,9	548,5	113	52	51,8
2011	1038,6	487,1	548,8	113	52	51,9

Tabl. 10. Ludność według powiatów i rejonów.

Wyszczególnienie	Ludność (w tys.)			Ludność na 1 km ²	Ludność miejska (w % ogólnej liczby ludności)
	ogółem	mężczyźni	kobiety		
Województwo lubelskie					
2003					
Razem	2191,2	1064,5	1126,6	87	46,6
powiaty:					
Bialski	115,1	56,9	58,2	42	20,2
Biłgorajski	104,9	51,8	53,1	62	32,6
Chełmski	74,3	36,7	37,5	39	6,2
Hrubieszowski	70,1	34,5	35,6	55	26,7
Janowski	48,4	24,1	24,3	55	24,5
Krasnostawski	77,4	37,5	39,9	75	25,4
Kraśnicki	100,6	49,2	51,4	100	38,8
Lubartowski	91,3	44,8	46,5	71	31,6
Lubelski	137,7	67,6	70,1	82	9,0
Łęczyński	57,2	28,2	28,9	90	38,3
Łukowski	109,1	54,3	54,7	78	30,7
Opolski	63,6	31,1	32,5	79	29,9
Parczewski	37,1	18,3	18,8	39	27,9
Puławski	117,6	56,7	60,9	126	49,5
Radzyński	62,0	30,9	31,1	64	26,0
Rycki	60,8	30,4	30,4	99	47,6
Świdnicki	72,6	35,2	37,4	155	59,1
Tomaszowski	89,9	44,4	45,5	60	25,2
Włodawski	40,6	20,1	20,6	32	33,6
Zamojski	111,3	54,8	56,5	60	10,5
miasta na prawach powiatu:					
Biała Podl.	57,8	28,0	29,9	1180	100,0
Chełm	68,7	32,6	36,1	1963	100,0
Lublin	356,6	164,9	191,7	2426	100,0
Zamość	66,7	31,7	35,0	2223	100,0
2011					
Razem	2171,9	1053,0	1118,9	86	46,5
powiaty:					
Bialski	114,1	56,5	57,5	41	20,3
Biłgorajski	103,7	51,1	52,6	62	33,5
Chełmski	80,2	39,6	40,6	42	5,7
Hrubieszowski	68,2	33,5	34,7	54	27,6
Janowski	47,7	23,6	24,1	55	25,5
Krasnostawski	67,4	32,7	34,7	65	29,2
Kraśnicki	99,8	48,6	51,0	99	39,1
Lubartowski	90,5	44,3	46,2	70	31,4
Lubelski	147,5	72,1	75,3	88	8,3
Łęczyński	57,7	28,3	29,3	91	35,5
Łukowski	109,9	54,7	55,2	79	30,7
Opolski	62,6	30,6	32,0	77	30,1
Parczewski	36,3	18,0	18,4	38	30,2
Puławski	117,0	56,3	60,7	125	48,3
Radzyński	61,3	30,6	30,7	63	26,4
Rycki	58,8	29,3	29,5	96	46,8
Świdnicki	73,3	35,4	38,0	157	59,1
Tomaszowski	88,0	43,4	44,6	59	28,2

Wyszczególnienie	Ludność (w tys.)			Ludność na 1 km ²	Ludność miejska (w % ogólnej liczby ludności)
	ogółem	mężczyźni	kobiety		
Włodawski	39,9	19,8	20,2	32	34,5
Zamojski	109,7	54,0	55,7	59	10,7
miasta na prawach powiatu:					
Biała Podl.	58,0	27,9	30,1	1184	100,0
Chełm	66,2	31,1	35,0	1891	100,0
Lublin	348,6	160,5	188,1	2371	100,0
Zamość	65,8	31,1	34,7	2193	100,0
Obwód brzeski					
2003					
Razem	1444,74	679,6	765,1	44	62,4
rejon:					
Baranowicki	45,6	21,2	24,5	21	5,3
Berezowski	71,1	33,9	37,2	51	59,8
Brzeski	44,9	21,4	23,5	28	3,0
Drohiczynski	47,6	22,2	25,4	26	35,0
Hancewicki	34,3	16,5	17,8	20	41,6
Iwacewicki	64,9	32,7	32,2	22	46,0
Janowski	47,9	22,4	25,5	31	33,3
Kamieniecki	42,0	19,6	22,3	25	33,7
Kobryński	90,2	42,3	47,9	44	56,2
Lachowicki	33,8	15,9	17,9	25	32,9
Łuniniecki	76,9	37,2	39,7	29	47,5
Małorycki	27,7	13,2	14,5	20	41,8
Piński	57,6	27,1	30,6	18	4,6
Prużański	59,3	27,7	31,6	21	42,2
Stolinecki	85,7	41,4	44,4	26	30,2
Żabinecki	25,3	11,8	13,5	37	50,6
miasta na prawach rejonu:					
Baranowicze	167,0	77,4	89,6	3040	100,0
Brześć	293,3	134,9	158,4	3959	100,0
Pińsk	129,4	60,8	68,5	3085	100,0
2011					
Razem	1391,4	652,1	739,3	42	67,2
powiat:					
Baranowicki	40,2	18,8	21,4	18	5,4
Berezowski	65,4	31,2	34,2	46	63,9
Brzeski	39,5	19,0	20,5	26	3,2
Drohiczynski	40,6	18,9	21,7	22	39,8
Hancewicki	29,9	14,5	15,4	17	46,5
Iwacewicki	57,6	29,0	28,6	19	50,9
Janowski	42,0	19,8	22,2	27	39,0
Kamieniecki	37,6	17,8	19,8	22	36,6
Kobryński	86,7	40,6	46,1	42	59,7
Lachowicki	28,7	13,5	15,2	21	38,0
Łuniniecki	71,1	34,4	36,7	26	51,9
Małorycki	25,0	11,9	13,1	18	46,7
Piński	49,3	23,2	26,1	15	4,4
Prużański	50,4	23,7	26,7	18	47,1
Stolinecki	77,6	37,7	39,9	23	32,1
Żabinecki	24,8	11,5	13,3	36	53,4
miasta na prawach rejonu:					
Baranowicze	169,9	76,8	93,1	3383	100,0
Brześć	320,9	147,6	173,3	2209	100,0
Pińsk	134,2	62,2	72,0	2832	100,0

Wyszczególnienie	Ludność (w tys.)			Ludność na 1 km ²	Ludność miejska (w % ogólnej liczby ludności)
	ogółem	mężczyźni	kobiety		
Obwód lwowski					
2003					
Razem	2579,9	1222,0	1358,0	119	59,7
rejony:					
Brodzki	63,2	29,7	33,5	54	40,7
Buski	49,7	23,1	26,5	58	33,5
Drohobycki	75,7	35,9	39,9	63	8,2
Gródecki	72,3	33,8	38,5	100	33,4
Jaworowski	122,8	60,1	62,7	80	44,4
Kamionecki	60,7	28,7	32,1	70	39,1
Mościski	60,6	28,4	32,1	72	25,7
Mikołajowski	65,4	31,7	33,7	95	26,9
Przemysłański	45,8	21,2	24,6	50	24,4
Pustomycki	111,0	52,6	58,4	117	13,6
Radziechowski	51,7	24,5	27,2	45	24,7
Samborski	73,2	34,5	38,8	78	14,8
Skolski	49,0	23,6	25,4	33	26,8
Sokalski	96,7	46,0	50,7	62	35,6
Starosamborski	80,8	38,7	42,1	65	22,4
Stryjski	62,8	29,8	33,1	78	3,7
Turczański	53,6	26,5	27,0	45	17,1
Złoczowski	73,4	34,5	38,8	67	38,5
Żółkiewski	108,7	52,4	56,3	84	33,3
Żydaczowski	78,9	36,7	42,1	79	39,5
miasta na prawach rejonu:					
Borysław	40,0	18,4	21,5	1043	100,0
Drohobycz	97,4	46,2	51,2	2212	100,0
Lwów	751,1	353,7	397,4	4438	100,0
Morszyn	4,9	2,2	2,7	3194	100,0
Nowy Rozdól	27,7	12,9	14,7	1245	100,0
Sambor	35,5	16,7	18,9	2388	100,0
Stryj	61,3	29,4	31,9	3629	100,0
Truskawiec	22,0	10,5	11,6	3822	100,0
Czerwonogród	84,2	39,5	44,7	4019	100,0
2011					
Razem	2522,6	1192,9	1329,6	116	60,3
rejony:					
Brodzki	60,5	28,5	32,0	52	42,7
Buski	46,5	21,7	24,8	55	34,7
Drohobycki	74,6	35,5	39,1	62	8,5
Gródecki	69,2	32,3	36,9	95	34,9
Jaworowski	123,5	60,7	62,9	80	46,0
Kamionecki	57,4	27,2	30,3	66	40,0
Mościski	57,5	27,2	30,2	68	27,0
Mikołajowski	63,1	30,4	32,7	93	27,8
Przemysłański	40,2	18,7	21,5	44	26,4
Pustomycki	113,0	53,6	59,4	119	13,0
Radziechowski	48,6	23,0	25,6	42	26,2
Samborski	69,6	33,0	36,7	75	16,2
Skolski	47,5	22,9	24,6	32	26,7
Sokalski	93,7	44,7	49,0	60	37,0
Starosamborski	78,2	37,6	40,6	63	22,7
Stryjski	62,2	29,6	32,6	77	3,8

Wyszczególnienie	Ludność (w tys.)			Ludność na 1 km ²	Ludność miejska (w % ogólnej liczby ludności)
	ogółem	mężczyźni	kobiety		
Turczański	50,5	25,1	25,4	42	16,6
Złoczowski	70,2	33,3	36,8	64	40,7
Żółkiewski	109,7	53,2	56,5	85	35,0
Żydaczowski	71,5	33,5	38,1	72	41,3
miasta na prawach rejonu:					
Borysław	37,5	17,1	20,4	986	100,0
Drohobycz	96,0	44,8	51,1	2133	100,0
Lwów	750,3	350,9	399,4	4388	100,0
Morszyn	4,5	2,0	2,5	2275	100,0
Nowy Rozdół	29,0	13,6	15,5	1320	100,0
Sambor	34,7	16,1	18,5	2313	100,0
Stryj	59,8	28,5	31,3	3517	100,0
Truskawiec	21,1	10,0	11,1	2637	100,0
Czerwonogród	82,5	38,3	44,2	3929	100,0
Obwód wołyński					
2003					
Razem	1046,1	492,0	554,0	52	49,7
rejonu					
Horochowski	56,8	26,3	30,5	51	26,2
Iwanicki	35,2	16,5	18,7	55	19,3
Kamieński	62,1	30,1	32,0	36	17,4
Kiwercowski	66,1	31,3	34,8	47	38,3
Kowelski	42,7	20,0	22,7	25	19,4
Lubieszowski	36,9	18,2	18,7	25	14,9
Lubomelski	42,5	20,3	22,2	29	31,5
Łokaczyński	25,0	11,8	13,2	35	16,0
Łucki	58,0	27,3	30,7	60	10,2
Maniewicki	57,2	27,6	29,6	25	24,7
Ratnowski	52,2	25,3	26,9	36	24,9
Rożyszczeński	42,6	19,9	22,7	46	35,9
Starowżewski	33,4	15,9	17,5	30	15,3
Szacki	17,9	8,7	9,3	24	31,3
Turzyski	28,5	13,3	15,1	24	30,9
Włodzimierski	27,8	13,0	14,8	27	7,9
miasta na prawach rejonu:					
Kowel	66,0	31,0	34,9	1404	100,0
Łuck	199,5	90,8	108,6	4750	100,0
Nowowołyński	58,0	26,9	31,1	3412	100,0
Włodzimierz Wołyński	37,7	17,7	20,0	2218	100,0
2011					
Razem	1035,9	487,1	548,8	52	51,9
rejonu					
Horochowski	53,2	24,8	28,4	47	28,2
Iwanicki	32,7	15,5	17,2	51	20,8
Kamieński	63,2	30,6	32,6	36	18,9
Kiwercowski	63,4	30,4	33,0	45	37,7
Kowelski	40,9	19,1	21,8	24	21,2
Lubieszowski	36,3	18,0	18,3	25	15,8
Lubomelski	39,8	19,0	20,8	27	33,2
Łokaczyński	23,0	10,9	12,1	32	17,0
Łucki	61,2	28,9	32,3	63	9,8
Maniewicki	55,3	26,9	28,4	24	26,4

Wyszczególnienie	Ludność (w tys.)			Ludność na 1 km ²	Ludność miejska (w % ogólnej liczby ludności)
	ogółem	mężczyźni	kobiety		
Ratnowski	51,8	25,0	26,8	36	26,8
Rožyszczeński	40,3	18,9	21,4	43	38,1
Starowżzewski	30,9	14,9	16,0	28	16,8
Szacki	17,1	8,3	8,8	23	31,6
Turzyski	26,5	12,6	13,9	22	33,6
Włodzimierski	25,9	12,2	13,7	25	8,6
miasta na prawach rejonu:					
Kowel	68,1	31,8	36,3	1461	100,0
Łuck	210,0	94,7	115,3	5073	100,0
Nowowolyński	57,8	26,7	31,1	3409	100,0
Włodzimierz Wolyński	38,5	17,9	20,6	2281	100,0

Tabl. 11. Ludność według grup wieku.

Wyszczególnienie	2003			2011		
	ogółem	mężczyźni	kobiety	ogółem	mężczyźni	kobiety
Województwo lubelskie						
Ogółem	2191,2	1064,5	1126,6	2171,9	1053,0	1118,9
w tym w wieku:						
0-4	108,0	55,5	52,5	112,4	57,4	55,0
5-9	127,9	65,2	62,7	103,2	53,0	50,2
10-14	160,3	82,2	78,1	114,8	58,9	55,9
15-19	187,2	95,9	91,3	140,1	71,5	68,6
20-24	184,6	95,3	89,3	163,4	83,5	79,9
25-29	161,7	83,6	78,1	181,4	93,6	87,9
30-34	141,7	72,5	69,3	168,7	87,1	81,5
35-39	134,2	68,4	65,8	154,1	79,2	74,9
40-44	147,7	74,7	73,0	134,5	68,3	66,1
45-49	169,6	84,5	85,0	135,7	68,3	67,4
50-54	155,5	75,5	80,0	155,4	76,8	78,5
55-59	115,7	53,8	61,9	158,2	76,3	81,9
60-64	89,0	39,8	49,2	132,8	60,6	72,2
65-69	90,8	39,4	51,4	84,5	36,2	48,3
70 lat i więcej	217,3	78,2	139,1	232,7	82,1	150,5
Obwód brzeski						
Ogółem	1450,1	682,5	767,6	1391,5	652,1	739,3
w tym w wieku:						
0-4	75,9	38,9	36,9	84,9	43,7	41,3
5-9	81,1	41,8	39,2	72,8	37,3	35,5
10-14	104,4	53,4	51,0	76,1	39,0	37,1
15-19	115,5	59,5	56,0	81,3	42,5	38,8
20-24	103,5	52,6	50,9	95,4	50,1	45,4
25-29	102,5	51,3	51,3	105,6	54,0	51,7
30-34	101,6	50,3	51,3	99,7	49,8	50,0
35-39	103,1	51,0	52,1	99,3	48,5	50,8
40-44	118,9	58,6	60,3	96,8	47,2	49,6
45-49	111,7	53,8	57,9	103,3	49,5	53,8
50-54	92,3	43,4	48,9	112,7	53,3	59,5
55-59	66,8	30,3	36,6	91,2	40,9	50,2
60-64	62,4	26,4	36,0	77,8	33,3	44,5

Wyszczególnienie	2003			2011		
	ogółem	mężczyźni	kobiety	ogółem	mężczyźni	kobiety
65-69	67,9	25,7	42,2	47,1	18,7	28,3
70 lat i więcej	142,6	45,5	97,0	147,3	44,4	102,9
Obwód lwowski						
Ogółem	2579,9	1222,0	1358,0	2522,6	1192,9	1329,6
w tym w wieku:						
0-4	120,0	61,2	58,7	142,5	73,2	69,3
5-9	145,5	74,5	71,0	126,4	64,6	61,8
10-14	181,6	92,7	88,9	124,3	63,6	60,7
15-19	214,9	110,2	104,7	162,2	82,9	79,3
20-24	211,2	111,4	99,8	196,3	100,2	96,1
25-29	182,1	92,5	89,6	219,0	115,1	103,9
30-34	180,1	90,7	89,3	187,7	95,6	92,1
35-39	179,0	89,6	89,4	175,0	87,4	87,6
40-44	207,8	102,2	105,6	172,9	85,5	87,3
45-49	188,5	90,9	97,6	179,5	86,8	92,7
50-54	150,1	69,4	80,7	197,2	92,9	104,3
55-59	126,4	56,5	69,9	152,3	68,4	83,9
60-64	119,5	50,7	68,8	127,5	54,1	73,4
65-69	125,5	50,1	75,5	91,4	36,3	55,1
70 lat i więcej	247,7	79,3	168,4	268,6	86,3	182,2
Obwód wołyński						
Ogółem	1046,1	492,0	554,0	1035,9	487,1	548,7
w tym w wieku:						
0-4	58,2	29,9	28,2	73,4	38,1	35,3
5-9	65,3	33,7	31,7	61,7	31,8	29,9
10-14	78,4	40,2	38,2	59,3	30,5	28,8
15-19	89,2	45,1	44,1	67,3	34,6	32,7
20-24	81,9	40,2	41,7	79,1	40,3	38,8
25-29	77,0	39,0	37,9	89,3	43,8	45,5
30-34	72,2	36,5	35,7	78,5	39,3	39,2
35-39	68,6	34,5	34,1	73,6	36,7	36,9
40-44	79,2	39,0	40,3	67,0	33,0	34,0
45-49	73,9	36,0	37,9	68,0	33,0	35,0
50-54	60,4	28,5	31,9	75,8	35,5	40,3
55-59	43,8	20,1	23,7	58,8	26,6	32,3
60-64	44,0	18,0	25,9	50,8	21,7	29,1
65-69	48,7	18,1	30,6	31,0	12,1	18,9
70 lat i więcej	105,3	33,1	72,2	102,3	30,2	72,1

Tabl. 12. Ruch naturalny ludności według województw i obwodów.

Wyszczególnienie	Urodzenia żywe	Zgony	Przyrost naturalny	Urodzenia żywe	Zgony	Przyrost naturalny
	ogółem			na 1000 ludności		
Województwo lubelskie						
2003	21261	22807	-1546	9,7	10,4	-0,7
2004	20794	22797	-2003	9,5	10,4	-0,9
2005	21346	23182	-1836	9,8	10,6	-0,8
2006	21496	22678	-1182	9,9	10,4	-0,5
2007	21795	23323	-1528	10,1	10,8	-0,7

Wyszczególnienie	Urodzenia żywe	Zgony	Przyrost naturalny	Urodzenia żywe	Zgony	Przyrost naturalny
	ogółem			na 1000 ludności		
2008	23009	23428	-419	10,6	10,8	-0,2
2009	22964	23703	-739	10,6	11,0	-0,3
2010	22635	23037	-402	10,4	10,6	-0,2
2011	21363	22981	-1618	9,8	10,6	-0,7
Obwód brzeski						
2003	14724	20427	-5703	10,2	14,1	-3,9
2004	14706	19975	-5269	10,2	13,9	-3,6
2005	14882	20346	-5464	10,4	14,2	-3,8
2006	15641	19438	-3797	11,0	13,7	-2,7
2007	16813	19019	-2206	11,9	13,5	-1,6
2008	17187	19265	-2078	12,2	13,7	-1,5
2009	17166	19596	-2430	12,2	14,0	-1,8
2010	17076	19956	-2880	12,2	14,3	-2,1
2011	17635	19810	-2175	12,7	14,2	-1,5
Obwód lwowski						
2003	25009	34785	-9776	9,6	13,4	-3,8
2004	26255	34087	-7832	10,1	13,2	-3,0
2005	26082	35271	-9189	10,1	13,7	-3,6
2006	27272	34745	-7473	10,6	13,5	-2,9
2007	27454	34891	-7437	10,7	13,6	-2,9
2008	29007	35126	-6119	11,4	13,8	-2,4
2009	30079	32848	-2769	11,8	12,9	-1,1
2010	28651	32644	-3993	11,2	12,8	-1,6
2011	28904	31162	-2258	11,4	12,3	-0,9
Obwód wołyński						
2003	11883	15459	-3576	11,3	14,7	-3,4
2004	12468	15175	-2707	11,9	14,5	-2,6
2005	12756	16012	-3256	12,2	15,4	-3,2
2006	13728	15615	-1887	13,2	15,0	-1,8
2007	13990	15471	-1481	13,5	14,9	-1,4
2008	15301	15594	-293	14,8	15,0	-0,2
2009	15290	14628	662	14,8	14,1	0,7
2010	14848	14362	486	14,3	13,9	0,4
2011	14620	13842	778	14,1	13,3	0,8

Tabl. 13. Ruch naturalny ludności w 2011 r. według powiatów i rejonów.

Wyszczególnienie	Urodzenia żywe	Zgony	Przyrost naturalny	Urodzenia żywe	Zgony	Przyrost naturalny
	ogółem			na 1000 ludności		
Woj. lubelskie	21363	22981	-1618	9,8	10,6	-0,7
Powiaty:						
Bialski	1194	1374	-180	10,5	12,0	-1,6
Biłgorajski	974	1101	-127	9,4	10,6	-1,2
Chełmski	814	999	-185	10,1	12,4	-2,3
Hrubieszowski	601	827	-226	8,8	12,1	-3,3
Janowski	440	545	-105	9,2	11,4	-2,2

Wyszczególnienie	Urodzenia żywe	Zgony	Przyrost naturalny	Urodzenia żywe	Zgony	Przyrost naturalny
	ogółem			na 1000 ludności		
Krasnostawski	569	909	-340	8,4	13,5	-5,0
Kraśnicki	900	1028	-128	9,0	10,3	-1,3
Lubartowski	1021	1044	-23	11,3	11,5	-0,3
Lubelski	1493	1518	-25	10,2	10,3	-0,2
Łęczyński	658	480	178	11,4	8,3	3,1
Łukowski	1293	1048	245	11,8	9,5	2,2
Opolski	620	755	-135	9,9	12,0	-2,2
Parczewski	390	419	-29	10,7	11,5	-0,8
Puławski	1053	1211	-158	9,0	10,3	-1,4
Radzyński	685	702	-17	11,2	11,4	-0,3
Rycki	550	661	-111	9,3	11,2	-1,9
Świdnicki	675	775	-100	9,2	10,6	-1,4
Tomaszowski	843	1013	-170	9,6	11,5	-1,9
Włodawski	411	465	-54	10,3	11,6	-1,4
Zamojski	1019	1331	-312	9,3	12,1	-2,8
Miasta na prawach powiatu						
Biała Podlaska	576	408	168	9,9	7,0	2,9
Chełm	566	609	-43	8,5	9,2	-0,7
Lublin	3471	3263	208	9,9	9,4	0,6
Zamość	547	496	51	8,3	7,5	0,8
Obwód brzeski	17635	19810	-2175	12,7	14,2	-1,5
Rejony:						
Baranowicki	518	903	-385	12,8	22,3	-9,5
Berezowski	783	970	-187	11,9	14,7	-2,8
Brzeski	607	604	3	15,4	15,3	0,1
Drohiczynski	481	850	-369	11,7	20,7	-9,0
Hancewicki	339	514	-175	11,3	17,1	-5,8
Iwacewicki	667	1015	-348	11,5	17,5	-6,0
Janowski	547	801	-254	12,9	18,9	-6,0
Kamieniecki	486	605	-119	12,8	16,0	-3,2
Kobryński	1182	1265	-83	13,6	14,6	-1,0
Lachowicki	294	655	-361	10,1	22,5	-12,4
Łuniniecki	851	1058	-207	11,9	14,8	-2,9
Małorycki	337	420	-83	13,4	16,7	-3,3
Piński	576	1175	-599	11,6	23,6	-12,0
Prużański	544	1002	-458	10,7	19,7	-9,0
Stolinecki	1108	1302	-194	14,2	16,6	-2,4
Żabinecki	331	375	-44	13,3	15,1	-1,8
Miasta na prawach rejonu:						
Baranowicze	2080	2014	66	12,3	11,9	0,4
Brześć	4204	2932	1272	13,2	9,2	4,0
Pińsk	1700	1350	350	12,8	10,1	2,7
Obwód lwowski	28904	31162	-2258	11,4	12,3	-0,9
Rejony:						
Brodzki	646	895	-249	10,7	14,8	-4,1
Buski	617	717	-100	13,3	15,4	-2,1
Drohobycki	914	1 096	-182	12,3	14,7	-2,4
Gródecki	830	973	-143	12,0	14,0	-2,0
Jaworowski	1 770	1 250	520	14,3	10,1	4,2
Kamionecki	746	821	-75	13,0	14,3	-1,3
Mościski	716	812	-96	12,5	14,1	-1,6
Mikołajowski	801	809	-8	12,6	12,8	-0,2

Wyszczególnienie	Urodzenia żywe	Zgony	Przyrost naturalny	Urodzenia żywe	Zgony	Przyrost naturalny
	ogółem			na 1000 ludności		
Przemysłański	490	752	-262	12,2	18,7	-6,5
Pustomycki	1 355	1 420	-65	12,0	12,6	-0,6
Radziechowski	572	700	-128	11,8	14,4	-2,6
Samborski	830	937	-107	11,9	13,5	-1,6
Skolski	759	728	31	16,0	15,4	0,6
Sokalski	1 082	1 272	-190	11,6	13,6	-2,0
Starosamborski	909	1 121	-212	11,6	14,3	-2,7
Stryjski	709	803	-94	11,4	12,9	-1,5
Turczański	800	693	107	15,9	13,8	2,1
Złoczowski	774	1 002	-228	11,0	14,3	-3,3
Żółkiewski	1 380	1 341	39	12,6	12,3	0,3
Żydaczowski	776	1 251	-475	10,9	17,5	-6,6
Miasta na prawach rejonu:						
Borysław	417	489	-72	11,2	13,2	-2,0
Drohobycz	974	1 007	-33	9,9	10,2	-0,3
Lwów	7 604	7 892	-288	10,0	10,4	-0,4
Morszyn	59	51	8	9,7	8,4	1,3
Nowy Rozdół	304	196	108	10,6	6,8	3,8
Sambor	382	397	-15	10,9	11,3	-0,4
Stryj	588	623	-35	9,8	10,3	-0,5
Truskawiec	208	198	10	7,0	6,7	0,3
Czerwonogród	892	916	-24	10,8	11,1	-0,3
Obwód wołyński	14620	13842	778	14,1	13,3	0,8
Rejony:						
Horochoowski	637	889	-252	11,9	16,6	-4,7
Iwanicki	390	514	-124	11,9	15,6	-3,7
Kamieński	1189	770	419	19,0	12,3	6,7
Kiwercowski	1039	911	128	16,2	14,2	2,0
Kowelski	583	728	-145	14,4	17,9	-3,5
Lubieszowski	579	482	97	16,1	13,4	2,7
Lubomelski	569	635	-66	14,3	15,9	-1,6
Łokaczyński	283	337	-54	12,3	14,7	-2,4
Łucki	944	785	159	15,5	12,9	2,6
Maniewicki	872	788	84	15,8	14,3	1,5
Ratnowski	836	705	131	16,2	13,6	2,6
Rożyszczeński	619	643	-24	15,3	15,9	-0,6
Starowyżewski	452	515	-63	14,6	16,7	-2,1
Szacki	219	299	-80	12,8	17,5	-4,7
Turzyski	399	478	-79	15,1	18,0	-2,9
Włodzimierski	379	445	-66	14,8	17,3	-2,5
Miasta na prawach rejonu:						
Kowel	1002	737	265	14,6	10,8	3,8
Łuck	2607	1981	626	12,3	9,3	3,0
Nowowołyński	647	734	-87	11,2	12,7	-1,5
Włodzimierz Wołyński	375	466	-91	9,7	12,0	-2,3

Tabl. 14. Ruch naturalny ludności według województw i obwodów.

Wyszczególnienie	Imigracja		Emigracja		Saldo migracji	
	ogółem	w tym z zagranicy	ogółem	w tym za granicę	ogółem	na 1000 ludności
Woj. lubelskie						
2003	23808	161	28378	155	-4570	-2,1
2004	23808	273	28268	182	-4460	-2,0
2005	23421	331	28322	327	-4901	-2,2
2006	24903	270	31496	1703	-6593	-3,0
2007	28152	537	33903	1145	-5751	-2,6
2008	20711	524	25144	839	-4433	-2,0
2009	20643	576	24796	492	-4153	-1,9
2010	21071	421	25976	459	-4905	-2,3
2011	20642	407	25778	583	-5136	-2,4
Obwód brzeski						
2003	32935	3056	35292	1800	-2357	-1,6
2004	33903	2214	36514	1549	-2611	-1,8
2005	33345	1790	37224	1461	-3879	-2,7
2006	36062	2050	38398	1139	-2336	-1,6
2007	35843	2076	38059	1260	-2216	-1,6
2008	36895	2205	36783	1221	112	0,1
2009	39583	2624	42476	1060	-2893	-2,1
2010	34431	2848	35967	941	-1536	-1,1
2011	31369	3519	32386	931	-1017	-0,7
Obwód lwowski						
2003	32293	464	35201	1587	-2908	-1,1
2004	32919	562	35357	1138	-2438	-0,9
2005	33187	537	34910	944	-1723	-0,7
2006	33248	531	34491	811	-1243	-0,5
2007	32293	522	33490	723	-1197	-0,5
2008	31106	549	31837	582	-731	-0,3
2009	29511	529	30054	636	-543	-0,2
2010	31857	516	32733	574	-876	-0,3
2011	30172	601	31724	563	-1552	-0,6
Obwód wołyński						
2003	14178	434	16514	1262	-2336	-2,2
2004	18669	460	19973	1001	-1304	-1,2
2005	18706	469	19798	901	-1092	-1,0
2006	19749	445	20263	806	-514	-0,5
2007	19973	528	20084	865	-111	-0,1
2008	19053	590	18975	541	78	0,0
2009	17072	470	17290	437	-218	-0,3
2010	17718	479	17720	372	-2	0,0
2011	17253	485	16582	289	671	0,6

Tabl. 15. Migracje w 2011 r.

Wyszczególnienie	Imigracja		Emigracja		Saldo migracji	
	ogółem	w tym z zagranicy	ogółem	w tym za granicę	ogółem	na 1000 ludności
Województwo lubelskie	20642	407	25778	583	-5136	-2,4
Powiaty:						
Bialski	1128	9	1256	20	-128	-1,1
Biłgorajski	811	18	1059	14	-248	-2,4
Chełmski	877	16	1032	10	-155	-1,9
Hrubieszowski	567	15	994	16	-427	-6,2
Janowski	349	23	511	23	-162	-3,4
Krasnostawski	654	18	750	9	-96	-1,4
Kraśnicki	773	27	1019	49	-246	-2,5
Lubartowski	959	39	1028	26	-69	-0,8
Lubelski	2470	18	1501	18	969	6,6
Łęczyński	726	4	926	23	-200	-3,5
Łukowski	798	7	1344	11	-546	-5,0
Opolski	570	8	835	35	-265	-4,2
Parczewski	325	6	465	8	-140	-3,9
Puławski	1113	21	1294	43	-181	-1,6
Radzyński	478	5	728	6	-250	-4,1
Rycki	540	3	888	3	-348	-5,9
Świdnicki	848	21	850	74	-2	0,0
Tomaszowski	774	21	1172	25	-398	-4,5
Włodawski	441	9	618	12	-177	-4,4
Zamojski	1200	26	1278	12	-78	-0,7
Miasta na prawach powiatu						
Biała Podlaska	476	8	695	9	-219	-3,8
Chełm	585	39	903	23	-318	-4,8
Lublin	2631	28	3755	87	-1124	-3,2
Zamość	549	18	877	27	-328	-5,0
Obwód brzeski	31369	3519	32386	931	-1017	-0,7
Rejony:						
Baranowicki	1175	79	1334	33	-159	-3,9
Berezowski	1625	140	2214	37	-589	-8,9
Brzeski	1202	168	1015	24	187	4,7
Drohiczynski	637	32	1328	15	-691	-16,8
Hancewicki	793	40	1220	20	-427	-14,2
Iwacewicki	1402	89	2001	38	-599	-10,3
Janowski	981	62	1511	14	-530	-12,5
Kamieniecki	636	58	1117	17	-481,0	-12,7
Kobryński	1870	187	2344	74	-474	-5,5
Lachowicki	571	10	987	5	-416	-14,3
Łuniniecki	1258	77	2013	1	-755	-10,6
Małorycki	406	114	576	21	-170	-6,7
Piński	1280	98	1768	36	-488	-9,8
Prużański	994	168	1373	35	-379	-7,5
Stolinecki	969	30	2030	5	-1061	-13,6
Żabinecki	625	90	629	-	-4	-0,2
Miasta na prawach rejonu:						
Baranowicze	3792	314	3111	147	681	4
Brześć	7240	1595	3416	288	3824	12,0

Wyszczególnienie	Imigracja		Emigracja		Saldo migracji	
	ogółem	w tym z zagranicy	ogółem	w tym za granicę	ogółem	na 1000 ludności
Pińsk	3913	168	2399	121	1514	11,4
Obwód lwowski	30172	601	31724	563	-1552	-0,6
Rejony:						
Brodzki	672		745		-73	-1,2
Buski	630		601		29	0,7
Drohobycki	1054		786		268	3,6
Gródecki	485		470		15	0,2
Jaworowski	1 203		1233		-30	-0,3
Kamionecki	503		533		-30	-0,5
Mościski	577		459		118	2,1
Mikołajowski	608		701		-93	-1,5
Przemysłański	337		413		-76	-1,9
Pustomycki	1 199		643		556	4,9
Radziechowski	630		657		-27	-0,6
Samborski	887		956		-69	-1,0
Skolski	696		531		165	3,5
Sokalski	1 221		1131		90	0,9
Starosamborski	1226		1030		196	2,5
Stryjski	812		684		128	2,1
Turczański	551		668		-117	-2,3
Złoczowski	927		904		23	0,3
Żółkiewski	1 370		1531		-161	-1,5
Żydaczowski	800		903		-103	-1,4
Miasta na prawach rejonu:						
Borysław	487		461		26	0,7
Drohobycz	1354		1931		-577	-5,9
Lwów	8 567		10175		-1608	-2,1
Morszyn	49		101		-52	-11,4
Nowy Rozdól	539		436		103	3,6
Sambor	571		615		-44	-1,3
Stryj	943		1029		-86	-1,4
Truskawiec	302		418		-116	-5,5
Czerwonogród	972		979		-7	-0,1
Obwód wołyński	17253	485	16582	289,0	671,0	0,6
Rejony:						
Horochowski	663	14	950	4,0	-287,0	-5,3
Iwanicki	393	8	538	8,0	-145,0	-4,3
Kamieński	766	38	815	17,0	-49,0	-0,8
Kiwercowski	1082	30	1251	8,0	-169,0	-2,7
Kowelski	677	10	709	12,0	-32,0	-0,9
Lubieszowski	402	7	350	18,0	52,0	1,5
Lubomelski	480	5	461	2,0	19,0	0,4
Łokaczyński	218	11	266	6,0	-48,0	-2,1
Łucki	1520	39	1095	22,0	425,0	7,0
Maniewicki	812	13	933	11,0	-121,0	0,0
Ratnowski	724	49	753	20,0	-29,0	-0,6
Rożyszczeński	249	4	449	6,0	-200,0	-4,9
Starowyżewski	345	11	388	1,0	-43,0	-1,4
Szacki	243	8	189	6,0	54,0	3,1
Turzyski	557	12	574	-	-17,0	-0,6
Włodzimierski	599	9	511	4,0	88,0	3,4
Miasta na prawach						

Wyszczególnienie	Imigracja		Emigracja		Saldo migracji	
	ogółem	w tym z zagranicy	ogółem	w tym za granicę	ogółem	na 1000 ludności
rejonu:						
Kowel	1088	45	876	14,0	212,0	3,1
Łuck	4491	118	3837	95,0	654,0	3,0
Nowowołyńsk	898	39	698	29,0	200,0	3,4
Włodzimierz Wołyński	1046	15	939	6,0	107,0	2,8

Tabl. 16. Przyrost naturalny oraz saldo migracji (na 1000 ludności).

Wyszczególnienie	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Przyrost naturalny:									
woj. lubelskie	-0,7	-0,9	-0,8	-0,5	-0,7	-0,2	-0,3	-0,2	-0,7
obwód brzeski	-3,9	-3,6	-3,8	-2,7	-1,6	-1,5	-1,8	-2,1	-1,5
obwód lwowski	-3,8	-3,0	-3,6	-2,9	-2,9	-2,4	-1,1	-1,6	-0,9
obwód wołyński	-3,4	-2,6	-3,2	-1,8	-1,4	-0,2	0,7	0,4	0,8
Saldo migracji:									
woj. lubelskie	-2,1	-2,0	-2,2	-3,0	-2,6	-2,0	-1,9	-2,3	-2,4
obwód brzeski	-1,6	-1,8	-2,7	-1,6	-1,6	0,1	-2,1	-1,1	-0,7
obwód lwowski	-1,1	-0,9	-0,7	-0,5	-0,5	-0,3	-0,2	-0,3	-0,6
obwód wołyński	-2,2	-1,2	-1,0	-0,5	-0,1	0,0	-0,3	0,0	0,6

Tabl. 17. Pracujący według sektorów ekonomicznych, bezrobotni i przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto.

Wyszczególnienie	Pracujący				Stopa bezrobocia rejestrowanego	Stopa bezrobocia wg BAEL	Przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto w walutach narodowych
	ogółem	w tym według sektorów:					
		rolnictwo, łowiectwo, leśnictwo i rybactwo	przemysł i budownictwo	usługi			
Województwo lubelskie							
2003	725,3	278,3	133,1	313,9	18,7	16,0	1907,96
2011	803,6	308,0	143,5	352,1	13,2	10,3	3066,32
Obwód brzeski							
2003	606,0	107,0	185,8	313,2	3,8	:	:
2011	641,8	92,7	216,2	332,9	0,7	:	1646800,00
Obwód lwowski							
2003	1141,9	278,0	270,7	593,2	3,9	10,3	419,14
2011	1100,7	204,3	242,0	654,4	1,5	7,7	2244,00
Obwód wołyński							
2003	436,0	138,5	70,3	227,2	4,9	:	318,82
2011	440,1	116,1	66,8	257,2	1,8	8,3	1994,00

Infrastruktura komunikacyjna i graniczna

Tabl. 18. Infrastruktura transportowa

Wyszczególnienie	Drogi publiczne o nawierzchni twardej	Linie kolejowe eksploatowane	Drogi publiczne o nawierzchni twardej	Linie kolejowe eksploatowane	Liczba samochodów osobowych
	w km		na 100 km ² powierzchni w km		w tys.
Województwo lubelskie					
2003	9445,0	1066,0	28,8	3,3	:
2011	10462,0	1062,0	31,9	3,2	418,3
Obwód brzeski					
2003	17900,0	1049,0	71,2	4,2	573,3
2011	21325,1	1041,0	84,9	4,1	953,3
Obwód lwowski					
2003	8100,0	1292,2	37,3	5,9	226,8
2011	8198,9	1269,0	37,6	5,8	290,9
Obwód wołyński					
2003	5700,0	614,2	28,1	3,0	103,7
2011	5761,0	596,8	28,5	3,0	132,6

Szkolnictwo wyższe, turystyka i kultura

Tabl. 19. Szkolnictwo wyższe

Wyszczególnienie	Liczba szkół wyższych	Studenci			
		ogółem	w tym kobiety	z liczby ogółem na studiach dziennych	Na 1000 ludności
Województwo lubelskie					
2003	18	98085	57910	51151	44,8
2011	18	96187	58527	61509	44,3
Obwód brzeski					
2003	4	22653	14500	12741	15,6
2011	4	36850	23005	18007	26,5
Obwód lwowski					
2003	30	110086	58711	67845	42,4
2011	22	131243	65004	86781	51,7
Obwód wołyński					
2003	7	20967	12387	11816	20,0
2011	15	31691	18607	20624	30,6

Tabl. 20. Doktoranci

Wyszczególnienie	Liczba szkół wyższych prowadzących studia doktoranckie	Liczba doktorantów
Województwo lubelskie		
2003	5	3183
2011	5	2799
Obwód brzeski		
2003	2	119
2011	4	92
Obwód lwowski		
2003	30	1917
2011	33	2787
Obwód wołyński		
2003	2	244
2011	2	462

Tabl. 21. Obiekty noclegowe turystyki

Wyszczególnienie	Obiekty	Miejsca noclegowe		Korzystający z noclegów (w tys.)		Udzielone noclegi (w tys.)
		ogółem	w tym całoroczne	ogółem	w tym turyści zagraniczni	
Woj. lubelskie						
2003	178	11807	4241	290,7		706,1
2011	273	18 232	11 870	655,1	97,7	1 487,7
Obwód brzeski						
2003	105	10100	8711	282,9	31,587	2020,8
2011	129	11 009	9 877	405,3	130,1	2 054,4
Obwód lwowski						
2003	195	25942	22302	422,1		4659,8
2011	317	30 295	16 297	627,2	123,2	4246,1
Obwód wołyński						
2003	28	2108	2108	91,2	6,9	182,2
2011	130	5 954	3 135	116,7	8,5	594,6